

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Hanna Lind

Meddelarskyddet ur ett
journalistiskt perspektiv –
särskilt om tystnadsplikten

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Bengt Lundell

Ämnesområde: Statsrätt

Termin 9

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
<u>1 INLEDNING</u>	6
<u>1.1 Inledande kommentarer</u>	6
<u>1.2 Syfte och frågeställningar</u>	7
<u>1.3 Avgränsningar</u>	8
<u>1.4 Metod och forskningsläge</u>	9
<u>1.5 Disposition</u>	9
<u>2 MEDDELARFRIHETEN OCH ANONYMITETSSKYDDET UR ETT HISTORISKT PERSPEKTIV</u>	11
<u>2.1 Meddelarskyddets terminologi och beståndsdelar</u>	11
<u>2.1.1 Meddelaransvaret</u>	12
<u>2.2 Inledning – meddelarfriheten och anonymitetsskyddet ur ett historiskt perspektiv</u>	12
<u>2.2.1 1766 års tryckfrihetsförordning</u>	13
<u>2.2.2 Gustavianska tiden 1772-1792</u>	14
<u>2.2.3 1810 års och 1812 års tryckfrihetsförordningar</u>	15
<u>2.2.4 1949 års tryckfrihetsförordning</u>	17
<u>2.2.4.1 Anonymitetsskyddet i 1949 års tryckfrihetsförordning</u>	18
<u>2.2.4.2 Meddelarfriheten i 1949 års TF</u>	18
<u>2.2.4.3 1976 års ändringar som följde i IB-affärens spår</u>	19
<u>3 MEDDELARFRIHETEN I MEDDELARSKYDDET</u>	22
<u>3.1 Inledning</u>	22
<u>3.1.1 Meddelaren</u>	23
<u>3.1.2 Publiceringssyftet – ”meddelande för offentliggörande”</u>	24
<u>3.1.3 Meddelandet</u>	25
<u>3.1.4 Mottagaren</u>	25
<u>3.1.5 Meddelarsituationen</u>	26
<u>3.2 Undantag från meddelarfriheten – meddelarfrihetens tre inskränkningar</u>	28
<u>3.3 Aftonbladsmålet – kan olaga hot utgöra tryckfrihets- eller meddelarbrott? Fråga om ensamansvarets avgränsning</u>	29

<u>3.4 Anskaffarfriheten</u>	34
<u>3.4.1 IB-affären – en bakgrund</u>	35
<u>3.4.1.1 Husrannsakan hos Folket i Bild/Kulturfront</u>	36
<u>3.4.1.2 Anskaffandet</u>	37
<u>3.4.1.3 Omfattades journalisterna av meddelarbegreppet?</u>	38
<u>3.4.1.4 Målets handläggning</u>	38
<u>3.4.1.5 Spionerifrågan</u>	40
<u>4 REGLERNA KRING ANONYMITETSSKYDDET OCH DERAS TILLÄMPNING</u>	42
<u>4.1 Inledning</u>	42
<u>4.1.1 Anonymitetsskyddet i TF 3 kap. 3 §</u>	43
<u>4.1.2 Processuella skyddsregler i TF 3 kap. 2 §</u>	44
<u>4.2 Undantag från journalistens tystnadsplikt enligt anonymitetsskyddet</u>	44
<u>4.2.1 Samtycke</u>	45
<u>4.2.2 Utredning av författarskap i vissa fall</u>	47
<u>4.2.3 Brott mot de i TF 7 kap. 3 § p 1 uppräknade brotten</u>	47
<u>4.2.4 Ansvar för svårbegripliga annonsmeddelanden enligt TF 7 kap. 2 § samt ansvar för övriga meddelar - och medverkansbrott enligt TF 7 kap. 3 § p 2 och 3</u>	48
<u>4.2.4.1 Närmare om ansvar för övriga meddelar- och medverkansbrott enligt TF 7 kap. 3 § p 2 och 3</u>	50
<u>4.2.5 Generalklausulen i TF 3 kap. 3 § p 5 om undantag från tystnadsplikten i övriga fall</u>	53
<u>4.3 Tystnadsplikten enligt TF 3 kap. 3 § och dess tillämpning</u>	55
<u>4.3.1 Journalist på Mora Tidning bryter sin tystnadsplikt</u>	55
<u>4.3.1.1 Kommentar till avgörandena</u>	57
<u>4.3.2 Journalist på Aftonbladet bryter sin tystnadsplikt</u>	57
<u>4.3.2.1 Kommentar till avgörandet</u>	58
<u>4.3.3. Sammanfattning</u>	58
<u>4.4 Straff för brott mot tystnadsplikten enligt TF 3 kap. 5 §</u>	59
<u>4.5 Journalistens tystnadsplikt vid husrannsakan</u>	59
<u>4.5.1 Inledning</u>	59
<u>4.5.2 Husrannsakan på tidningsredaktioner och annonsavdelningar</u>	60
<u>4.5.2.1 Begäran om husrannsakan på Sundsvalls Tidning</u>	61
<u>4.5.2.2 Begäran om husrannsakan på TV4</u>	63
<u>4.5.3 Sammanfattning</u>	64
<u>4.6 Journalistens tystnadsplikt vid editionsföreläggande</u>	65
<u>4.6.1 Inledning</u>	65
<u>4.6.1.1 Anonymiteten vid meddelararvoden och tipspengar</u>	66
<u>4.6.1.2 Editions-föreläggande för Sveriges Television</u>	66
<u>4.6.1.3 Editions-föreläggande för Dagens Nyheter</u>	68
<u>4.6.1.4 Editions-föreläggande för Göteborgs-Posten</u>	69
<u>4.6.2 Sammanfattning</u>	70
<u>5 SLUTDISKUSSION</u>	72
<u>LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING</u>	77

Sammanfattning

Uppsatsen behandlar det tryckfrihetsrättsliga meddelarskyddet ur ett journalistiskt perspektiv. Särskilt utrymme har journalistens tystnadsplikt i förhållande till sin källa givits.

Med meddelarskydd avses i uppsatsen meddelar- och anskaffarfriheten, anonymitetsskyddet och, som en egen, klart avgränsad del, efterforskningsförbudet. I meddelarfriheten ingår en rätt att i publiceringssyfte meddela sig i vilket ämne som helst. Meddelarfriheten skyddas genom bestämmelser om förbud mot efterforskning och anonymitetsregler.

Regelverket kring meddelare har vuxit fram ur principerna om anonymitet och ensamansvar. Anonymitetsskyddet innebär att meddelaren anonymt kan lämna uppgifter till pressen. Journalisten får inte skada meddelaren genom att röja dennes identitet, förutom vid vissa i TF angivna undantagssituationer. Ensamansvaret innebär för meddelaren en straffrihet – det är i stället den ansvarige utgivaren som bär det straffrättsliga ansvaret för eventuellt tryckfrihetsbrott. Tryckfrihetsansvaret är exklusivt och utesluter ansvar för medverkan. Att någon annan svarar inför lagen för den information som publiceras i tidningen verkar i en för meddelarens del vänlig riktning; denne har en rätt att lämna uppgifter till tidningsredaktioner utan rädsla för eventuella repressalier i tryckfrihetsrättslig mening. Ensamansvaret, och därmed även meddelarfriheten, bryts dock igenom av bestämmelser om meddelaransvar och meddelarbrott enligt TF 7 kap. 3 §. I bestämmelsen framgår kopplingen mellan de bägge ansvarsinstituten; ensamansvaret sätts här åt sidan för en tämligen vid krets av personer, så kallade meddelare.

Undantagen från journalistens annars så stränga tystnadsplikt är tillämpliga när meddelaren lämnat sitt samtycke, när meddelaren kan göras ansvarig för framställningen eller meddelandet eller när det är fråga om vissa angivna brott. Dessa undantagssituationer kan aktualisera olika, till synes, olösliga intressekonflikter i förhållande till samhällets intresse av att beivra brott. Tystnadsplikten ställs på sin spets när de brottsutredande myndigheterna vill få ut material som kan antas få betydelse i pågående rättsutredning eller vid vittnesförhör. Ytterst handlar konflikten om avvägningen mellan två från varandra motstående intressen; å ena sidan de brottsutredande myndigheternas intresse av att effektivt kunna bekämpa brott, å andra sidan den i grundlag stadgade tystnadsplikten för journalisten i förhållande till sin källa.

I samband med att dessa bägge samhällsintressena kommer i konflikt – intresset av att kunna beivra allvarlig brottslighet och intresset av att skydda massmediers källor – uppstår ofrånkomligen frågan: Skall journalistkåren agera samhällsdeltagare eller samhällsobservatör? Journalistens främsta roll är den att

observera och skriva om olika samhällsliga företeelser. I vissa situationer kan denna roll dock komma att utökas till en samhällsdeltagande sådan. Journalisten kan då bli tvungen att förse de brottsutredande myndigheterna med information. Detta skall endast ske när rätten, vid en grundlig in-tresseavvägning, bedömer att starka skäl talar härför.

Förord

Först och främst vill jag rikta ett stort tack till min handledare Bengt Lundell som kommit med värdefulla synpunkter under arbetets gång. Tack för god handledning.

Tack också till alla er andra stackare som har fått utstå mitt tjat och gnat. Det är med stor glädje, ivrigt påhejad av föräldrar och pojkvän, som jag nu avslutar mina akademiska studier. Äntligen!

Hanna Lind

Stockholm, augusti 2002

Förkortningar

AD	Arbetsdomstolen
BrB	Brottsbalken
DN	Dagens Nyheter
GP	Göteborgs-Posten
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
JK	Justitiekanslern
JO	Justitieombudsmannen eller dennes ämbetsberättelse
JT	Juridisk Tidskrift
JU	Justitieutskottet
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RF	Regeringsformen (1974:152)
RH	Rättsfall från hovrätterna utgivna av domstolsverket
RÅ	Riksåklagaren
SekrL	Sekretesslagen (1980:100)
SOU	Statens offentliga utredningar
StatsvT	Statsvetenskaplig tidskrift
SvJT	Svensk juristtidning
TF	1949 års tryckfrihetsförordning (1949:105)

TR Tingsrätten

YGL Yttrandefrihetsgrundlagen (1991:1469)

1 Inledning

1.1 Inledande kommentarer

I Sverige har yttrandefriheten i allmänhet och tryckfriheten i synnerhet fått ett starkt stöd i lagen. Stödet är djupt förankrat i tre av våra grundlagar; regeringsformen (RF), tryckfrihetsförordningen (TF) samt yttrandefrihetsgrundlagen (YGL). Yttrande- och tryckfriheten innebär en långtgående frihet för tidningar och andra medier att framföra och sända vilka åsikter och nyheter de vill, någonting som i sin tur gynnar den fria åsiktsbildningen. Yttrandefriheten har som sitt viktigaste syfte att säkerställa den fria samhällsdebatten och möjliggöra ett informations- där nyhetsflöde där spridningen av åsikter garanteras.

De flesta rättsstater brukar i sin konstitution ha med några allmänt formulerade rader om att det skall finnas tryck- och yttrandefrihet i landet. Denna frihet kan sedan komma att begränsas till förmån för, åtminstone enligt konstitutionen, mer skyddsvärda ändamål. Inte sällan brukar sedan medierens verksamhet regleras i en särskild presslag.

Det för den svenska yttrandefrihetsrättsliga regleringen så unika, och särskiljande, är att lagstiftaren här har valt att lägga yttrandefriheten på grundlagsnivå; dels i en tryckfrihetsförordning, dels i en yttrandefrihetsgrundlag. Konflikter mellan olika motstående värden och intressen kan komma att uppstå där lagstiftaren väljer att reglera frågan utanför grundlagen. Syftet med de båda grundlagarna är dock att säkerställa att information skall kunna lämnas utan ingrepp eller hinder enligt andra lagar. Även efter det att publicering ägt rum är grundlagen exklusiv vad gäller beivrandet av lagöverträdelser. Den svenska yttrandefriheten har således ett mycket starkt skydd i grundlagarna.

Den svenska yttrandefrihetslagstiftningen är intimt sammanlänkad med offentlighetsprincipen och meddelarskyddet. För att det fria ordet skall kunna värnas och utgöra någon som helst substans, är det nödvändigt att medborgaren kan få fram nödvändig information. Myndigheters och andra offentliga organs verksamhet skall ske i offentlighetens ljus, inte i det fördolda. För att medborgaren skall garanteras en vidsträckt yttrandefrihet förutsätts en fri åsiktsbildning där meddelarfrihetens samtliga led säkerställs – från det att en tanke föds om att på ett eller annat sätt uttrycka sig i medier till det att publicering äger rum.

Meddelarfriheten kan i det närmaste ses som ett slags komplement till offentlighetsprincipen. Principen möjliggör och levandegör den allmänna och fria debatten, en av grundvalarna i ett demokratiskt samhälle. Meddelarfriheten innebär i snäv bemärkelse att journalistkåren såsom varandes den tredje stats-

makten, kan bevaka och rapportera kring olika samhällsliga företeelser. Meddelarfriheten i vidsträckt bemärkelse innebär att medborgaren, där främst den offentliganställda märks, kan meddela sig i vilket ämne som helst till pressen.

För tryckfrihetsbrott kan endast en person göras ansvarig. Tryckfrihetsansvaret är exklusivt och utesluter ansvar för medverkan. Detta så kallade ensamansvar ingår i meddelarfriheten och kan sägas utgöra navet i regleringen kring meddelarskyddet. Ensamansvaret är en förutsättning för meddelarens rätt att anonymt uttrycka sin mening. Meddelarfriheten är dock inte absolut – undantagen från meddelarfriheten sätter ensamansvaret åsido och utlöser meddelaransvar vid eventuellt meddelarbrott enligt TF 7 kap. 3 §.

För att meddelarfrihetens syfte skall kunna säkerställas, finns i grundlagen regler om anonymitet för den som meddelar sig till pressen. Till skillnad från vissa andra rättssystem, där man betraktar anonymitetsskyddet med en aning skepsis, har vi i Sverige i stället lyft fram och till och med grundlagsskyddat anonymitetsrätten. Journalistens tystnadsplikt bygger ytterst på ett förtroende-förhållande mellan journalisten och meddelaren; journalisten får inte skada meddelaren genom att röja dennes identitet, förutom vid vissa i TF angivna situationer. Ett otillåtet röjande skulle få förödande konsekvenser i det att den offentliga debatten plötsligt tystnade. Skyddet innebär att samtliga anställda på redaktionen beläggs med munkavle om uppgiftslämnarens identitet. Journalisten kan inte kringgå kravet på anonymitet från meddelarens sida. Meddelarskyddet är ett av tryckfrihetens viktigaste moment. Påståendet att reglerna kring meddelarskyddet är en förutsättning för det skrivna ordets så unika ställning i Sverige, är därför ingen överdrift.

Anonymitetsskyddet är således inte absolut, utan TF stadgar undantag från journalistens tystnadsplikt i förhållande till sina källor. Tystnadsplikten kompletteras med regler i RB om bland annat vittnesförhör, husrannsakan och editionsföreläggande.

1.2 Syfte och frågeställningar

Framställningens syfte är att behandla tryckfrihetsförordningens meddelarskydd ur ett journalistiskt perspektiv. Syftet uppmärksammas och belyses utifrån meddelarfrihetens ensamansvar i allmänhet och journalistens tystnadsplikt och dess undantag enligt anonymitetsskyddet i synnerhet.

Frågeställningarna, med vilka jag avser att besvara uppsatsens syfte, är: Vilka är meddelarfrihetens rekvisit? Hur fungerar ensamansvaret i förhållande till meddelaransvaret? Hur regleras meddelarskyddet gentemot journalisten? Hur fungerar meddelarskyddet i praktiken? Vilka är undantagen från journalistens tystnadsplikt? Hur fungerar konflikten mellan journalistens tystnadsplikt å ena

sidan och de brottsutredande myndigheternas intresse av att utreda och beivra brott? Är journalistens uppgift att vara samhällsobservatör eller att agera samhällsdeltagande genom att förse myndigheterna med information som kan antas äga betydelse som bevis i pågående brottsutredning?

En övergripande målsättning är att förklara, exemplifiera samt analysera ämnet utifrån ovan angivna frågeställningar.

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen behandlar meddelarskyddet ur ett journalistiskt perspektiv. Framställningen avgränsas till att ytterst avse journalistens tystnadsplikt och dess undantag enligt anonymitetsskyddet.

Efterforskningsförbudet, d v s meddelarskyddet ur ett myndighetsperspektiv, det vill säga efterforskningsförbudet, utgör en egen klart avgränsad del av meddelarskyddet och kommer inte närmare att behandlas. Jag kommer över huvud taget inte att behandla de offentliganställdas meddelarfrihet och dess förhållande till sekretesslagstiftningen.

En avgränsning av ämnet görs vidare i det att meddelarperspektivet, det vill säga meddelar- och anskaffarfriheten med framför allt dess undantag, ges ett begränsat utrymme.

Framställningen kommer inte närmare att gå in på tryckfrihetsbrotten i grundlagens brottskatalog.

Vidare har jag avgränsat ämnet såtillvida att meddelarskyddets uppbyggnad och lämpligheten i denna över huvud taget inte kommer att beröras; avsikten är inte att behandla frågan om, och i så fall hur, regleringen kring meddelarskyddet bör eller kan ändras.

Ofrånkomligen hänvisar avsnitten om tystnadsplikten till aktuella bestämmelser i RB. Avgränsning sker här genom att tillämpliga delar i RB endast flyktigt kommer att beröras.

Jag har även avgränsat framställningen genom att inte närmare behandla den så kallade exklusivetsfrågan, det vill säga frågan om gränsen för TF:s materiella tillämpningsområde i förhållande till annan lagstiftning.

1.4 Metod och forskningsläge

Klassisk juridisk metod har använts för att belysa arbetets syfte med därtill hörande frågeställningar. Jag har i arbetet använt mig av de traditionella juri-diska källorna såsom lagstiftning, förarbeten, doktrin samt domstolspraxis på det tryckfrihetsrättsliga området.

Jag kommer att angripa ämnet genom att skriva om meddelarskyddet i flera steg. Jag kommer således att börja i meddelarfriheten med dess ensamansvar sett ur ett bredare perspektiv för att snäva in ämnet när jag slutligen behandlar anonymitetsskyddet och dess tystnadsplikt.

Då den juridiska doktrinen på området är tämligen begränsad har den metod jag använt mig av främst utgjorts av domstolspraxis från såväl under- som överrätt. Jag har även använt mig av beslut från JK och JO. Likaså har egna erfarenheter som biträdande jurist vid Tidningsutgivarna och juristpraktikant på TV4 fått bilda utgångspunkt.

Vad gäller rådande forskningsläge på området kan konstateras att meddelarskyddet i allmänhet och anonymitetsskyddet i synnerhet inte är särskilt uppmärksammat i den juridiska litteraturen. Bland den doktrin som finns att tillgå märks främst Axbergers *Tryckfrihetens gränser*, vilken fortfarande äger aktualitet. Den åskådliggör regelverket kring meddelarskyddet på ett pedagogiskt vis. Boken lämnar en god sammanställning över hur bestämmelserna kring meddelarskyddet skall tolkas och presenterar en stor samling beslut från såväl JK som JO. Dess redogörelse för meddelarskyddet är dock inte uttömmande. En rad frågeställningar kring journalistens tystnadsplikt har lämnats därhän och den rättspraxis som i avhandlingen presenteras behöver kompletteras med mer aktuella domslut.

1.5 Disposition

Uppsatsen är upplagd enligt följande:

Först ges en presentation av meddelarskyddet ur ett historiskt perspektiv (2 kap.). I sammanhanget behandlas även meddelarskyddets beståndsdelar och dess terminologi. Därefter följer en redogörelse för meddelar- och anskaffarfriheten (3 kap.). Jag kommer i kapitlet att noga redogöra för meddelarfrihetens rekvisit. I sammanhanget behandlas det så kallade Aftonbladsmålet. IB-affären tas upp i anslutning till avsnittet om anskaffarfriheten. Härfter följer uppsatsens huvudkapitel om anonymitetsskyddet (4 kap.). I kapitlet redogörs för journalistens tystnadsplikt och dess undantag. Avsnittet behandlar den konflikt som uppstår mellan journalistens tystnadsplikt å ena sidan och de brottsutredande

myndigheternas intresse av att effektivt kunna beivra brott å andra sidan. Såväl praktiska som formella frågor kring anonymitetsskyddet kommer att behandlas. Journalistens tystnadsplikt vid såväl husrannsakan som editionsföreläggande kommer i sammanhanget att behandlas. Uppsatsen avslutas med en slutdiskussion (5 kap.).

2 Meddelarfriheten och anonymitetsskyddet ur ett historiskt perspektiv

2.1 Meddelarskyddets terminologi och beståndsdelar

Regelverket kring meddelarskyddet har ytterst vuxit fram ur anonymitets-skyddet och, något senare, principen om ensamansvar. De båda principerna är visserligen sammanlänkade i regelverket kring meddelarskyddet, men påpekas bör att de inte har utvecklats samtidigt. Principen om anonymitet är en betydligt äldre företeelse i den svenska tryckfrihetslagstiftningen än den om ensamansvar. Deras framväxt har verkat oberoende av varandra för att i dagens TF inbördes samverka. I dag hänger anonymitetsskyddet och ensamansvaret samman och påverkar varandra inbördes. Om man håller dem båda isär torde regelverket bli mer överskådligt, dock.

Meddelarskyddet består av meddelar- och anskaffarfrihet, anonymitetsskydd och, som en klart avgränsad del, ett efterforskningsförbud. Meddelar- och anskaffarfriheten är intimt sammankopplade med anonymitetsskyddet och efterforskningsförbudet. Regleringen kring meddelarskyddet kan stundtals verka svårtillgänglig. Att de olika begreppen sedan används tämligen inkonsekvent i den juridiska litteraturen underlättar inte detta faktum. Meddelarskyddets begrepp anges inte uttryckligen i TF, någonting som bidrar till att terminologin kan verka smått förvirrande. Regelverket kring meddelare är komplext och snårigt; dels beroende på att olika saker, av olika skäl och i olika situationer, skyddas, dels beroende på att såväl regler som undantag överlappar varandra.¹ Naturligtvis påverkar områdets svårtillgänglighet begrepps-bildningen. Samtidigt medför en god begrepps-bildning och terminologi en ökad insikt i detta så svåra ämne.

För meddelarens frihet att i publiceringssyfte och under åtnjutande av straffrihet meddela sig i tryckt skrift används i uppsatsen termen *meddelarfrihet*. Meddelarfriheten kompletteras och förtydligas av *anskaffarfriheten*, rätten att under straffansvar anskaffa uppgifter i publiceringssyfte. För meddelarens rätt att anonymt lämna uppgifter till pressen används termen *anonymitets-skydd*. För journalistens del innebär *anonymitetsskyddet* att denne har en tystnadsplikt och är förbjuden att röja meddelarens identitet. Slutligen ingår myndigheternas *efterforskningsförbud* i meddelarskyddet. Med efterforskningsförbud avses i

¹ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 279 f.

arbetet förbudet för myndigheter och andra allmänna organ att efterforska den som i publiceringssyfte meddelat sig till medierna. Som en sammanfattande term för regelverket kring meddelare används i uppsatsen benämningen *meddelarskydd*.

Användningen av begreppet meddelarskydd har utsatts för viss kritik. Meddelarskyddskommittén såg det som mindre lyckat att i meddelarskyddet inkludera begreppet meddelarfrihet. Som övergripande term föreslogs i stället benämningen meddelarrätt. Meddelarskyddskommittén avsåg med anonymitetsskyddet de regler som skyddar meddelare, författare och utgivare av skrift som inte är periodisk.² Massmedieutredningen förespråkade i sin utredning termen meddelarskydd som benämning på regleringen som helhet. Mediegrundlagsutredningen avsåg med termen meddelarskydd meddelar- och anskaffarfrihet, rätten till anonymitet och ett efterforskningsförbud.³

I arbetet används den terminologi som förekommer i utredningar, propositioner och doktrin. Med meddelarskydd avses här meddelar- och anskaffarfriheten, anonymitetsskyddet och efterforskningsförbudet.⁴

2.1.1 Meddelaransvaret

Principen om ensamansvar innebär för meddelaren en straffrihet att i publiceringssyfte meddela sig till medierna. I stället bär den ensamansvarige, den ansvarige utgivaren, det straffrättsliga ansvaret. Det är den för skriften ansvarige utgivaren som ensam kan göras ansvarig för eventuellt tryckfrihetsbrott. Man brukar tala om att ensamansvaret är exklusivt och som sådant utesluter det medverkansansvar. Detta är en aning missvisande eftersom TF 7 kap. 3 § uppställer olika bestämmelser som kan ses som ett slags medverkansregler för meddelare. Det handlar här inte om tryckfrihetsbrott utan om meddelarbrott för vilka meddelaren kan komma att svara. Dessa meddelarbrott utgör undantag från meddelarfriheten

2.2 Inledning – meddelarfriheten och anonymitetsskyddet ur ett historiskt perspektiv

Anonymitetsskyddet är djupt förankrat i den svenska rättstraditionen. Redan i 1766 års tryckfrihetsförordning reglerades anonymitetsskyddet medan meddelarfriheten inte växte fram förrän under 1800-talets senare del. Anonymitetsskyddet är som företeelse en aning märklig; här väljer lagstiftaren att skydda personer som väljer att offentliggöra vissa uppgifter anonymt. I Sverige har man

² SOU 1990:12 sid. 64

³ SOU 2001:28 sid. 97

⁴ Jfr SOU 1997:47 sid. 101 f

således ansett att uppgifter som förs fram anonymt är kontroversiella, varför de har uppfattats såsom mer skyddsvärda och, märkligt nog, mer sanningsenliga.⁵ Visserligen har anonymitetsskyddet och ensamansvaret sått ur ett och samma tryckfrihetsrättsliga frö, men under his-toriens gång har de båda vidareutvecklats till två från varandra skilda rättsinstitut. Visserligen samverkar de i dag inbördes, men som tryckfrihets-rättsliga principer bör de dock hållas isär.

Två från varandra skilda motiv har förts fram som ensamansvarets tryck-frihetsrättsliga grund. Enligt det första motivet skulle institutet med ensam-ansvar underlätta beivrandet av tryckfrihetsbrott. Eftersom det alltid finns någon att ställa till svars för brottet slipper de brottsutredande myndigheterna att finna upphovsmannen samt binda denne vid brottet. Detta motiv ger ut-tryck för det repressiva perspektivet. Enligt det andra motivet skulle redak-tioner slippa besök från polis och åklagare. Här skyddas massmedias integri-tet genom att den ensamansvarige bär det rättsliga ansvaret; särskilt skyddas journalistens källor när den verkliga gärningsmannen inte får sökas upp. Det sistnämnda motivet ger uttryck för det tryckfrihetsliberala perspektivet. Som Axberger nämner torde dock de bägge principerna kunna framhållas när man idag talar om ensamansvarets rättsliga grund, även om de kan tyckas repre-sentera motstående intressen.⁶

Som en följd av boktryckarkonsten började vi i Sverige att trycka böcker i slutet av 1400-talet, alltså långt tidigare än såväl anonymitetsskyddet som meddelarfriheten reglerades. Boktryckeriverksamheten präglades av ett privi-legiesystem med tillståndstvång för tryckning av böcker. Det var först genom 1766 års tryckfrihetsförordning en allmän tryckfrihet infördes. Rikets första tryckfrihetsförordning stadgade att alla medborgare hade rättigheten att ”nyttja en fullkomlig och obehindrad frihet att uti tryck allmänt kunnigt göra allt”.⁷ Ingrepp fick nu endast ske i efterhand. Religiösa skrifter skulle dock även fortsättningsvis förhandsgranskas av makthavaren. Förordningen var för sin tid någonting unikt; den var vid denna tidpunkt den enda i sitt slag. Sä-kerligen hade lagstiftaren inspirerats av Englands lagstiftning, där censuren avskaffades redan 1695.

2.2.1 1766 års tryckfrihetsförordning

Kortfattat innebar 1766 års tryckfrihetsförordning att censuren⁸ avskaffades, rätten att granska importerade böcker beskars kraftigt, konfiskation medgavs endast vid rättegång, om författaren var känd blev denne ansvarig för det som trycktes, annars stod tryckaren ansvarig.⁹ Vidare fastslogs att samtliga handlingar

⁵ Jfr Axberger, Hans-Gunnar, *Tänka fritt är större*, sid.10

⁶ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 282

⁷ Eek, Hilding, *Om tryckfriheten*, sid. 163

⁸ Censurförbudet infördes inte fullt ut då skrifter censur rörande religiösa frågor fortfarande behölls. Se Eek, Hilding, *Om tryckfriheten*, sid. 165.

⁹ Funcke, Nils, *Tryckfriheten under tryck*, sid. 24 f

som rörde rättsskipning och förvaltning skulle vara tillgängliga för envar och fritt få tryckas.¹⁰ Den liberala tryckfrihetslagstiftningen var inte enbart av godo; pressen använde den nyvunna offentlighetsprincipen för mer betänkliga syften. Skvallerpressen föddes, bland annat blev det populärt att publicera rättegångar om äktenskapsskilsmässor.¹¹

Lagen innehöll, om än i viss utsträckning, en regel om anonymitetsskydd. Förordningen kan sägas ha uppmuntrat till utgivning av skrifter där författaren var anonym.¹² Den innehöll ingen bestämmelse som uttryckligen skyddade anonymiteten. I stället uppmanades boktryckaren att skaffa ett skriftligt erkännande från författaren om att få sätta ut dennes namn, den så kallade namnsedeln. Vid eventuellt åtal mot skriften skulle åtalet riktas mot boktryckaren, vilken hade att leda ansvaret vidare till författaren. Boktryckaren svarade endast om denne inte angivit författarens namn på titelbladet eller kunde visa vem författaren var. Författarens anonymitet skyddades endast genom boktryckarens goda vilja – det fanns i förordningen inget uttryckligt förbud för boktryckaren att uppge författarens namn.

Tiden var ännu inte mogen för införande av ensamansvar för tryckfrihetsbrott. I enlighet med det ovan anförda, svarade skriftens författare för eventuellt brott. Ensamansvaret var tämligen outvecklat, bland annat verkar medverkanssituationer över huvud taget inte ha varit beaktade i 1766 års förordning.¹³

2.2.2 Gustavianska tiden 1772-1792

Genom 1772 års statsvälvning blev Gustav III enväldig. Nationen gick in i ett osäkert läge om huruvida 1766 års tryckfrihetsförordning gällde eller inte. Domstolarna var således inte på det klara med om grundlagen eller äldre lagar skulle tillämpas vid tryckfrihetsbrott. En assessor Zellén vid Svea hovrätt gick till och med så långt att denne förklarade att lagen stred mot 1772 års regeringsform.¹⁴ När Svea hovrätt år 1774, efter att ha vägrat att utlämna vissa rättegångshandlingar, hänsköt frågan om förordningens tillämplighet till Kungl. Maj:ts prövning, slogs slutligen fast att förordningen var upphävd.¹⁵

1774 infördes en ny tryckfrihetsförordning. Bland annat hemligstämplades handlingar rörande regeringens utrikespolitik vid behov och rätten att få ut

¹⁰ SOU 1947:60 sid. 65

¹¹ Sylwan, Otto, *Ur tidningspressens historia*, sid. 32

¹² Eek, Hilding, *1766 års tryckfrihetsförordning, dess tillkomst och betydelse i rättsutvecklingen*, StatsvT 1943, sid. 220 f.

¹³ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 282, och Eek, Hilding, *1766 års tryckfrihetsförordning, dess tillkomst och betydelse i rättsutvecklingen*, StatsvT 1943, sid. 220

¹⁴ Åhlén, Bengt, *Ord mot ordningen*, sid. 115

¹⁵ SOU 1947:60 sid. 32

allmänna handlingar beskars kraftigt.¹⁶ Även anonymitetsrätten fick sig en törn och skyddet för densamma blev svagare.

Åtskilliga inskränkningar följde i 1774 års tryckfrihetsförordnings spår. Genom en kungörelse utvidgades boktryckarens ansvar så att denne i några fall skulle svara tillsammans med författaren och i övrigt vara ensam ansvarig, ett slags ensamansvar för boktryckare. Boktryckaren tvingades härigenom att öva noggrann uppsikt över vad som trycktes.¹⁷ Censur infördes för teaterföreställningar för att värna om ”den goda smaken, språket och sederna”.

1785 inrättades det så kallade privilegiesystemet som en följd av att allt fler periodiska skrifter hade utgivits i slutet av 1700-talet. Systemet syftade till att ge kungen en ensamrätt att godkänna den eller de som fick starta ett tryckeri och ge ut periodiska skrifter. Tryckfriheten utsattes ständigt för kungens godtycke. Tillstånd att utge periodisk skrift kunde när som helst återkallas. Tvångslagen skulle ses som ett slags tillägg till boktryckarens ensamansvar och banade vägen för den så kallade indragningsmakten.¹⁸

2.2.3 1810 års och 1812 års tryckfrihetsförordningar

Det oroliga samhällsklimat som rådde under 1800-talets början med åsikts-censur och skärpt övervakning av tryckfriheten bidrog till en fokusering på tryckfrihetsfrågor. I anslutning till 1809 års statsvälkning antogs en ny tryckfrihetsförordning vilken i stort byggde på 1766 års förordning. Sverige fick en alltmer vidsträckt tryckfrihet. Principen om allmänna handlingars offentlighet vann åter genomslagskraft, laga rättegång föreskrevs i tryckfrihetsmål, författarrätten erkändes, privilegietvånget försvann, skriftens utgivare bar författaransvaret.¹⁹ Fortfarande gällde såväl den akademiska censuren som teatercensuren. Anonymitetsskyddet utvidgades, bland annat kom skyddet att gälla i rättegång vid brott av mer ringa beskaffenhet.

1812 års tryckfrihetsförordning antogs efter ett par år av oroligheter och ”missbruk” av tryckfriheten. Framför allt ansågs det angeläget att hindra tidningspressens smaklösa sensationsjournalistik. Anmärkningsvärt i sammanhanget, är att grundlagen antogs vid samma riksdag under vilken den hade lagts fram.

En av avsikterna med 1812 års grundlag var att skydda pressen mot administrativa ingrepp och att landets domstolar skulle verka som tryckfrihetens övervakare vid eventuellt tryckfrihetsbrott.²⁰ Paradoxalt nog infördes den så kallade indragningsmakten samtidigt. Genom denna kunde regeringen dra in en

¹⁶ Åhlén, Bengt, *Ord mot ordningen*, sid. 116

¹⁷ SOU 1947:60 sid. 81

¹⁸ Indragningsmakten avskaffades 1845.

¹⁹ Åhlén, Bengt, *Ord mot ordningen*, sid. 211

²⁰ Funcke, Nils, *Tryckfriheten under tryck*, sid. 27

tidning som inte passade in i dåtidens normer. Regeringens beslut att förbjuda fortsatt utgivning av en periodisk skrift förutsatte inget dom-stolsförfarande. Författaren fick således aldrig veta skälet till indragningen.²¹ Från 1820 fram till 1838, sista året som indragningsmakten utnyttjades, verk-ställdes mer än 50 indragningar, varav 20 under åren 1837-38.²² Vid 1844-45 års riksdag avskaffades indragningsmakten.

Den nya tryckfrihetslagen tog sin utgångspunkt i 1766 års förordning. I 1812 års tryckfrihetsförordning infördes regler om ensamansvar där den ansvarige utgivaren skulle svara för skriftens innehåll. Den som lämnade uppgifter i publiceringssyfte gick fri från ansvar. Ansvarsfriheten var avhängig publice-ringen; skedde ingen publicering gavs ingen ansvarsfrihet. Anonymitetsrätten erkändes nu utan inskränkningar genom uttryckliga regler och den innefat-tade skydd för anonymiteten såväl utom som i tryckfrihetsmål.²³ Boktrycka-ren fick inte utan författarens tillstånd sätta ut dennes namn eller i övrigt röja författarens identitet. Förordningen stadgade således en viss straffsanktion-rad tystnadsplikt för boktryckare. Något anonymitetsskydd för meddelare in-nehöll förordningen däremot inte.²⁴ Av ett JO-ärende från 1856²⁵ framgår dock att ett sådant skydd omfattades av lagen. I en proposition från 1887 sågs det som självklart att ansvarssystemet skyddade även medarbetare vid en periodisk skrift:

”De skäl som föranlett, att förslaget liksom gällande lag och för övrigt de flesta andra länders lagstiftning i ämnet gjort huvudredaktören av en *periodisk* skrift ansvarig för dess innehåll, och ej medgivit inkquisition efter författare till de särskilda uppsat-ser, som i skriften förekomma, är det överflödigt att nu anföra, då, såvitt jag vet, ingen på allvar yrkar förändring i detta förhållande, som tvärtom av den periodiska pressens representanter anses som ett oeftergivligt villkor för dess självständighet och existens.” (prop. 1887:21 s. 30)²⁶

En nyhet var att förordningen innehöll särskilda regler för periodiska skrifter, alltså tidningar och tidskrifter.

Reglerna kring anonymitetsskyddet var som synes oklara, vilket inte minst framgår av ett JO-ärende från 1910.²⁷ I ett tryckfrihetsmål begärdes förhör med den journalist som misstänktes ha författat de artiklar målet gällde. Så-väl rådhusrätt som hovrätt tillät förhör med journalisten. Instanserna beakta-de inte journalistens invändning om att utgivaren svarade för innehållet i tid-ningen. Journalisten

²¹ SOU 1940:5, sid. 8

²² Åhlén, Bengt, *Ord mot ordningen*, sid. 231

²³ SOU 1947:60 sid. 83

²⁴ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 283

²⁵ JO 1856 s. 57

²⁶ Axberger påpekar dock att nämnda proposition bör tolkas en aning försiktigt då den innehåller vissa tveksamma uppgifter om 1812 års förordnings regler om anonymitet och medverkansansvar, jfr sid. 88 samt sid. 283.

²⁷ JO 1910 s. 224

menade att detta ensamansvar utgjorde skydd mot åtgärd i syfte att ta reda på från vem, eller på vilket sätt, utgivaren fått in information i publiceringssyfte.

Rådhusrätten anförde att förhör av förevarande slag fick hållas då det kunde bidra med brottsutredningen och vara av betydelse för målets utgång. JO såg däremot en fara i detta resonemang då det kunde leda till att en kändis utformade sin talan så att anonyma författares identitet röjdes. Rådhusrätten skulle således inte ha tillåtit förhör med journalisten. Vidare uttalade JO att detta ”icke stå i överensstämmelse med uppfattningen hos tryckfrihetsförordningens författare, vilka uppenbarligen låtit sig synnerligen angeläget vara att bereda effektivt skydd åt anonymitetsrätten”. I sammanhanget uttalades även att ”med hänsyn därtill att tryckfrihetsförordningen härutinnan, likasom i många andra stycken, saknar önskvärd klarhet och tydlighet, mig icke kunna stämpla rådstuvurättens förfarande såsom ämbetsfel av beskaffenhet att böra eller medföra ansvar”. JO valde att, med beaktande av rådande förhållanden, inte dra ärendet inför domstolen. I stället vände sig denne till Kungl. Maj:t för ett förtydligande av anonymitetsreglerna.

Av ärendet framgår att reglerna kring anonymitetsskyddet var oklara. Säkerligen kan uttalandet ses som ett inlägg i den något konservativa tryckfrihetsrättsliga debatten där JO framstår som en tryckfrihetens ”vän”, en radikal framdrivare av rättsutvecklingen på yttrandefrihetens område. JO agerar här uttolkare av tryckfrihetsrätten.

JO:s framställan till Kungl. Maj:t överlämnades till 1909 års tryckfrihetskommitté vars betänkande utmynnade i ”Betänkande med förslag till tryckfrihetsförordningen”, vanligen kallad 1912 års betänkande. Förslaget ledde aldrig till en ny tryckfrihetslagstiftning. Trots att betänkandet uppehöll sig en hel del vid anonymitetsrätten och dess betydelse för en liberal tryckfrihetsrätt, varken klargjorde eller utredde lagförslaget anonymitetsskyddets gränser.²⁸ Meddelarskyddet, sådant det ser ut idag, var inget som lagstiftaren var redo att klart reglera om 1912. Tiden var ännu inte mogen att klart lagfästa om medarbetares anonymitet, en princip som yttrandefrihetens vänner ivrigt förspårade. Åtskilliga år skulle passera innan anonymitetsskyddet fick en klarare och fastare struktur.

2.2.4 1949 års tryckfrihetsförordning

1812 års tryckfrihetsförordning kom i stort att stå sig fram till 1950, då vår nuvarande TF trädde i kraft. Åtskilliga ändringar gjordes mellan dessa båda tidpunkter och förslag kom att läggas fram, bland vilka särskilt märks 1912 års betänkande. Den svenska tryckfriheten blev under andra världskriget hårt ansatt

²⁸ Jfr Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 290

varför 1949 års tryckfrihetsförordning, kom att utgöra ett starkt skydd för det tryckta ordet.

Nedan redogörs, om än kortfattat, de viktigaste ändringarna fram till nuvarande lydelse av grundlagen.

2.2.4.1 Anonymitetsskyddet i 1949 års tryckfrihetsförordning

Inför tryckfrihetsreformen skilde förordningen mellan författare och meddelare vad gällde anonymitetsskyddet. Någon åtskillnad mellan författare till tidningsartiklar och författare till böcker gjordes däremot inte. Regleringen skilde vidare mellan tryckfrihetsmål, andra mål och övriga sammanhang. Anonymitetsskyddet var, som synes, tämligen väl utvecklat.

Anonymitetsskyddet blev genom reformen starkare. Inför reformen gällde att utgivare, förläggare och tryckare hade tystnadsplikt gentemot anonyma författare. Denna tystnadsplikt kom nu att gälla samtliga som tog befattning med tryckta skrifers framställning och utgivning. Ett generellt förbud infördes mot att i tryckfrihetsmål väcka fråga om författarskapet till periodisk skrift, man fick inte beröra vem upphovsmannen till viss tidningsartikel var.²⁹

Skyddet för meddelare intog en något svagare ställning och någon tystnadsplikt till förmån för denna kategori förslogs inte.³⁰ De sakkunniga anförde i betänkandet:

”I vilken utsträckning utgivaren bör begagna sin möjlighet att skydda meddelare, synes utgöra en inre pressangelägenhet, som knappast behöver finna sin lösning i tryckfrihetsförordningen.”³¹

Flertalet remissinstanser kritiserade ställningstagandet varför anonymitetsskydd för meddelare infördes och det processuella efterforskningsförbudet i tryckfrihetsmål kom att omfatta även meddelare. Däremot infördes inte något allmänt förbud mot efterforskning i lagtexten.³² Som Axberger framhåller, skulle dock JO i ett antal ärenden inta ståndpunkten att efterforskningsförbud faktiskt förelåg. JO intog en gentemot myndigheterna förhållandevis sträng hållning vad gällde efterforskande av meddelare.³³

2.2.4.2 Meddelarfriheten i 1949 års TF

Principen om meddelarfrihet fick nu en konkret reglering där envar tillförsäkrades en frihet att för offentliggörande i tryckt skrift till författare, utgivare eller

²⁹ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 297

³⁰ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 297

³¹ SOU 1947:60 sid. 87

³² Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 297

³³ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 304

redaktion meddela uppgifter i vilket ämne som helst. Även undantagen från meddelarfriheten, det vill säga regler om meddelaransvar och meddelar-brott, fick en tydligare reglering. Såväl publicerade som opublicerade meddelanden kom att omfattas av meddelarfriheten, så när som på ärekränkande meddelanden som inte ledde till publicering.³⁴ Diskussionen om huruvida meddelargärningen kunde bedömas som en särskild, från publiceringen av-skild handling, fick således sitt slut i och med regleringen.³⁵

Meddelarfriheten för uppgiftslämnare slogs fast i grundlagen. Intressant är, såsom Axberger påpekar, att lagmotiven beskriver denna meddelarfrihet för uppgiftslämnare som en tryckfrihetsrättslig nyhet trots att HD i fallet Rettig (NJA 1901 s 280) tillerkände meddelarfrihet för en artikelförfattare som till-fälligt medverkat i en tidning.³⁶ Detta skulle kunna tolkas som att såväl skydd för uppgiftslämnarens anonymitet som meddelarfriheten existerat innan meddelarfrihetens princip fick en uttrycklig reglering.

2.2.4.3 1976 års ändringar som följde i IB-affärens spår

I IB-affärens spår följde en hel del ändringar av TF.³⁷ De rättsliga turerna kring affären kom att påverka rättsutvecklingen och väckte en livlig debatt om några av tryckfrihetsrättens grundprinciper, särskilt de om meddelarfriheten. Principen om meddelarfriheten förtydligades genom en ny bestämmelse om anskaffande av material inför publicering. Härmed klargjordes att anskaffandet skulle bedömas som en från meddelandet eller publiceringen skild gärning.

I samband med IB-målen aktualiserades frågan huruvida journalister knutna till en redaktion kunde anses som meddelare i enlighet med TF. Genom de olika rättsliga turerna kring IB-affären förtydligades innebörden av TF 7 kap. 3 §:

”den som medverkar till framställning som införts eller är avsedd att införas i tryckt skrift, såsom författare eller upphovsman.”

Bestämmelsen skulle ses som ett slags medverkansregel för de i bestämmelsen uppräknade brotten.³⁸ I och med förtydligandet fick bestämmelsen den lydelse den har idag. Journalister kunde nu straffas för meddelarbrott eftersom de omfattades av bestämmelsen. Kretsen av tystnadspliktiga avseende meddelares och författares identitet utvidgades. Villkoren för när tystnadsplikten skall vika för vittnesplikten skärptes.

³⁴ Undantaget avseende ärekränkande meddelanden togs bort i samband med 1976 års ändringar.

³⁵ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 302

³⁶ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 288 och 296

³⁷ IB-affären behandlas mer utförligt nedan.

³⁸ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 302

Handläggningen av mål om meddelarbrott ändrades. Enligt gällande rätt handläggs meddelarbrott som tryckfrihetsmål. Detsamma gäller för anskaffar-brotten. I IB-affären hade den av lagstiftaren säkerligen oförutsedda situationen uppkommit att den brottsutredande myndigheten kunde välja mellan vanligt brottmål eller tryckfrihetsmål.

Likaså ändrades spionerilagstiftningen så att brottsrubriceringen anpassades till vanligt språkbruk. För att rubriceras som spioneri räcker enligt gällande rätt inte ett indirekt uppsåt att gå främmande makt till handa. För spioneri krävs ett direkt uppsåt att gå främmande makt till handa. Idag rubriceras ett indirekt uppsåt att gå främmande makt till handa i stället som grov obehörig befattningsmed hemlig uppgift. De båda journalisterna Bratt och Guillou skulle, vid en tillämpning av dagens bestämmelser, ha dömts för grov obehörig befattningsmed hemlig uppgift då de endast hade ett indirekt uppsåt att gå främmande makt till handa. Journalisterna hade härigenom sluppit att stämpas som spioner.

Genom 1976 års ändringar i TF infördes ett uttryckligt förbud mot myndigheters efterforskande av meddelare. Tiden var mogen nu för en lagstiftning av den rättutveckling och praxis som JO tidigare gått i bräschen för. JO hade agerat uttolkare och tryckfrihetsliberal och uppmärksammat lagstiftaren på oklarheterna kring anonymitetsskyddets reglering. Anonymitetsskyddet förtydligades genom efterforskningsförbudet.

Över huvud taget blev regleringen kring anonymitetsskyddet klarare i och med ändringarna. Reglerna är alltså gällande och innebär att journalistens vittnesplikt utanför tryckfrihetsmål är underordnad anonymitetsskyddet men att vittnesplikten kan bryta igenom om rätten, av hänsyn till ett allmänt eller enskilt intresse, finner det vara av synnerlig vikt.

Som en följd av den tekniska utvecklingen infördes ytterligare en grundlag på yttrandefrihetens område, nämligen yttrandefrihetsgrundlagen, YGL, vilken bygger på TF bland annat i de delar som avser meddelarskyddet.

3 MEDDELARFRIHETEN I MEDDELARSKYDDET

3.1 Inledning

Meddelarfriheten är att uppfatta som ett medel att förverkliga offentlighetsprincipen.³⁹

Meddelarfriheten kan härledas ur principen om ensamansvar – principen att endast en person svarar såväl straff- som skadeståndsrättsligt för innehållet i den tryckta skriften. Det är den ansvarige utgivaren som ensam bär det juri-diska ansvaret för tidningens innehåll. Ensamansvaret är en förutsättning för att meddelarfriheten skall fungera. Allt som införs i tidningen presumeras ske med ansvarig utgivares vetskap och vilja, TF 8 kap. 12 §. Detta belystes i NJA 1991 s. 155. På en löpsedel hade en journalist råkat skriva ”knarkkung” i stället för ”krogkung”. Örebro-Kurirens ansvarige utgivare fälldes för förtal då rätten ansåg att felskrivningen hade skett som ett led i tidningens normala redaktionella arbete. Såväl löpsedel som tidningstext konstaterades ha publicerats med utgivarens vetskap och vilja.

Ensamansvaret har uppfattats som en förutsättning för att en vidsträckt yttrandefrihet skall kunna upprätthållas samt ett medel för att säkerställa tryckfrihetsförordningens ändamål. Att någon annan svarar inför lagen för den information som publiceras verkar i en för meddelarens del vänlig riktning; denne har en rätt att lämna uppgifter till tidningsredaktionen utan rädsla för eventuella repressalier i tryckfrihetsrättslig mening. Ensamansvaret är exklusivt och utesluter således medverkansansvar.

Bestämmelsen om meddelarfriheten är grundläggande och utgör navet i meddelarskyddet. Meddelarfriheten ger medborgaren en grundlagsstadgad möjlighet att delta i den politiska och den samhälleliga debatten. Meddelarskyddet tar sin utgångspunkt i TF 1 kap. 1 tredje stycket med dess rekvisit:

- *envar som*
- *till författare, utgivare, redaktion m.fl.*
- *meddelar uppgifter eller underrättelser*
- *för offentliggörande*
- *i tryckt skrift*

³⁹ SOU 1983:70 sid. 132

Rekvisiten i stadgandet kan samtidigt sägas utgöra meddelarskyddets rekvisit då dessa måste vara uppfyllda för att omfattas av tryckfrihetsförordningens regler. Den som handlar inom ramen för meddelarfriheten åtnjuter alltid anonymitetsskydd. Däremot finns det fall där meddelarens anonymitet skyddas trots att denne handlat utanför meddelarfrihetens ram.⁴⁰

I friheten att meddela sig till pressen ligger ingen garanti för ett publicerande av uppgiften i fråga; ansvarige utgivaren kan aldrig tvingas att införa någon tvingning i tidningen. Av detta följer att uppgiftslämnaren inte kan komma upp till redaktionen med en, enligt dennes uppfattning, viktig information som "måste publiceras". Friheten kan härigenom sägas begränsas av ensamansvaret samtidigt som ensamansvaret är en förutsättning för att medborgaren skall kunna vända sig till journalisten.

3.1.1 Meddelaren

Meddelare i traditionell mening är de personer som inte hör till en tidning eller motsvarande men som hör av sig i syfte att informera eller för att få ett meddelande eller en artikel publicerad, dels upphovsmännen till den aktuella framställningen.⁴¹ Genom IB-affären, se nedan, klargjordes vilken personkategori som omfattades av meddelarbegreppet. Även journalister eller övriga som jobbar på en redaktion omfattas av meddelarbegreppet.

Massmedieutredningen ansåg att begreppet meddelare skulle omfatta alla andra än den för skriften ansvarige.⁴² En naturlig skepsis måste väckas gentemot denna definition; borde inte en gräns ha dragits mellan meddelare och vissa typer av medverkande? Blir inte begreppet meddelare alltför vidlyftigt då alla medverkande som inte kan ses som ansvariga, skall ses som meddelare?

Man förleds lätt att tro att den "typiske" meddelaren är en rättskaffens medborgare som på ett eller annat vis till allmänheten vill föra fram samhällsliga missförhållanden. Bestämmelsen i TF 1 kap. 1 § tredje stycket avgränsar dock inte meddelarkategorin. Den ger ingen vägledning i frågan vem som kvalificerar sig som en "typisk" meddelare.

Meddelarfriheten, och även meddelarskyddet, gäller således oavsett meddelarens syfte med offentliggörandet av uppgifterna. En meddelare, som mot betalning förser en tidning med viss information eller på ett eller annat vis drar personlig fördel av uppgiftslämnandet, har ansetts lika skyddsvärd som meddelaren med ett genuint samhällspatos. Man kan ha åsikter om lämpligheten i detta. Huvudsaken måste dock vara, åtminstone enligt min uppfattning, att den för

⁴⁰ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 337

⁴¹ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 332

⁴² SOU 1975:49 sid. 117

samhället så viktiga informationen kommer fram i offentlighetens ljus, oavsett om ersättning utbetalats eller inte.

Förslag om att meddelarskyddet inte skulle tillämpas på uppgiftslämnande som skett i kommersiellt syfte har lagts fram, SOU 1993:62, Rättssäkerhet vid beskattning. I betänkandet ifrågasattes om syftet med meddelarskyddet verkligen är att skydda personer som tar emot meddelararvoden anonymt. Det uttalades att meddelarskyddets syfte inte är att ”man skall kunna tjäna pengar på sin vetenskap om någonting exklusivt”.⁴³

Det inträffar dock att grundlagen i vissa situationer skyddar meddelare med något betänkliga syften. Det kan aldrig vara bra när kriminella handlingar såsom bedrägliga annonser grundlagsskyddas. Här ligger ett av meddelar-skyddets största problem. Säkerligen är det svårt för den laglydiga medborgaren att förstå varför annonser som syftar till att lura av människors pengar kan komma att falla under grundlagens skydd. Jag återkommer till detta senare.

Meddelarfriheten gäller för ”envar” vilket måste tolkas som syftande på den enskilde medborgaren och dennes yttrandefrihet. I sådant fall skulle regelverket kring meddelarskyddet inte omfatta organisationer, företag, myndigheter eller andra allmänna organ, jfr dock Axbergers sammanfattning av meddelarfriheten på sidan 25 f.

3.1.2 Publiceringssyftet – ”meddelande för offentliggörande”

Meddelandet som sådant skall vara avsett för publicering eller indirekt tjäna som underlag för en kommande publicering.⁴⁴ Huruvida uppgifterna sedan publiceras eller inte har ingen betydelse; det är meddelarens avsikt med uppgiftslämnandet som är avgörande. Publiceringssyftet kommer till uttryck i TF 7 kap. 3 § genom rekvisitet ”som är avsedd att införas i tryckt skrift”. Vad som avses med ett ”meddelande för offentliggörande” är något oklart, vilket även har uttalats av Massmedieutredningen.⁴⁵

Meddelarfriheten innebär inte bara en rätt för uppgiftslämnaren att meddela uppgifter för direkt publicering, utan principen innefattar även rätten att mer allmänt informera om olika omständigheter.⁴⁶ Publiceringsavsiktens innebörd har således en vidsträckt tolkning. Massmedieutredningen uttalade att det ofta inträffar att meddelanden inte lämnas för direkt publicering utan mera för att tjäna som underlag för kommande publicering i ämnet. I en sådan situation skall rekvisitet tolkas liberalt och avse även ett sådant meddelande såsom lämnat för

⁴³ SOU 1993:62 sid. 215 f

⁴⁴ JK-beslut 1992 B 11

⁴⁵ Massmedieutredningen uttalade i sitt betänkande, SOU 1975:49, bl. a att innebörden av att ett meddelande lämnats för publicering kunde sägas vara något oklart.

⁴⁶ SOU 1947:60 sid. 51

offentliggörande.⁴⁷ Enligt Axberger bör publiceringssyftet vara uppfyllt då bakgrundsinformation inför publicering eller tips på ämnen och områden som kan bli föremål för publicering ges.⁴⁸ JK har i sammanhanget uttalat att meddelanden, som lämnats för att mera indirekt tjäna som underlag för kommande publicering i något visst ämne, skall åtnjuta skydd enligt det tryckfrihetsrättsliga regelsystemet.⁴⁹

Omständighet som talar för att rekvisitet ”meddelande för offentliggörande” skall tolkas vidsträckt, är att en restriktiv tolkning skulle få som följd att det allmänna annars tillerkändes större möjligheter att efterforska källor.⁵⁰ Efterforskningsförbudet gäller inte om inte meddelarfrihetens samtliga rekvisit är uppfyllda.

I sammanhanget kan man fråga sig vilken betydelse meddelarens uppsåt skall tillmätas. Om meddelarsituationen är komplicerad kanske det inte framkommer med önskvärd tydlighet huruvida ett publiceringssyfte är för handen. Meddelarens uppfattning bör då vara vägledande. Uppfattar denne sig som meddelare med avsikt att uppgiften skall publiceras kan jag inte se varför uppfattningen inte bör tas för riktig. Eftersom åklagaren har bevisbördan är det hans uppgift att vederlägga invändningen om att meddelarfriheten är för handen.

3.1.3 Meddelandet

Det framgår inte av lagtexten vad som avses med att ”meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst”. Det har ingen betydelse i vilken form informationen ges. Meddelarskyddet förutsätter dock att det finns ett meddelande som innehåller någon form av information, varför meddelandet skall vara en informationsbärare av något slag. Jag har svårt att se att lagtextens formulering ”meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst” skulle ge upphov till tolkningssvårigheter.

Samtliga meddelanden och uppgifter som lämnas till en tidning för publicering omfattas av meddelarfriheten. Det gäller såväl redaktionella som kommersiella meddelanden, det vill säga annonser.

3.1.4 Mottagaren

Meddelandet skall lämnas till någon som har en faktisk möjlighet att offentliggöra det.⁵¹ Vidare skall mottagaren ingå i den skyddade personkategorin som omfattas av meddelarfriheten:

⁴⁷ SOU 1975:49 sid. 262.

⁴⁸ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 310

⁴⁹ JK-beslut 1992 B 11

⁵⁰ Jfr JK:s uttalande i JK-beslut 1992 B 11

⁵¹ SOU 1975:49 sid. 263

- författare och andra upphovsmän,
- utgivare,
- redaktioner,
- företag för yrkesmässig förmedling av nyheter eller andra meddelanden till periodiska skrifter

Av lagtexten framgår att uppgiftslämnandet skall ske via massmedia till en mottagare som ingår i den skyddade mottagarkretsen enligt ovan. För att få skydd måste meddelaren vända sig direkt till den personkategori som har en faktisk möjlighet att publicera informationen. Sker uppgiftslämnandet genom en mellanhand är det i stället mellanhanden som åtnjuter meddelarskydd och alltså inte den ursprunglige uppgiftslämnaren. Helt korrekt är detta inte, eftersom en journalist anställd vid en redaktion kan betraktas som meddelare i vissa situationer.⁵² Mottagarkretsen skall, liksom publiceringssyftet, tolkas vidsträckt.

3.1.5 Meddelarsituationen

Av meddelarfrihetens rekvisit framgår att publiceringen föregås av ett uppgiftslämnande av något slag. Offentliggörandet sker således i ett senare led och genom annans försorg varför själva meddelandet är åtskilt publiceringen. Även här kan man tala om en ”typisk” meddelarsituation där meddelaren vänder sig till en enskild journalist eller till en redaktion för att få viss information publicerad. Samtidigt avhänder sig meddelaren sitt ansvar; i och med att uppgiftslämnandet skett i enlighet med meddelarfrihetens rekvisit är det nu tidningens ansvarige utgivare som har att svara för eventuellt tryckfrihetsbrott.

En form av meddelarsituation som faller utanför meddelarfriheten är uppgifter i pressmeddelanden.⁵³ Ett pressmeddelande skall ses som ett offentliggörande i sig själv, varför meddelandet inte kommer att omfattas av meddelarfriheten. Om pressmeddelandet endast har personer verksamma inom massmedia som adressat, skulle det således kunna omfattas av bestämmelsen i TF 1 kap. 1 § tredje stycket. Här är ju meddelandet, pressmeddelandet, åtskilt publiceringen.

En annan svårbedömd situation är den huruvida yttranden som sker vid en presskonferens omfattas av meddelarfriheten. Axberger har i en uppsats berört frågan om meddelarfrihetens tillämpning då myndighetsföreträdare, exempelvis åklagare, uttalar sig vid presskonferenser.⁵⁴ Uppsatsen behandlar en verklig händelse där en åklagare pekade ut en person som ekonomisk brottsling i

⁵² Jfr Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 307

⁵³ Se bland annat JO 1984/85 s 278 där denne bedömde att uppgifter lämnade vid pressmeddelanden inte enbart är avsedda för pressen på sätt som uttalas enligt TF 1 kap. 1 § tredje stycket, jfr Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 307

⁵⁴ *Meddelarfrihet – till statens tjänst?* publicerad i Om våra rättigheter III, antologi utgiven av Rättsfonden 1987 författad av Axberger, Hans-Gunnar

massmedia. Den utpekade friades sedermera från anklagelserna, men kvar fanns omgivningens misstro och sociala bestraffningar. Händelsen, det så kallade "fallet Alvgard", visar på hur utsatt den medborgare är som har hängts ut i massmedia. Tidningarna har här ett stort ansvar och skall, inte minst på grund av de pressetiska reglerna, snarast möjligt dementera och rätta felaktiga publiceringar.

Axbergers slutsatser i kan sammanfattas i tre punkter⁵⁵, nämligen:

1. Myndigheter har aldrig meddelarfrihet.
2. Uttalanden som görs i tjänsten, även uttalanden som måste uppfattas som gjorda i tjänsten, faller utanför meddelarfriheten.
3. När myndighetsföreträdaren talar i egenskap av privatperson men där denne samtidigt intar sådan ställning att uttalandet förknippas med vederbörandes ämbete, omfattas uttalandet i och för sig av meddelarfriheten. Utnyttjandet av denna frihet måste dock kunna begränsas då intressen jämbördiga med yttrandefriheten kan åberopas samtidigt som yttrandefrihetsintresset skulle ha kunnat tillgodoses på annat sätt.

Kanske klagades rättsläget något genom ett JK-beslut där bland annat en statsåklagare/förundersökningsledare anmäldes för att under en förundersökning, genom vissa uttalanden till massmedia, ha lämnat ut sekretess-belagda uppgifter.⁵⁶ JK beslutade att inte föra saken vidare, men uttalade följande:

"Av uttrycket envar i 1 kap. 1 § följer att meddelarfriheten avser medborgarna och däribland också det offentliganställda. Meddelarfriheten gäller däremot inte myndigheter som sådana. Om en myndighet t.ex. beslutar att informera medier genom t.ex. ett pressmeddelande hindrar således inte TF att ett ingripande sker med anledning av ett sådant beslut (se t.ex. JO 1984/85 s. 278 f.). Detsamma kan gälla när den som officiellt har att företräda en myndighet uttalar sig i t.ex. massmedia. Verkschefer och vissa andra högre tjänstemän kan ofta ha en sådan ställning att de som personer är intimt förknippade med de tjänster som de upprätthåller. Det kan då vara svårt att avgöra när de uttalar sig på myndighetens vägnar eller som medborgare i allmänhet. Sådana gränsdragningsproblem kan också uppkomma när en åklagare lämnar uppgifter för publicering. En åklagare kan visserligen inte allmänt sett anses företräda den myndighet i vilken han är anställd. Av reglerna i rättegångsbalken följer emellertid att fullgörandet av åklagaruppgifter inte lagts på åklagarmyndigheterna som sådana utan på de enskilda åklagarna som personer.

I praktiken kan det alltså förekomma fall där det är svårt att hålla isär ett begagnande av den medborgerliga meddelarfriheten från uttalanden som faller utanför meddelarfriheten. Inte minst med hänsyn till den stora betydelse som meddelarfriheten har just för de offentliganställda måste stor återhållsamhet iakttas vid bedömningen av huruvida ett meddelande eller en uppgift som lämnas för

⁵⁵ Axberger, Hans-Gunnar, *Meddelarfrihet – till statens tjänst?*, sid. 47

⁵⁶ JK-beslut 2000-09-22 Dnr 2780-00-30. Beslutet finns på JK:s hemsida, www.justitiekanslern.se

publicering i tryckt skrift skall anses falla utanför det område som täcks av meddelarfriheten. Endast när det är uppenbart att ett uppgiftslämnande inte omfattas av meddelarfriheten kan det därför komma i fråga att det allmänna ingriper utanför den ram som TF ger.”

I enlighet med JK:s anförande kan man på ganska goda grunder anta att en stor del av myndighetsföreträdarnas uttalanden omfattas av meddelarfriheten. Men, det är viktigt att man förvissar sig om i vilken egenskap personen gör sitt uttalande till pressen; sker det i egenskap av privatpersonen eller i egen-skap av myndighetsföreträdare.

3.2 Undantag från meddelarfriheten – meddelarfrihetens tre inskränkningar

Meddelarfriheten innebär att meddelaren, om än i viss mån och under vissa förutsättningar, straffritt kan begå brottslig gärning då publiceringssyfte exis-terar.

Meddelarfriheten är inte absolut utan inskränks genom tre undantag i TF 7 kap. 3 §.⁵⁷ Meddelarens straffansvar kan, ensamsvaret till trots, ses som ett slags medverkansregel. Meddelare och vissa andra personer som medverkar till material som skall publiceras kan ställas till ansvar för vissa, särskilt an-givna, brott. För att ansvar skall utlösas enligt TF 7 kap. 3 § krävs inte att publicering har skett.⁵⁸ Censurförbudet i TF 1 kap. 2 § inskränker dock denna omständighet högst betydligt. Eftersom tryckning i de flesta situatio-ner inte får föregås av någon granskning, hör det snarare till ovanligheterna att ett icke-publicerat material utlöser ett eventuellt straffansvar.

Förenklat kan meddelarfriheten sammanfattas med att principen inte tillåter att meddelaren:

- gör sig skyldig till vissa grova brott mot staten, såsom högförräderi och spionage, TF 7 kap. 3 § p 1. Staten behöver här inte invänta att de brottsliga uppgifterna publiceras, jämför med resonemanget ovan. Exempelvis kan polisen genomföra en husrannsakan på tidningsredaktionen. Eftersom staten kan förhindra att en skrift publiceras påvisar stadgandet en central avvikelse från censurförbudet i TF.⁵⁹
- gör sig skyldig till uppsåtligt oriktigt utlämnande av sekretessbelagd handling, det vill säga hemlig handling, TF 7 kap. 3 § p 2. Bestämmelsen knyter an till reglerna om allmänna handlingar i 2 kap. TF och

⁵⁷ Då arbetet syftar till att behandla tryckfrihetsförordningens meddelarskydd har jag valt att vara mer kortfattad vad gäller meddelarfriheten och dess undantag.

⁵⁸ SOU 1975:49 sid. 265

⁵⁹ I censurförbudet ligger ett uttryckligt förbud för staten att ingripa före publicering skett.

sekretesslagen.⁶⁰ Den typiske brottslingen utgörs här av den vid myndigheten anställde tjänstemannen som lämnar ut en hemlig handling till journalisten. För journalisten utgör undantaget en märkbar begränsning i jakten på nyhetsmaterial eftersom denne är förhindrad att få tillgång till dokument där de hemliga uppgifterna finns nedtecknade.

- gör sig skyldig till uppsåtligt utlämnande av uppgift med kvalificerad sekretess, (jämför SekrL 16 kap. 1 §), TF 7 kap. 3 § p 3.

Jag kommer att behandla undantagen närmare i avsnitten om journalistens tystnadsplikt i förhållande till sina källor.

3.3 Aftonbladsmålet – kan olaga hot utgöra tryckfrihets- eller meddelarbrott? Fråga om ensamansvarets avgränsning

Avgränsningen av meddelarfrihetens ensamansvar ställdes på sin spets i det så uppmärksammade Aftonbladsmålet. Målet aktualiserar ensamansvarets gränser och dess förhållande till meddelarbroten. Den intressanta rättsfråga som uppstod i samband med instansernas prövning av hotet bestod i om hotet, förevisandet av hotbilderna, i sig utgjorde ett brott eller om publi-ceringen utgjorde ett brott.

Aftonbladsmålets⁶¹ bakgrund var att en ung journalist på tidningen Aftonbladet hade samarbetat med ungdomar som hade nazistiska kopplingar. Nazisterna hade till journalisten framställt och överlämnat hotbilder med be-väpnade personer i rånarluvor utanför två bostäder. Föremål för hoten var Claes C, informationschef vid Stockholmspolisen, journalisten Alexandra P och hennes sambo Michael A. Före Aftonbladets publicering av artiklar och bilder skedde, visades bilderna för såväl Claes C som Alexandra P. Framställningen av fotografierna resulterade i att tidningen vid två tillfällen publicerade hotbilderna med rubrikerna ”Här hotar nazister polischefen vid hans hem” och ”Beväpnade nazister vid TV-stjärnans dörr”.

Journalisten åtalades tillsammans med fem nazistungdomar för att ha med-verkat till hot mot tjänsteman och/eller olaga hot. Enligt åtalet hade hotet framkallats när journalisten, innan publicering skedde, visat bilderna för Claes C och Alexandra P. Åklagaren gjorde gällande att ungdomarnas brott bestod i att de medverkat till fotografiernas tillkomst i uppsåt att dessa skulle komma till Claes C:s och Alexandra P:s kännedom. Beträffande journalisten konstruerades åtalet så att han dels hade medverkat till fotografiernas till-komst, dels att han visat bilderna för de

⁶⁰ SOU 2001:28 sid. 462

⁶¹ NJA 1999 s 275

aktuella personerna. Gärnings-beskrivningen innefattade således inte själva publiceringen av bilderna och hoten.

Enligt åklagaren hade reportern vid sitt första möte med nazistungdomarna uttryckt en önskan om att nazisterna skulle ordna fram hotbilder av det slag som senare kom att publiceras i Aftonbladet. Åklagaren menade att det handlade om ett beställningsjobb där journalisten, efter att bilderna överlämnats till denne, låtit framkalla dessa på redaktionen. Den i sammanhanget in-tressanta frågan var journalistens vetskap om bildernas tillkomst; visste han om fotograferingen skett efter att han bett nazisterna om hjälp med artikel-serien eller trodde han att bilderna existerade vid det första samman-träffandet?

Varken tingsrätten⁶² eller hovrätten⁶³ fann det styrkt att reportern hade insett eller misstänkt att bilderna hade tillkommit efter hans sammanträffande med ungdomarna. Underinstanserna ogillade därför åtalet mot journalisten. Nazistungdomarna däremot fälldes till ansvar för hotbrotten. Deras invändning om att förfarandet skulle omfattas av meddelarfriheten avfärdades av tingsrätten:

”Vad sedan gäller invändningen om straffrihet på grund av meddelarfriheten har rätten med full respekt för de grunder som bär upp meddelarfriheten svårt att se det berättigade i invändningen. --- Rätten anser att de tilltalade i detta fall lika litet som den som efter att ha begått ett brott meddelar detta till en tidning är förtjänta av straffrihet.”

Hovrätten uttalade att:

”Det får emellertid anses ställt utom varje form av tvivel att de varit helt likgiltiga i frågan om bilderna före publicering skulle komma att visas upp för målsägandena och att visshet om att så skulle ske inte skulle ha avhållit dem från att medverka vid tillkomsten av bilderna.”

Enligt hovrätten omfattade de tilltalades uppsåt även journalistens upp-visande av bilderna före publiceringen. Vad gällde invändningen om att åtalet skyddades av meddelarfriheten, kunde hovrätten ”inte finna att denna bestämmelse har någon relevans i nu förevarande situation.”

HD meddelade prövningstillstånd, partiellt, för att pröva ”om klagandena handlade inom ramen för den genom tryckfrihetsförordningen (TF) skyddade meddelarfriheten, när de till journalisten Christofer F överlämnade filmrullar innehållande de fotografier som ligger till grund för åtalen mot dem för olaga hot och hot mot tjänsteman.” I domskälen anförde HD:

”Klaganden i detta mål har åtalats för olaga hot och hot mot tjänsteman. Dessa brott utgör inte tryckfrihetsbrott enligt TF 7 kap. Detta hindrar inte att hot som

⁶² Dom meddelad den 13 juli 1998

⁶³ Dom meddelad den 14 oktober 1998

framförts i tryckt skrift under vissa omständigheter kan föranleda straff enligt allmän lag, t ex om hotet är ett led i ett utpressningsförsök eller eljest utgör en förutsättning för brott (jfr SOU 1947:60 s 251 och prop. 1975/76:209 s 141). Av betydelse för bedömningen i nu förevarande fall är emellertid de omständigheter under vilka filmrullarna överlämnats till Christofer F och det syfte i vilket överlämnandet skett.

Av utredningen i målet framgår att Christofer F hade för avsikt att i Aftonbladet publicera en artikel om den nynazistiska organisation som klagandena tillhörde och att han önskade illustrera sin artikel med bilder som gav ett intryck av organisationens verksamhet. Han hade underrättat klagandena om sitt intresse för fotografierna av detta slag, och när klagandena överlämnade filmrullarna till Christofer F, var det med sikte på att fotografierna skulle publiceras i tidningen och i förhoppning att klagandena skulle få viss ekonomisk ersättning för bilderna.

Offentliggörandet av fotografierna var således ett led i Christofer F:s journalistiska verksamhet och faller därmed, oavsett deras hotfulla och skrämmande karaktär, inom det område som TF är avsedd att skydda. Klagandenas överlämnande av filmrullarna måste därför också anses omfattat av meddelarfriheten. Det av Riksåklagaren åberopade förhållandet att Christofer F, innan publicering skett, uppvisat fotografierna för Alexandra P och Claes C kan därvidlag inte medföra annan rättslig bedömning.”

HD slog fast att ungdomarna, vid överlämnandet av filmrullarna till journalisten, hade handlat inom meddelarfrihetens ramar. De aktuella hotbrotten fanns inte upptagna som meddelarbrott i TF varför åtalet mot ungdomarna ogillades. Intressant är dock, att HD faktiskt uttalade att hot som framförs i tryckt skrift under vissa omständigheter kan falla utanför grundlagens skydd. Vilka slutsatser som sedan skall dras av de exempel som anförs i domen är oklart. HD är i sitt ställningstagande försiktig och domskälen är tämligen andefattiga.

Domen har blivit utsatt för en hel del kritik. Inte minst det faktum att, som i detta fall, enligt lagen moraliska brottslingar, skyddas av TF. Madeleine Leijonhufvud har bland annat skrivit:

”Enligt min mening har HD här abdikerat från sin uppgift som prejudikatinstans. Rättssystemet och framför allt grundlagen utsätts genom den här domen för ännu mer kritik från en förvånad och upprörd allmänhet. Återigen – liksom i fråga om barnpornografen – framstår grundlagen som ett hinder för att angeläget straffskydd. HD hade skyldighet att reflektera över konsekvenserna av en friande dom. *När utrymme fanns för en tolkning som är ändamålsenlig och angelägen borde en sådan ha valts.*”⁶⁴

Det verkar som om Leijonhufvud menar att det finns utrymme för att, utifrån en tolkning av tryckfrihetens syfte, tolka in att aktuella omständigheter faller utanför TF:s tillämplighet. Som ovan belysts berörde HD detta i sitt ställningstagande. HD

⁶⁴ Leijonhufvud, Madeleine i Juridisk Tidskrift 1999-2000 sid. 162

anförde att det finns vissa brott som begåtts genom tryckt skrift som faller utanför grundlagsskyddet och därför kan beivras enligt vanliga straffrättsliga regler.

Jag är benägen att sälla mig till Madeleine Leijonhufvuds kritik mot HD:s avgörande i Aftonbladsmålet. Med en tolkning av tryckfrihetens syfte kan jag inte se att vissa brott, såsom bedrägeri genom tryckt skrift, hotbrott och koppleriannonser skall skyddas av TF. Dessa bör kunna beivras utan hinder av grundlagen. Men än en gång, domstolarna är obenägna att klargöra vad som gäller. Det är ett känsligt kapitel att begränsa TF:s exklusivitet och att försvaga meddelarskyddet. Jag efterlyser ett klargörande om vad som gäller avseende grundlagens exklusiva tillämplighet. Varför fortsätter inte HD sitt resonemang kring vilka omständigheter som kan tänkas falla utanför grundlagsskyddet?

Målet är tämligen komplicerat. Det uppvisar många intressanta aspekter. De inblandade, inklusive journalisten, medverkade till och iscensatte en story som, i och med journalistens förevisande av bilderna, utgjorde ett hot gentemot Claes C och Alexandra P. Det publicerade hotet föregicks alltså av ett "hotande hot". Såvitt jag förstår hade målet fått en annan utgång om åklagaren i underinstanserna lyckats bevisa att journalisten varit delaktig i bildframställningen. HD:s prövning hade då i stället avsett det olaga hot som de inblandade, inklusive journalisten, gjorde sig skyldiga till då bilderna förevisades. Nu kom HD i stället att pröva nazisternas faktiska handlande; de överlämnade bilder till en journalist i publiceringssyfte och omfattades därför av meddelarfriheten. HD tog därför aldrig ställning i den intressanta frågan om förevisandet, det vill säga det "hotande hotet", kunde bedömas för sig. Vad är det som hindrar att man bedömer förevisandet av bilderna som föregick publicering som ett från publiceringen oberoende olaga hot? Enligt åklagarens gärningsbeskrivning hade nazistungdomarna uppsåt att bilderna, på något sätt, skulle komma till de hotade personernas kännedom. Eftersom reportern friades i de lägre instanserna tog HD aldrig ställning till det faktum att ungdomarna framställt hotbilder som, innan publiceringen, förevisades för Claes C och Alexandra P. HD gjorde i stället en bedömning utifrån nazisternas faktiska handlande, det vill säga överlämnandet av filmrullarna och drog en e contrario-slutsats utifrån TF 7 kap. 3 § om meddelarens ansvar.

Målet handlar ytterst om avgränsningen av meddelarfrihetens ensamansvar. Den för målet avgörande rättsfrågan är när hotet sker – sker det innan publiceringen, det vill säga genom förevisandet, eller sker det genom publiceringen? Åklagaren lyckades inte med att styrka att brottet, det olaga hotet, fullbordades i och med att bilderna visades för Claes C och Alexandra P.

Med utgångspunkt i Aftonbladsmålet har lagstiftaren antagit grundlagsändringar vilka innebär att brottskatalogen i TF kommer att utökas med bland annat olaga hot.⁶⁵ I propositionen angående målet och TF:s exklusivitet uttalar sig att:

⁶⁵ SOU 2001:28, prop. 2001/2002:74 och 2001/2002:KU21

”Eftersom sådana brott inte finns upptagna i TF:s brottskatalog och därför inte utgör tryck- och yttrandefrihetsbrott innebär domen i princip att enskilda personer kan hotas i grundlagsskyddade medier utan att den som står bakom hotet riskerar något ingripande.

Att det förhåller sig på det här sättet kan rimligen inte utgöra en godtagbar ordning. Också bland allmänheten torde förståelsen vara i det närmaste obefintlig för att hot framförda i medier skall lämnas obeivrade och t.o.m åtnjuta grundlagsskydd. Som JO har framhållit finns det i stället en stor risk för att allmänhetens förtroende och stöd för det viktiga och starka skyddet för tryck- och yttrandefriheten minskar om skyddet också inkluderar olaga hot och andra motsvarande hotbrott. Sådana gärningar kan ju knappast ha med den skyddsvärda opinionsbildningen och yttrandefriheten att göra. Som utredningens minoritet har hävdad, vilket många remissinstanser har instämt i, ter det sig också inkonsekvent att hets mot folkgrupp, som kan utgöras av hot som riktar sig mot en kategori av personer, är tryck- och yttrandefrihetsbrott medan det i princip är straffritt att hota enskilda individer om hotet framförts i grundlagsskyddade medier. Principiella skäl talar alltså starkt för att införa hotbrott i brottskatalogen.”⁶⁶

Lydelsen beträffande olaga hot enligt BrB 3 kap. 5 § kommer att direkt införas i TF 7 kap. 4 §:

”Med beaktande av det i 1 kap. angivna syftet med en allmän tryckfrihet skall såsom tryckfrihetsbrott anses följande gärningar, om de begås genom tryckt skrift och är straffbara enligt lag:

(---)

16. olaga hot, varigenom någon hotar annan med brottslig gärning på ett sätt som är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan för egen eller annans säkerhet till person eller egendom.”

Hotbrotten upptas i grundlagens brottskatalog och utgör då så kallade tryckfrihetsbrott. I enlighet med ensamansvaret kommer det vara den ansvarige utgivaren, och alltså inte meddelaren, som svarar för det eventuella tryckfrihetsbrottet olaga hot eller hot mot tjänsteman. Det kommer således att klart och tydligt framgå att den ansvarige utgivaren i förevarande situation bär det rättsliga ansvaret. Skulle situationen upprepas skall ansvarige utgivaren säga att det här kommer jag inte att låta införas i tidningen. Frågan är dock om införandet av olaga hot i TF:s brottskatalog hade löst problemen kring Aftonbladsmålet. Meddelarfriheten gäller oavsett om publicering sker eller inte, meddelaren skyddas oavsett. Genom att hotbrotten nu kommer att upptas i grundlagens brottskatalog skulle ansvarige utgivarens ensamansvar gälla. För att ensamansvaret avseende olaga hot skall utlösas måste publicering ske.

⁶⁶ Prop. 2001/2002:74 sid. 62 f

Det hade varit intressant om underinstanserna funnit att reportern, till-sammans med nazistyngringarna, framställt bilderna. I sådant fall, såvitt jag kan se, hade HD i sin bedömning kunnat ta ställning till det hotande hotet där brottet olaga hot fullbordas när bilderna förevisades. I sådant fall skulle brottet ha existerat innan publicering skedde. Detta resonemang skulle dock innebära att ett hot som publiceras direkt kommer att skyddas, medan ett hot som på ett eller annat vis framställs till aktuella personer före publicering inte skyddas. Invändningen medför att åklagarens gärningsbeskrivning i åtalet haltar något.

3.4 Anskaffarfriheten

För att informationsfriheten skall få fullt genomslag måste journalister och övriga kunna skaffa fram information. Därför har även den som anskaffar information om samhällets olika förhållanden ett skydd genom TF 1 kap. 1 § fjärde stycket. Med anskaffarfrihet avses rätten att, utan straffansvar, skaffa fram uppgifter inför publicering i grundlagsskyddade medier. Anskaffarfriheten får närmast ses som ett slags förtydligande eller komplettering av meddelarfriheten.

Grundlagsskyddet infördes i TF 1978 efter de rättsliga turerna kring IB-affären. Uppenbarligen ansågs principen om anskaffarfrihet så viktig av såväl riksdag som regering att en uttrycklig regel infördes i grundlagen för att ska-pa klarhet kring vad som omfattades av meddelarfriheten.⁶⁷ Den journalistiska researchen blev nu grundlagsfäst.

Vid nyhetsanskaffning är det svårare än vid meddelande av uppgifter att klarlägga om syftet med anskaffandet verkligen varit att offentliggöra informationen eller om motivet varit ett annat.⁶⁸ Journalister presumeras dock ha haft publiceringssyfte vid all slags materialinsamling, varför det i detta sammanhang aldrig uppstår något problem för vare sig lagtillämparen eller journalisten.⁶⁹

Skyddet omfattar dock endast normalt anskaffande - det är inte tillåtet för journalisten att använda sig av brottsliga metoder för att få fram uppgifterna. Av TF 1 kap. 9 § fjärde stycket framgår att vanlig lag skall tillämpas i fråga om ansvar och ersättningskyldighet som avser det sätt på vilket en uppgift eller underrättelse anskaffats.⁷⁰ Anskaffaren kan alltså, utan hinder av TF, ställas till svars för de olagliga metoder som använts för att skaffa fram uppgiften. Skulle en journalist, förutsatt att det sker på laglig väg, få en tjänsteman att bryta sin tystnadsplikt är detta inte straffbart. Om uppgiften skaffas fram genom inbrott,

⁶⁷ Prop. 1975/76:204 sid. 128

⁶⁸ Petré, Gustaf, Ragnemalm, Hans, *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar*, sid. 379

⁶⁹ Sefastsson Trond, *Vad får tidningar skriva? – Handbok i personjournalistik*, sid. 8 f

⁷⁰ Se även JK-beslut 1998-01-09 Dnr 25-98-30

olovlig avlyssning, hot eller våld, kan journalisten där-emot straffas.⁷¹ En annan sak är att det ibland kan anses berättigat att journalisten begår en brottslig handling för att exempelvis avslöja allvarlig brottslighet. Massmedia har därför försökt att i BrB få en motsvarighet till den så kallade instruktionen i TF 1 kap. 4 §. Domstolen skulle då, vid en prövning, vara tvungen att se mer till ändamålet än till medlen, precis som i tryckfrihetsmål. Eftersom den då hade att se mer till motivet än till handlingen skulle detta få som konsekvens att domstolen i tveksamma fall hellre hade friat än fällt journalisten.⁷²

3.4.1 IB-affären – en bakgrund

Bestämmelserna kring meddelar- och anskaffarfriheten aktualiserades i samband med den så kallade IB-affären. Det är ingen överdrift att påstå att affären kom att sätta sin prägel på regleringen kring meddelare – åtskilliga ändringar i TF följde i dess spår. Framför allt bidrog de rättsliga instansernas handläggning av målen till att meddelar- och anskaffarbrott fortsättningsvis skulle handläggas som tryckfrihetsmål.

Journalisterna Peter Bratt och Jan Guillou skrev under 1973 ett antal artiklar och reportage om informationsbyrån IB, en svensk underrättelseorganisation. Artiklarna publicerades i den periodiska skriften *Folket i Bild/Kulturfront*. I september månad publicerades en artikel med uppgifter som pekade på att en tidigare anställd person vid IB, Håkan Isacson, hade lämnat viss information till Bratt och Guillou. Samma månad utkom boken ”IB och hotet mot vår säkerhet”, författad av Bratt. I oktober anhölls Bratt, Guillou och Isacson misstänkta för spioneri samtidigt som husrannsakan på tidningens redaktion företogs. De tre anhållna begärdes häktade av Stockholms tingsrätt i november. Tryckfrihetsrättsliga invändningar om att domstolen inte var behörigt forum framställdes i samband med häktningsförhandlingarna, se nedan.

I början av december beslutade så JK att väcka tryckfrihetsåtal mot Bratt för att denne i boken ”IB och hotet mot vår säkerhet” offentliggjort och röjt uppgifter som innefattade brott mot rikets säkerhet.⁷³ Brottmålet mot Bratt och Guillou pågick samtidigt och den 4 januari 1974 dömdes de av Stockholms tingsrätt för spioneri till vardera ett års fängelse. Efter att Guillou i Svea hovrätt anfört besvär ogillades vissa åtalspunkter. Straffet nedsattes till tio månader, dock inte på tryckfrihetsrättslig grund.⁷⁴ Eftersom vissa tryckfrihetsrättsliga aspekter redan under häktningsförhandlingarna kommit under HD:s bedömning meddelades inget prövningstillstånd.

⁷¹ Holstad, Sigvard, *Sekretess i allmän verksamhet en vägledning till de grundläggande i tryckfrihetsförordningen och sekretesslagen*, sid. 88 ff.

⁷² Olsson, Anders R, *Yttrandefrihet och tryckfrihet*, sid. 97

⁷³ Jag lämnar de rättsliga omständigheterna avseende Bratts bok därhän.

⁷⁴ Målet refereras i SvJT 1974 rf s 84

Till skillnad från Guillou nöjdförklarade sig Bratt med tingsrättens dom. Några dagar senare lade JK ner det tryckfrihetsåtal som väckts vid Falu tingsrätt mot Bratt för dennes bok om IB. Drygt ett halvår senare, den 18 juli 1974, besvärade sig Bratt i Svea hovrätt över domvilla beträffande Stockholms tingsrätt dom i den del där han dömts för anskaffande. Ännu en gång skulle de tryckfrihetsrättsliga aspekterna komma under HD:s prövning.

Utifrån ett tryckfrihetsrättsligt perspektiv handlade IB-affären om anskaffande, meddelande och publicering av vissa uppgifter. I samband med målen aktualiserades även reglerna kring husrannsakan som företas på tidningsredaktioner.

3.4.1.1 Husrannsakan hos Folket i Bild/Kulturfront

I oktober 1973 företogs husrannsakan på tidskriftens redaktion, varvid material beslagtogs. Åtgärden var, och är fortfarande, unik. Åtgärden finner inget motstycke i den moderna svenska tryckfrihetshistorien.

TF innehöll vid tidpunkten för åtgärden inga regler om husrannsakan, något som kan tyckas märkligt med tanke på journalistens grundlagsstadgade tystnadsplikt. I stället återfanns, precis som enligt nu gällande rätt, bestämmelser om husrannsakan och andra processuella tvångsmedel i rättegångsbalken, RB. Trots att förfarandet utsattes för en hel del kritik ändrades således inte reglerna om husrannsakan på redaktioner.

Utgångspunkten var, och är fortfarande, att även tidningsredaktioner, liksom enskilda, myndigheter och företag, kan bli föremål för husrannsakan. Samtidigt begränsas dock polisens befogenheter vid en husrannsakan genom meddelarskyddet. Redaktioner har i sammanhanget inte ansetts mer skyddsvärda än övriga, varför samma rättsliga förutsättningar gäller.

Det är svårt att spekulera kring huruvida ett liknande tillslag hade kunnat ske i dag eller ej. Jag har svårt att se det. Visserligen har inte reglerna kring husrannsakan och beslag ändrats men TF skiljer sig i dag på en del punkter jämfört med då gällande rätt. Regelverket kring meddelare har förtydligats och i viss mån även förstärkts. Samtidigt var omständigheterna kring målen kontroversiella och involverade politik och maktspel. Säkerligen kan det kalla kriget och dåtidens rådande politiska läge vara en bidragande faktor till att de brottsutredande myndigheterna såg ytterst strängt på omständigheter som i förevarande fall. Som framkommer lite senare i framställningen anhölls journalisterna för spioneri i samma veva som husrannsakan gjordes. Om den företagna husrannsakan ses i ljuset av spioneribrottet, kanske det är lättare att förstå åtgärden.

Jag kommer i ett senare avsnitt att behandla husrannsakan som företas på redaktioner.

3.4.1.2 Anskaffandet

Redan vid häktningförhandlingarna invände journalisterna att tingsrätten inte var behörigt forum. Anskaffandet hade skett i publiceringssyfte och skulle därför handläggas enligt TF:s regler. När invändningen prövades av HD uttalades bland annat:

”I målet i övrigt görs gällande att Bratt⁷⁵ är på sannolika skäl misstänkt för spioneri, bestående i att han anskaffat och meddelat de uppgifter rörande försvarets informationsverksamhet, som återgivits i artiklar i nr 9 och 10 av tidningen Folket i Bild/Kulturfront, och anskaffat uppgifter som framgår av nr 17 av tidningen.

Bratt har hos Kungl. Maj:t hävdat, att samtliga åtgärder som åklagaren lagt honom till last i häktningssärendet är att betrakta som en enda gärning och har utgjort förberedelser till utgivandet av boken samt att åtgärderna på grund härav kan åtalas endast i den för tryckfrihetsmål stadgade ordningen.

Det obehöriga anskaffande, som påstås ha förekommit i fråga om uppgifter vilka meddelats till tidningen, är emellertid ej underkastat tryckfrihetsförordningens regler. Detsamma gäller – till följd av bestämmelsen i tryckfrihetsförordningen 7 kap. 3 § andra stycket – det meddelande av uppgifter till tidningen, som skett genom artiklar till vilka Bratt framträtt som författare eller som gjorts av honom på annat sätt. Beträffande åtal för dessa förfaranden skall därför tillämpas vad som är stadgat för brottmål i allmänhet.”⁷⁶

Invändningen om att anskaffandet skett för publicering och därför borde bedömas enligt TF var utifrån ett journalistiskt perspektiv naturlig.⁷⁷ Anskaffandet är en naturlig del av journalistens arbete. Klart är att journalisten inte endast skriver och redigerar i sitt arbete, utan en stor del av det journalistiska arbetet utgörs av research, det vill säga anskaffande av material inför en publicering. Frågan var hur gränsen skulle dras; när IB-affären prövades fanns endast regler kring meddelarfriheten. Det förefaller varken lång-sökt eller på något vis konstlat att, som Bratt och Guillou invände, allt som är att hänföra till publiceringen faller under TF:s regler.

Eftersom TF vid denna tidpunkt inte innehöll några uttryckliga regler om anskaffande var HD:s bedömning i denna del korrekt. Samtidigt kan invändas att, i enlighet med en ändamålsenlig tolkning av tryckfrihetens syfte, HD lika gärna hade kunnat komma fram till att anskaffandet faktiskt var en del av publiceringen varför förfarandet omfattades av grundlagens regler.

Som en följd av den orimliga situation som uppstod i IB-målen på grund av att TF inte innehöll några uttryckliga regler om anskaffande, infördes i grundlagen en ny

⁷⁵ Frågan drevs endast i Bratts namn.

⁷⁶ NJA 1975 C 295

⁷⁷ Jfr Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 300

regel om anskaffande av material inför publicering. Anskaffande skulle nu ses som en till meddelandet och publiceringen sammanhängande handling.

3.4.1.3 Omfattades journalisterna av meddelarbegreppet?

Invändning om rättegångshinder berörde även frågan hur meddelandet av de publicerade uppgifterna skulle behandlas. Den fråga som aktualiserades här var om en anställd journalist verkligen kunde vara meddelare till den tidning denne var anställd vid eller knutna till. HD uttalade redan vid häktes-förhandlingarna att så var fallet, se citatet ovan ur NJA 1973 C 295.

Meddelarfriheten hade tidigare berörts av straffrättskommittén,⁷⁸ som menade att den meddelarfrihet som infördes i och med 1949 års TF var alltför generös. Bland annat uttalades att:

”Undantaget i 7 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen, i vad det avser uppenbarande av förhållande vars röjande skulle innefatta brott mot rikets säkerhet, torde därför böra utsträckas så att det avser envar som genom att lämna meddelande till annan förövar allvarligt brott mot rikets säkerhet. För att vinna en fast avgränsning torde undantaget böra bestämmas att avse uppror, högförräderi, landsförräderi, grovt spioneri eller försök, förberedelse eller stämpling till något av nämnda brott.”⁷⁹

Utan närmare motivering skulle i propositionen till de uppräknade brotten även tillfogas landssvek och spioneri – det sistnämnda fick betydelse i IB-affären.⁸⁰

Eftersom undantaget från meddelarfriheten gällde ”envar som genom att lämna meddelande till annan...”, synes HD:s bedömning att journalisterna omfattades av meddelarfriheten och dess undantag vara korrekt.

Genom IB-affären tydliggjordes att även anställda journalister, knutna till en tidning, omfattades av bestämmelsen i TF 7 kap. 3 § och således av meddelarbegreppet. Bestämmelsens innebörd som ett slags medverkansregel fick nu en fast förankring. Kretsen av ansvariga för meddelarbrott förtydligades; ensamansvaret inskränktes genom en tämligen vid krets av ansvariga för meddelarbrott.

I samband med 1976 års ändringar förtydligades bestämmelsen genom att uppta att någon som ”medverkar till framställning som är avsedd att införas i tryckt skrift, såsom författare eller upphovsman”.

3.4.1.4 Målets handläggning

Den kanske mest kontroversiella och uppmärksammade situationen i samband med de rättsliga turena kring IB-affären var målets handläggning. Vid

⁷⁸ SOU 1953:14

⁷⁹ SOU 1953:14 sid. 327

⁸⁰ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 298

häktningförhandlingarna hade HD slagit fast att anskaffande inte omfattades av TF:s regelverk samt att journalisterna kunde straffas för meddelarbrott. Anskaffandet skulle således prövas enligt vanliga straffrättsliga regler i BrB. Likaså kunde meddelandet av uppgifterna, i enlighet med dåvarande lydelse av 7 kap. 3 §, prövas enligt BrB. En märklig situation hade uppstått; åtalsmyndigheterna kunde välja att antingen åtala journalisterna för anskaffar- och meddelarbrott i vanligt brottmål eller att åtala tidskriftens ansvarige utgivare och Bratt i dennes egenskap av författare i tryck-frihetsmål. Åtalsmyndigheterna kunde alltså välja och i brist på regler och tidigare avgöranden om hur situationen skulle hanteras, öppnades vägen för att lämna de tryckfrihetsrättsliga lämplighetsövervägandena avseende be-sluten i åtalsfrågan därhän.

Åtalsmyndigheterna valde att handlägga IB-målen som brottmål vad gällde anskaffande- och meddelarbroten. JK lade ner tryckfrihetsåtalet när brott-målet mot journalisterna resulterade i fällande domar. Handläggningen ut-sattes naturligtvis för stark kritik. Det kunde inte vara meningen att de så omhuldade tryckfrihetsrättsliga garantierna kunde åsidosättas under väg-ledning av icke-tryckfrihetsrättsliga överväganden. Intressant är att Svea hovrätt kommenterade lämpligheten i att målet mot Guillou handlades som brottmål:

”Ansvarstalan i vanlig brottmålsordning mot meddelaren är --- ej avsedd att träda i stället för tryckfrihetsåtal mot ansvarige utgivaren utan bör föregås av eller föras vid sidan av tryckfrihetsåtal.”⁸¹

Med anledning av Bratts besvär över domvilla kommenterade riksåklagaren åtalsfrågan i en inlaga till HD:

”Regler som ger tryckfrihetsförordningen företräde i dylika situationer saknas. Med tanke på tryckfrihetens stora betydelse kan väl sägas att man i ett sådant läge bör fästa största vikten vid offentliggörande och låta tryckfrihetsprocessen bli det primära. Något hinder mot att anställa åtal i allmän ordning för övriga delar av det straffbara förfarandet kan emellertid inte anses föreligga. En annan sak är att man av billighetsskäl eller andra hänsyn underlåter allmänt åtal.”⁸²

Målen hade lika väl, och borde säkerligen, ha drivits som tryckfrihetsmål. Således borde i första hand de ansvariga för offentliggörandet, det vill säga för artiklarnas del tidskriftens ansvarige utgivare och för bokens del författaren, ha åtalats. I stället valde åtalsmyndigheterna att driva målen som vanliga brottmål. Rent juridiskt var förfarandet korrekt; någon domvilla kan i sammanhanget inte anföras. Det betänkliga i målen avser i stället det faktum att ett politiskt intresse kom att väga tyngre än såväl grundlagens tryckfrihetsprocess med jury som resonemang kring tryckfrihetens syfte och anda. Åtalsmyndigheterna, och då i främsta rummet JK, var väl medvetna om att de tilltalade hade allt att vinna på att målen bedömdes utifrån tryck-frihetsrättsliga principer inför en jury. I stället lät man den

⁸¹ SvJT 1974 rf s 84 (sid. 91)

⁸² NJA 1975 s 585

politiska prestige och det politiska intresset av att få journalisterna fällda styra beslutet i åtals-frågan.

Åtalsmyndigheternas valmöjlighet i förevarande situation togs bort i samband med de ändringar av TF som följde i IB-affärens spår. Mål om meddelarbrott handläggs idag som tryckfrihetsmål. Detsamma gäller för anskaffarbrott. Som synes hade förfarandet inte kunnat upprepas i denna del enligt nu gällande rätt eftersom meddelar- och anskaffarbrott enligt TF 7 kap. 3 § *alltid* handläggs som tryckfrihetsmål.

Kopplingen mellan ensamansvarets princip och meddelaransvarets princip bekräftades i innebörden av TF 7 kap. 3 § som ett slags medverkansregel för de i bestämmelsen uppräknade brotten, bland annat spioneri. Här syns ansvars-fördelningen mellan ensamansvaret och meddelaransvaret tydligt.

3.4.1.5 Spionerifrågan

Spioneri enligt BrB 19 kap. 5 § förutsätter, efter de ändringar som företogs i samband med IB-affären, ett direkt uppsåt att gå främmande makt tillhanda. Vid spioneri enligt BrB 19 kap. 5 § p 1 föreligger följande objektiva rekvisit:

- *obehörigt anskaffande, befordrande, lämnande eller röjande av*
- *uppgift rörande försvarsverk, vapen, förråd, import, export, tillverkningsätt, underhandlingar, beslut eller förhållande i övrigt*
- *vars uppenbarande kan medföra men för totalförsvaret eller eljest för rikets säkerhet*

I bestämmelsens p 2 föreligger även följande objektiva rekvisit

- *obehörig framställning eller befattning med*
- *skrift, teckning eller annat föremål*
- *som innefattar uppgift av det slag som ovan under 2 och 3 nämnts.*

För åtal enligt dåvarande spioneriparagraf räckte det med ett indirekt uppsåt hos den åtalade att gå främmande makt tillhanda. Journalisternas direkta uppsåt var att avslöja affärerna kring underrättelseorganisationen. Samtidigt hade de ett indirekt uppsåt att gå främmande makt tillhanda i det att de framkomna uppgifterna kunde gagna främmande makt. Ser man rättsfrågan ur detta perspektiv kan inga invändningar göras gentemot åklagarens val av brottsrubricering.

Spioneribestämmelsen visade sig vara betydligt mer omfattande än vad som, enligt många, kunde accepteras enligt normalt språkbruk.⁸³ Allmänheten upp-rördes över brottsrubriceringen spioneri då det för denna brottsliga gärning krävdes ett

⁸³ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 259

uppsåt att gå främmande makt till handa. När journalisterna åtalades för spioneri måste det ha framstått som orimligt, även för åklagaren, att detta varit journalisternas syfte med publiceringen. Syftet var i stället att uppmärksamma allmänheten på den okända underrättelseorganisationen med dess kopplingar ända upp i regeringskansliet.

Idag räcker som sagt inte ett indirekt uppsåt att gå främmande makt tillhanda eftersom det i dag krävs, för att gärningen skall rubriceras som spioneri, ett direkt uppsåt att gå främmande makt tillhanda.

De starka reaktioner som väcktes mot att journalisterna stämplades som spioner ledde således till att spionerilagstiftningen ändrades. Journalisterna hade i dag blivit dömda för grov obehörig befattning med hemlig uppgift, även detta ett meddelarbrott enligt undantagen i TF 7 kap. 3 §. Vid grov obehörig befattning med hemlig uppgift enligt BrB 19 kap. 8 § föreligger följande rekvisit:

- *obehörigt anskaffande, befordrande, lämnande, eller röjande av*
- *uppgift rörande något förhållande av hemlig natur*
- *vars uppenbarande kan medföra men för rikets försvar eller för folkförsörjningen vid krig eller av krig föranledda utomordentliga förhållanden eller eljest för rikets säkerhet*

4 Reglerna kring anonymitetsskyddet och deras tillämpning

4.1 Inledning

*”säkerhetsventilen som i många fall ensam möjliggör att ord sägas som böra bliva uttalade, fakta framdragna som bör bliva framdragna”*⁸⁴

Som föregående avsnitt visar är meddelarfriheten en förutsättning för anonymitetsskyddet. Meddelarfriheten kan sägas utgöra navet i meddelarskyddet. Av ensamansvarets princip följer att meddelaren, utan risk för eventuella repressalier, kan utnyttja sin meddelarfrihet. För att meddelarfrihetens syften skall garanteras finns i tryckfrihetsförordningens tredje kapitel regler om anonymitetsskyddet. Utgångspunkten är att meddelaren alltid skall kunna meddela sig till pressen anonymt, TF 3 kap. 1 §. Meddelaren är inte skyldig att låta sitt namn sättas ut på skriften vid uppgiftslämnande som sker enligt meddelarfriheten. Skyddet motiveras med att en person som straffritt medverkar till tryckt skrift likaså skall ges ett anonymitetsskydd. Denne kan välja att lämna uppgifter öppet, men han är samtidigt fri att meddela sig i hemlighet, under anonymitetsskydd. Gustav Petréns beskriver skyddet som att ”den som vill till allmänheten sprida kännedom om ett visst förhållande skall icke behöva avstå därifrån av rädsla för förföljelse eller obehag”.⁸⁵

Det skulle kunna hävdas att anonymitetsskyddet är viktigare för uppgiftslämnaren än meddelarfriheten. Utan ett anonymitetsskydd, vilket garanterar ett uppgiftslämnande utan risk för repressalier, ter sig en långtgående meddelarfrihet uddlös och tämligen ointressant. Mot detta kan invändas att meddelarfrihetens ensamansvar faktiskt är förutsättningen för det så starka anonymitetsskyddet. I ensamansvaret har vi ett fingerat ansvarssystem som möjliggör att medborgaren anonymt kan lämna information till pressen.

Reglerna kring anonymitetsskyddet är komplexa, vilket kommer att framgå av följande avsnitt i denna framställning. Ämnets svårillgänglighet underlättas inte av att rättspraxis på området är tämligen torftig. Över huvud taget är det endast ett fåtal fall där tryckfriheten i allmänhet och anonymitetsskyddet i synnerhet blivit föremål för rättens prövning. Häri ligger ett av tryckfrihetens största problem; eftersom den så sällan prövas av rätts-tillämparen finns det en stundtals oroväckande ignorans om dess regelverk och syfte. Redaktioner kommer i kläm

⁸⁴ 1912 års betänkande med förslag till tryckfrihetsförordning sid. 63

⁸⁵ Petréns, Gustav, *Tryckfrihetslagstiftningen*, sid. 28

när åklagare hotar med husrannsakan, ett hot som i de flesta fall endast stannar därvid och inte utmynnars i en hus-rannsakan.

4.1.1 Anonymitetsskyddet i TF 3 kap. 3 §

Reglerna om anonymitetsskyddet finns i TF 3 kap. Anonymitetsskyddet inne-bär att den som lämnar en uppgift i publiceringssyfte⁸⁶ skall kunna göra detta anonymt, utan att hans eller hennes identitet avslöjas. Vidare skall personer anställda inom myndighet eller annat allmänt organ kunna lämna uppgifter utan att efterforskas. Genom tystnadsplikten enligt TF 3 kap. 3 § första stycket, ett slags journalistens portalparagraf, garanteras meddelarens anony-mitet i dennes kontakt med journalisten:

”Den som har tagit befattning med tillkomsten eller utgivningen av tryckt skrift eller med framställningen som vare avsedd att införas i tryckt skrift och den som har varit verksam inom företag för utgivning av tryckta skrifter eller inom företag för yrkesmässig förmedling av nyheter eller andra meddelanden till periodiska skrifter får inte röja vad han erfarit om vem som är författare eller har lämnat meddelande enligt 1 kap. 1 § tredje stycket eller är utgivare av skrift som inte är periodisk.”

Förbudet att röja källan innebär att den journalist som mottar ett meddelande omedelbart har att följa sin lagstadgade tystnadsplikt. Anonymitetsskyddet riktar sig mot publicisten, såväl reellt som formellt. Journalisten kan inte kringgå kravet på anonymitet från meddelarens sida. Den starka kopplingen mellan meddelarfriheten och meddelarskyddet märks då meddelaren skall åberopa sitt anonymitetsskydd; för åberopande av detta krävs att meddelandet eller motsvarande omfattas av meddelarfriheten enligt TF 1 kap. 1 § tredje stycket. Konsekvensen blir att den som handlar inom meddelarfrihetens ramar alltid har ett anonymitetsskydd. Däremot är anonymitets-skyddet i vissa situationer mer långtgående än meddelarfriheten.

Tystnadsplikten i TF 3 kap. 3 § riktar sig till alla som är eller har varit an-ställda eller på annat sätt verksamma inom tidningsföretag, bokförlag, nyhetsbyråer eller tryckerier.⁸⁷ Det är alltså inte bara den person som mottar meddelandet som omfattas av tystnadsplikten, utan samtliga av tidningens anställda beläggs med munkavle om meddelarens identitet. Skulle en vakt-mästare få reda på vem som lämnat uppgiften får han alltså inte röja källan.

Då tystnadsplikten även utgör skydd mot påtryckningar i efterforsknings-syfte, bör det kunna antas att kretsen av tystnadspliktiga är relativt vid.⁸⁸ Skyddet innebär här att utgivaren eller den enskilde journalisten inte skall behöva utsättas

⁸⁶ ”...för offentliggörande i tryckt skrift...” TF 1 kap 1 § 3 stycket

⁸⁷ Prop. 1975/76:204 sid. 110

⁸⁸ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 338 ff.

för påtryckningar från myndigheter och andra allmänna organ, vilka i efterforskningsyfte söker ta reda på meddelarens identitet.

Anonymitetsskyddet är strängt. Journalisten får över huvud taget inte röja omständigheter kring uppgiftslämnandet. Som synes snärjer anonymitets-reglerna åt och påverkar journalisters och redaktioners handlingsfrihet i negativ riktning i det att redaktionsmedlemmarna är skyldiga att respektera tystnadsplikten i TF 3 kap. 3 §.

Skyddet för författare, meddelare och utgivare av icke periodiska skrifter har i förarbetena delats in i tre delar; en straffsanktionerad skyldighet för den som tar befattning med tillkomsten av skriften att inte röja identiteten hos meddelare, författare eller utgivare, dels efterforskningsförbudet i 3 kap. 4 § samt, slutligen, processuella regler om förbud mot att i tryckfrihetsmål väcka frågan om vem som är författare, meddelare eller utgivare.⁸⁹

4.1.2 Processuella skyddsregler i TF 3 kap. 2 §

De processuella skyddsreglerna innebär ett förbud att i tryckfrihetsmål väcka frågan om författares eller meddelares identitet. Bestämmelser kring anonymitetsskyddet i mål om tryckfrihetsbrott återfinns i TF 3 kap. 2 §. Inte sällan handläggs mål om ansvarighet enligt TF 7 kap. 3 § i samband med mål om tryckfrihetsbrott, jämför TF 3 kap. 3 § andra stycket. I sådana mål finns ingen anledning att ta reda på författarens eller meddelarens identitet eftersom det finns en ansvarig utgivare som svarar för eventuella tryckfrihetsbrott begångna i tidningen. De processuella skyddsreglerna tar alltså sin utgångspunkt i ensamansvaret. Ansvarige utgivaren ses som gärningsman genom ensamansvarets fingerade ansvarssystem. Om inte ensamansvaret hade funnits och det hade varit tillåtet att ta reda på den verkliga författaren eller meddelaren hade inte mycket till anonymitetsskydd funnits kvar. Här syns samspelet mellan ensamansvaret och anonymitetsskyddet tydligt.

4.2 Undantag från journalistens tystnadsplikt enligt anonymitetsskyddet

Anonymitetsskyddet sett ur ett journalistiskt perspektiv kan delas upp i två beståndsdelar; dels journalistens generella tystnadsplikt i förhållande till sin källa, dels den tystnadsplikt som kan komma i konflikt med samhällets intresse av att beivra brott när myndigheterna vill få ut information som kan antas få betydelse i en brottsutredning.

⁸⁹ SOU 1990:12 sid. 64

Förbudet att bryta tystnadsplikten och härigenom röja författarens, med-delarens eller utgivarens identitet gäller inte utan undantag. Enligt TF 3 kap. 3 § andra stycket inskränks journalistens tystnadsplikt genom fem undantag, av vilka två gäller generellt och tre gäller endast inför domstol. Särskilt undantagen i bestämmelsens p 4 och 5 aktualiserar konfliktförhållandet mellan samhällets intresse av att kunna beivra brott och journalistens skyldighet att inte röja sin källa.

Anonymitetsskyddet är således inte absolut utan kan komma att inskränkas dels till förmån för samhällets behov att få fram bevismaterial vid brottmisstanke i form av editionsföreläggande eller husrannsakan, dels när TF:s regler om undantag från tystnadsplikten är tillämpliga, bland vilka journalistens vittnesplikt enligt p 4 och 5 särskilt märks. Vad gäller journalistens plikt att vittna, stadgar 36 kap. 5 § sjätte stycket RB att:

”Den som har tystnadsplikt enligt 3 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen eller 2 kap. 3 § yttrandefrihetsgrundlagen får höras som vittne om förhållanden som tystnads-plikten avser endast i den mån det föreskrivs i nämnda paragrafer.”

I samband med tillkomsten av yttrandefrihetsgrundlagen förtydligades TF:s föreskrifter om källskyddet. Dessa ändringar innefattade införandet av en särskild handlingsregel för domstolarna, TF 3 kap. 3 § tredje stycket. Rätten skall här, vid förhör som avses i bestämmelsens andra stycke p 4 och 5, noga övervaka att frågor som kan inkräkta på tystnadsplikten inte ställs. I förarbetena anfördes att, för att vittnesplikten skulle ges företräde, uppgiften i fråga verkligen är av betydelse samt att bevisningen inte kan föras på annat sätt.⁹⁰ Det framhölls att tystnadsplikten har ett tolkningsföreträde.⁹¹

”Sammanfattningsvis vill jag understryka att beslut om att hänsynen till anonymiteten ska vika får fattas endast om mycket starka skäl kan åberopas.”

Samtidigt infördes nya regler i RB vilka syftade till att stärka anonymitetsskyddet vid förhör med journalister inför domstol.⁹²

4.2.1 Samtycke

I TF 3 kap. 3 § andra stycket p 1 stadgas att meddelarens identitet får röjas om denne samtyckt till detta. Anonymiteten är ju frivillig. Det råder ingen tvekan om att journalisten i sin kontakt med intervjuobjektet kan utgå från att en person som frivilligt låter sig intervjuas samtidigt samtycker till att hans namn kan publiceras. Ett uttryckligt samtycke till att meddelarens eller intervjuobjektets namn får publiceras kan generellt inte krävas.⁹³ Intervjuobjektet måste dock förstå att han

⁹⁰ Prop. 1975/76:204 sid. 111

⁹¹ Prop. 1975/76:204 sid. 111

⁹² Prop. 1990/91:64 sid. 99 f

⁹³ SOU 1975:49 sid. 278, och Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 339

blir intervjuad. Massmedieutredningen uttalade att så länge det kan antas att samtycke föreligger behövs inget uttalat sådant.⁹⁴ Å andra sidan är det olämpligt om en journalist, om än bara vid minsta misstanke om uppgiftens känsliga natur, inte låter sin journalistiska yrkesetik ta över och förutsätta anonymitet – åtminstone till dess att situationen retts ut. Tvivlar journalisten på om meddelaren gett sitt samtycke till röjande av identiteten, är detta enkelt att ta reda på genom att fråga uppgiftslämnaren; frågan är nämligen fri.

Det kan vara svårt att avgöra om författaren eller meddelaren önskat vara anonyma. Samtycket behöver inte uttryckligen ha givits, utan detta kan vara underförstått. Ett problem i sammanhanget är vilka skyldigheter respektive part har; åligger det journalisten att utreda om meddelaren önskat anonymitet, eller är det meddelaren som skall klargöra detta? Intressant är att en journalist som vid publicering varken förstått eller bort förstå att samtycke saknas går fri från ansvar vid ett eventuellt röjande.⁹⁵

Av detta följer att anonymitetsfrågan måste avgöras från fall till fall. Är intervjuobjektet utsatt på något vis eller är det yngre och oerfaret, bör journalisten gå varsamt fram och inte tillmäta samtycket alltför stor betydelse. I sådana situationer finns anledning misstänka att den intervjuade inte insett vad han har gett sig in i. Journalisten bör här ta de yrkesetiska reglerna i ”Spelregler för press, radio och TV” till sin hjälp. Enligt dessa skall journalisten vara särskilt uppmärksam vid intervjuer med unga och oerfarna personer. Massmedieutredningen anförde i sammanhanget följande:⁹⁶

”Oftast lär det också kunna förutsättas att en författare eller annan som medverkat, t ex i en intervju, är införstådd med att hans namn offentliggörs. Det kan därför inte generellt krävas att en medverkande skall ha uttryckligen samtyckt till att hans namn publiceras. Ansvar enligt förevarande punkter bör kunna ådömas endast om den medverkande givit till känna att han inte önskar bli namngiven eller detta klart framgår av omständigheterna. Det kan i detta sammanhang framhållas, att i de för pressen och Sveriges Radio antagna etiska reglerna sägs att särskild hänsyn skall visas mot ovana intervjuobjekt och att den intervjuade skall upplysas om huruvida samtalet är avsett för publicering eller enbart för information. Dessa uttalanden, som i första hand tar sikte på det sakliga innehållet i de lämnade uppgifterna, torde gälla även beträffande angivandet av vederbörandes namn.”

Vid ett exakt återgivande av intervjuobjektets uppgifter, torde ett samtycke kunna presumeras. Allt som oftast använder sig journalisten dock av en viss citatteknik varför artikeln innehåller ändringar i intervjuobjektets sätt att uttrycka sig. Journalisten har här en tämligen vidsträckt frihet att förfoga över uttalandena; så

⁹⁴ SOU 1975:49 sid. 278.

⁹⁵ SOU 1990:12 sid. 65

⁹⁶ SOU 1975:49 sid. 278

länge andemeningen i uttalandet inte ändras står det denne fritt att använda sina egna ord.⁹⁷

Ett hovrättsmål⁹⁸ från 1989 belyser situationen hur en tidning hade anledning att tro att intervjuobjektet hade samtyckt till publicering då denne på eget bevåg kontaktade tidningen. Målet påvisar omständigheter som samman-tagna eller sedda var för sig talar för att samtycke till publicering hade lämnats. Tidningen Falu-Kuriren hade publicerat två artiklar om en kvinna som hade anmält lagmannen vid Leksands tingsrätt för myndighetsmissbruk. I artiklarna påtalades att kvinnan hade dömts och straffats ett antal gånger. Kvinnan ansåg sig ha blivit förtalad av Falu-Kuriren, vilket sedermera domstolen också fann. Domstolen fann dock att det var försvarligt av tidningen att lämna uppgifter om kvinnans tidigare brottsliga förflutna. Hon hade själv vänt sig till tidningen med en begäran om att få bli omskriven utan att vare sig antyda en önskan om anonymitet eller en begäran om att få artikeln uppläst före publicering.

De problem som kan komma att uppstå kring samtycket skall inte förstoras upp. Journalistkåren ser anonymitetsreglerna som ett slags privilegielagstiftning för pressen och vill ogärna riskera att röja identiteten hos en person som önskat anonymitet. Säkerligen ser journalisten till de faktiska omständigheterna vid meddelarsituationen. Detta skulle tala för att samtycke inte kan presumeras vid läckor och tips, medan vid intervjuer, såvida omständigheterna inte är unika, samtycke torde kunna presumeras. Naturligtvis äger meddelandets innehåll relevans i sammanhanget. I en situation där någon lämnar väldigt känsliga uppgifter, kan journalisten rimligtvis inte invända, efter det att röjandet skett, att ”Jag varken förstod eller borde ha förstått att samtycke saknades.”

4.2.2 Utredning av författarskap i vissa fall

Här prövas, i tryckfrihetsmål, huruvida den person som uppger sig för att vara författare till icke periodisk skrift är den verkliga författaren, TF 3 kap. 3 § p 2. Tystnadsplikten skyddar då inte den verkliga författarens identitet.⁹⁹ Undantaget gäller även för utgivare till icke periodisk skrift.

4.2.3 Brott mot de i TF 7 kap. 3 § p 1 uppräknade brotten

Undantaget utgör det mest väsentliga undantaget från tystnadsplikten. Hänvisningen till 7 kap. 3 § p 1 avser brotten högförräderi, spioneri, grovt spioneri, grov obehörig befattning med hemlig uppgift, uppror, landsförräderi, landssvek eller försök, förberedelse eller stämpling till sådant brott. Här kommer *aldrig*

⁹⁷ Thurén, Thorsten, *Ljusets riddare och djävulens advokater*, sid. 125 ff.

⁹⁸ RH 890227

⁹⁹ Undantaget faller utanför det ämne jag avser att behandla i uppsatsen då ju denna behandlar anonymitetsskyddet i periodiska skrifter.

tystnadsplikten att gälla, vilket innebär att dom-stolen inte behöver lösa den. Vid ansvar för dessa brott gäller vad i lag är stadgat, det vill säga BrB:s regler gäller.

Om man läser BrB:s bestämmelser om respektive brott, framgår att journalisten är skyldig att avslöja dessa brott om de är å färde. Detta enligt 23 kap. 6 § läst tillsammans med 18 kap. 7 § (underlåtenhet att avslöja försök, förberedelse eller stämpling till uppror), 19 kap. 14 § (underlåtenhet att avslöja högförräderi, spioneri, grov spioneri eller grov obehörig befattning med hemlig uppgift) samt 22 kap. 7 § (underlåtenhet att avslöja landsförräderi eller landssvek). Regeln i BrB 23 kap. 6 § om straff för den som underlåter att avslöja brott som är å färde gäller en rad andra allvarliga brott, utöver de som stadgas i TF 7 kap. 3 § p 1, såsom mord, dråp och människorov. Bestämmelsen inskränks dock genom att avslöjandet skall kunna ske utan fara för journalisten eller någon av hans närmaste. Det finns inget krav på att journalisten skall ha vetskap om brottet, tystnadsplikten hävs även i de fall då journalisten inte insett att brott var å färde men bort inse detta.

De i 7 kap. 3 § p 1 uppräknade brotten som upphäver tystnadsplikten är uttömmande. Det kan tyckas märkligt, men journalisten begår faktiskt ett brott om denne vid tips om en förestående kidnappning eller ett förestående mord avslöjar vem som lämnat uppgiften. Här gäller tystnadsplikten fullt ut eftersom undantagsregeln i TF 7 kap. 3 § p 1 inte upptar mord eller kidnappning. Tystnadsplikten i TF tar således över brottsbalkens regler om skyldighet att avslöja vissa brott som är å färde. Märk väl att journalistens tystnadsplikt endast avser röjande av meddelarens identitet, varför journalisten är formellt skyldig att underrätta polisen om *meddelandets innehåll*, utan att för den skull röja meddelarens identitet.¹⁰⁰ Skulle man från redaktionshåll finna det påkallat att röja identiteten vid brott av så allvarlig art, bör domstolen kopplas in enligt TF 3 kap. 3 § andra stycket p 5 för att lösa tystnadsplikten, se nedan.

Upphävandet av tystnadsplikten i enlighet med undantagsregeln i p 1 är enligt min uppfattning inget märkvärdigt. Alla medborgare, journalister inte att för-glömma, är skyldiga att informera polisen vid vetskap om att brott enligt TF 7 kap. 3 § p 1 är å färde. Vad som i sammanhanget kan tyckas en aning märkligt är i stället det faktum att bestämmelsen inte upptar fler allvarliga brott såsom mord, dråp och olaga frihetsberövande.

4.2.4 Ansvar för svårbegripliga annonsmeddelanden enligt TF 7 kap. 2 § samt ansvar för övriga meddelar - och medverkansbrott enligt TF 7 kap. 3 § p 2 och 3

Journalistens tystnadsplikt gäller enligt det fjärde undantaget inte i den mån domstol, när det är fråga om brott enligt 7 kap. 2 § eller 3 § p 2 eller 3, finner det

¹⁰⁰ Axberger, Hans Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 341 och 353

erforderligt att vid förhandling uppgift lämnas huruvida den som är tilltalad eller skäligen misstänkt för den brottsliga gärningen har lämnat med-delandet eller medverkat till framställningen. Att domstolen skall finna det *erforderligt* att uppgift lämnas om den anonymes identitet innebär att bevisning inte kan föras på annat vis.¹⁰¹ Av bestämmelsens rekvirit framgår vidare att personen i fråga måste vara *tilltalad* eller *skäligen misstänkt* för ett konkret brott. Med *den brottsliga gärningen* avses att gärningen måste vara preciserad för att vittnesförhör med journalisten skall få äga rum.

För att intrång i tystnadsplikten skall ske måste det aktuella brottet vara antingen undantaget tryckfrihetsförordningens exklusivitet eller utgöra ett så allvarligt brott att grundlagen inte ger något skydd.

Innan förhör med journalisten över huvud taget kan ske måste rätten ha sitt på det torra; en grundlig utredning skall ha företagits som har lett till att viss person står tilltalad eller är skäligen misstänkt för den brottsliga gärningen. Det räcker inte med att en viss person har utpekats som tilltalad eller skäligen misstänkt, även den brottsliga gärningen skall preciseras.¹⁰²

Det är mindre korrekt att säga att tystnadsplikten undanröjs, snarare är det så att intrång i densamma görs.¹⁰³ Journalisten har nämligen endast att besvara om den tilltalade eller skäligen misstänkte är identisk med den person till vilken tystnadsplikt svarar. Journalisten skall endast besvara frågan nekande eller jakande. Denne får inte upplysa om vem som annars är författare eller meddelare till uppgiften i fråga.¹⁰⁴ Undanröjandet av tystnadsplikten är således begränsad; den tystnadspliktige är förhindrad att avslöja identiteten hos någon som varken är tilltalad eller skäligen misstänkt för brottet. "Frågestunden" har vidare en begränsad betydelse i det att rätten är förhindrad att ställa frågor som rör omständigheter kring uppgiftslämnandet. Besvaras frågan nekande får frågestunden ett definitivt slut vilket av många säkerligen kan upplevas som en aning rättsosäkert och mindre trovärdigt.¹⁰⁵

Slutligen skall frågan, huruvida den tilltalade eller skäligen misstänkte är samma person som journalisten har tystnadsplikt gentemot, ske vid förhandling. Tystnadsplikten gäller således i alla lägen utom inför domstol. Skulle en journalist kallas in till polisförhör skall tystnadsplikten respekteras, hur angeläget polisen än finner det att källan röjs.

¹⁰¹ Jfr Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 341

¹⁰² SOU 1990:12 sid. 249

¹⁰³ Axberger, Hans Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 341

¹⁰⁴ Prop. 1975/76:204 sid. 143

¹⁰⁵ Jfr Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 343

Bestämmelsen omfattar dels svårbegripliga annonsmeddelanden enligt TF 7 kap. 2 §.¹⁰⁶ Med detta avses annonsmeddelande eller liknande som är straffbart på grund av omständighet som inte omedelbart framgår av dess innehåll.¹⁰⁷ Sådana mål handläggs som vanliga brottmål vid allmän domstol. Dels omfattas övriga meddelar- och medverkansbrott enligt TF 7 kap. 3 § p 2 och 3 av undantagsbestämmelsen. Dessa mål handläggs som tryckfrihetsmål.

4.2.4.1 Närmare om ansvar för övriga meddelar- och medverkansbrott enligt TF 7 kap. 3 § p 2 och 3

Som synes hänvisar undantagsbestämmelsen i p 4 till undantag från meddelarfriheten i TF 7 kap. 3 § p 2 och 3.

Enligt p 2 rör det sig om oriktigt utlämnande av allmän handling som inte är tillgänglig för envar eller som skett i strid med myndighets förbehåll vid dess utlämnande, när gärningen är uppsåtlig. Vittnesförhör med journalisten kan då komma att aktualiseras. Bestämmelsen riktar sig främst mot tjänstemän eller övriga som omfattas av sekretesslagen. Här handlar det främst om att någon, vanligtvis en tjänsteman, lämnat ut handlingar med sekretessbelagda uppgifter. Då det rör sig om utlämnande av hemlig *handling* krävs inte kvalificerad sekretess enligt SekrL 16 kap, utan varje sekretessbelagd handling omfattas av punkten.¹⁰⁸ Normalt skall tjänstemän vid myndigheter kunna lämna hemliga uppgifter till journalister, dock inte hemliga handlingar.

I p 3 behandlas uppsåtligt åsidosättande av tystnadsplikt i de fall som anges i särskild lag. Här avses utlämnande av *uppgift* som omfattas av den kvalificerade sekretessen i SekrL 16 kap. Liksom i p 2 tar bestämmelsen främst sikte på tjänstemannen som till pressen läcker information till pressen. I p 3 rör det sig dock om uppgifter för vilka kvalificerad tystnadsplikt gäller.

4.2.4.1.1 Vittnesförhör med journalist på Dagens Nyheter

Mig veterligen har undantagsbestämmelsen i TF 3 kap. 3 § p 4 endast tillämpats en gång. I samband med det så kallade PKK-spåret bröt Hans Holmér mot sin tystnadsplikt genom att till pressen muntligen lämna uppgifter om telefonavlyssning. Journalisten Ann-Marie Åsheden hade i en artikelserie i DN under sommaren 1987 skildrat utredningen av mordet på statsminister Olof Palme. Artiklarna byggde på intervjuer med dåvarande länspolismästare Hans Holmér. Intervjuserien avslutades den 23 oktober 1988 med en artikel, i vilken förekom uppgifter om telefonavlyssning som tillåtits av domstol. Uppgifter om telefonavlyssning omfattas av den kvalificerade sekretessen i SekrL 16 kap. Denna sekretess bryter som bekant meddelarfriheten enligt TF 7 kap. 3 § p 3.

¹⁰⁶ Jag behandlar inte detta undantag närmare då det faller utanför uppsatsens syfte.

¹⁰⁷ SOU 1990:12 sid. 248

¹⁰⁸ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 335

JK beslutade att inleda förundersökning om eventuellt brott mot tystnads-plikt. Tolkningen av reglerna kring tystnadsplikten aktualiserades i samband med att JK under ed begärde att få höra Åsheden om vem som lämnat de publicerade uppgifterna. Efter beslut av Stockholms tingsrätt den 29 november 1988, hölls vittnesförhör inför tingsrätten med Åsheden. Av ett JK-beslut¹⁰⁹ framkommer att JK gjorde bedömningen att det var nödvändigt att vidta åtgärder för att få bekräftat huruvida de av Holmér lämnade upp-gifterna var med sanningen överensstämmande. Åsheden bekräftade vid vittnesförhöret att Holmér hade lämnat de uppgifter om telefonavlyssning vilka legat till grund för artikeln den 23 oktober 1988. Hon uppgav också att uppgiftslämnandet skulle ha skett den 18 september 1986.

JK:s beslut att låta Åsheden vittna gav upphov till en livlig debatt kring möjligheten att lösa en journalisten från dennes tystnadsplikt. Kritiska röster höjdes om att de då gällande föreskrifterna på området inte var lämpligt ut-formade.¹¹⁰

När vittnesförhör hölls med Holmér den 31 oktober 1988, ställde sig JK tviv-lande till Holmérs uppgifter om hur uppgiftslämnandet gått till och när det hade skett. När så Åsheden kallades till förhör hade hon endast att besvara om Holmér hade lämnat uppgifterna om telefonavlyssningen. Vittnesförhöret visar dock att JK genom åtgärden sökte ta reda på omständigheter kring uppgiftslämnandet, det vill säga när och hur det hade skett. Enligt min mening borde inte vittnesförhöret ha hållits på sätt som skedde. Det verkar som om JK gjorde en egen tolkning av bestämmelsen och överskred sina be-fogenheter.

Lagstiftaren tog till sig den av kritik som framfördes i samband med att vittnesförhöret hölls. Meddelarskyddskommittén gavs i tilläggsdirektiv, Dir. 1989:3, i uppdrag att undersöka oklarheterna kring vilka frågor som får stäl-las vid förhör enligt 3 kap. 3 § p 4. I sammanhanget uppmärksammades även p 5. Reglerna i TF 3 kap. 3 § kring när anonymitetsskyddet skall få vika för vittnesplikten eller skyldigheten för part att höras under sanningsförsäkran förtydligades.¹¹¹

Domstolarnas handlingsregel, RB 36 kap. 8 andra stycket, att medieföretaget om möjligt bör inhämta yttrande från tidningen till vilken den tystnadspliktige är knuten, gällde vid tidpunkten för vittnesförhöret endast för p 5. Regeln kom nu att gälla även för p 4. En uttrycklig regel om rättens processledning vid förhör enligt p 4 och 5 infördes i TF 3 kap. 3 § tredje stycket. Den i sam-manhanget kanske mest betydelsefulla ändringen innebar att ordningen med särskild besvärstalan vid underrätts beslut att tystnadsplikten skall vika tillbaka för vittnesplikten enligt p 5 kom nu att gälla även vid förhör enligt p 4. Frågor som sträcker sig utöver vad

¹⁰⁹ JK-beslut 1989 B 2

¹¹⁰ Prop. 1990/91:64 sid. 102

¹¹¹ Prop. 1990/91:64, 1990/91:KU21, rskr 1990/91:254

rätten medgivit i sitt beslut får som bekant inte ställas.¹¹² Anser journalisten att felaktiga frågor ställs vid vittnesförhör enligt p 4 och 5, kan denne särskilt överklaga beslutet om att hålla vittnesförhör, RB 49 kap. 5 § p 3.

4.2.4.1.2 Hur vittnesförhör med journalist vid brott enligt 7 kap. 3 § p 2 och p 3 fungerar i praktiken

Frågan om vittnesförhör aktualiseras, som ovan nämnts, vid mål angående brott mot tystnadsplikt. Det är viktigt att inte sammanblanda denna situation med den när journalister kallas till vittnen vid rättegång med anledning av en publicerad artikel som berör den fråga målet gäller.

Skulle journalisten kallas till vittnesförhör kan denne försöka avvisa denna begäran med hänvisning till RB 36 kap. 5 § sjätte stycket samt TF 3 kap. 3 §. Innan vittnesförhör hålls med journalisten skall rätten, om inte särskilda skäl föranleder annat, inhämta yttrande från tidningsredaktionen, RB 36 kap. 8 § andra stycket.

Journalisten löses från sin tystnadsplikt genom särskilt beslut enligt TF 3 kap. 3 § andra stycket p 4, förutsatt att källan inte är känd. En förutsättning är, i enlighet med ovan angivna, att det finns en tilltalad eller skäligen misstänkt för brottet samt att det bedöms ”erforderligt” att uppgift lämnas om huruvida den tilltalade eller skäligen misstänkte är identisk med källan. Den enda fråga som får ställas till journalisten är om den tilltalade eller skäligen misstänkte är identisk med meddelaren. Frågan kan bara besvaras med ett Ja eller ett Nej. Om journalisten besvarar frågan med det senare får inga ytterligare frågor ställas.

Skulle journalisten konfirmera att den åtalade är källan, är åklagaren tillåten att fortsätta sitt förhör om övriga relevanta omständigheter. Förhöret får endast röra den brottsliga gärningen. Rätten skall dock övervaka att åklagaren inte överträder sina befogenheter så att journalisten tvingas att avslöja mer än vad som är påkallat. Vidare skall rätten noga bevaka att frågor inte ställs som kan inkräkta på tystnadsplikten utöver vad som i varje särskilt fall är medgivet, 3 kap. 3 tredje stycket. Hela tiden måste rätten således bevaka konflikten mellan befogade frågor gentemot de värden varom målet gäller.

Det står domstolen fritt att använda sig av vite, RB 36 kap. 7 och 20 §§, eller häkte, RB 36 kap. 21 §, som påtryckningsmedel mot journalisten. Skulle denne vägra att besvara de frågor som ställs kan alltså ettdera tvångsmedlet aktualiseras; vägrar reportern att svara kan han ådömas att betala en viss summa vid vite, vägrar han detta riskerar han att häktas. Den maximala häktnings tiden är tre månader men därefter kan omhändertagning ske. Även vitet kan under tiden ändras.

¹¹² Jfr prop. 1990/91:64 sid. 102

Är det så att flera personer är inblandade kan endast förhör hållas angående den eller de personer som utpekats såsom tilltalade eller skäligen misstänkt. Således får inte frågor ställas vilka kan leda till röjande av de andras identitet. Likadant är det med uppgifterna; gäller misstanke om att viss person lämnat ut kvalificerade hemliga uppgifter får frågor som kan röja andra uppgifter inte ställas. Åklagaren skall precisera sättet för utlämnande av uppgifterna i gärningsbeskrivningen. Men hur avgör rätten att de frågor som ställs inte innebär att en för rätten okänd källa röjs? Utgångspunkten måste vara att det ställs mycket höga krav på rättens processledning i dessa fall. Det ligger en ”fara” i frågeförfarandet eftersom rätten inte i förväg kan veta vad journalisten kommer att svara efter det att journalisten har besvarat åklagarens fråga jakande.

Journalisten kan alltid överklaga beslut om vittnesplikt enligt RB 49 kap. 5 § p 3 och RB 49 kap. 6 §, varvid målet vilandeförklaras enligt RB 49 kap. 11 § andra stycket till dess att överklagandet prövats.

Den tystnadsplikt som journalisten är ålagd enligt TF kompletteras således med förbudet mot vittnesförhör enligt RB:s regler.

4.2.5 Generalklausulen i TF 3 kap. 3 § p 5 om undantag från tystnadsplikten i övriga fall

Domstolen kan här, av hänsyn till ett allmänt eller enskilt intresse, tillåta att anonymiteten röjs, dock under förutsättning att den finner det vara av synnerlig vikt att uppgift lämnas i saken vid vittnesförhör eller förhör med part under sanningsförsäkran. Innan vittnesförhöret hålls skall rätten, om inte särskilda skäl talar mot detta, inhämta yttrande från tidningsredaktionen, RB 36 kap. 8 § andra stycket. Man skulle här kunna tala om ett slags ”allmän vittnesplikt” för journalisten. Rätten kan medge att vittnesförhör med journalisten får hållas även under förundersökning. Förarbetena uttalar däremot att vittnesförhör endast skall hållas vid huvudförhandling.¹¹³

Bestämmelsen gäller i ”vanligt” mål, alltså inte i tryckfrihetsmål. Avvikelse från tystnadsplikten kommer här att handläggas vid allmän domstol där förhör med den tystnadspliktige journalisten hålls. För journalisten kan bestämmelsen komma att aktualiseras då denne har inkallats som vittne samt då denne såsom part i målet hörs under sanningsförsäkran. För att tystnadsplikten skall hävas krävs dels att det är av verklig betydelse i målet att uppgift om meddelaren eller författaren lämnas, dels att bevisning inte kan föras på annat sätt.¹¹⁴ Enligt departementschefen får beslut om att anonymiteten skall vika fattas endast om mycket starka skäl för sådan åtgärd kan åberopas.¹¹⁵ Undantaget skulle i sådant fall omfatta grov brottslighet. Meddelarskyddskommittén nämnde i sitt

¹¹³ Prop. 1975/76:204 sid. 144

¹¹⁴ SOU 1990:12, sid. 65

¹¹⁵ Prop. 1975/76:204 sid. 112

betänkande att tystnadsplikten får vika när tidningsredaktioner utnyttjas som ett led i en brottslig verksamhet och vid situationer där skriften inte omfattas av TF.¹¹⁶

Vid förhör skall endast uppgift i sak lämnas. Detta innebär att uppgift skall lämnas i fråga om identiteten. Precis som i punkten ovan, p 4, skall rätten här beakta sin processledning. Rätten har att noga bevaka vilka frågor som ställs till journalisten, och åklagaren skall i gärningsbeskrivningen noggrant ange ramarna för förhöret. Inga frågor får ställas som kan leda till att identitet hos annan person röjs. Det är viktigt att rätten respekterar frågeförbudet som följer av TF 3 kap. 3 § tredje stycket. Förbudet ger visserligen rätten en fingervisning hur processledningen skall ske, men uppvisar samtidigt en brist i det att någon sanktion inte finns om domstolen skulle bryta mot fråge-förbudet.

Bestämmelsen omfattar, åtminstone som jag kan se det, dels situationen då en tidningsredaktion underrättas om sådan brottslig verksamhet som inte faller under de övriga undantagen – förutsatt att det rör sig om grövre brottslighet. Anta att tidningsredaktionen får ett tips om ett förestående mord eller en kidnappning. Här begår journalisten en brottslig gärning om denne informerar polisen om vem som lämnat uppgiften, se ovan sid. 46. Däremot kan tystnadsplikten hävas i enlighet med generalklausulen. Domstolen måste dock kopplas in så att den enligt bestämmelsen häver tystnadsplikten för de anställda på redaktionen. Rätten måste som bekant alltid befria journalisten från dennes tystnadsplikt i enlighet med p 5.

En annan grupp, som även Axberger tar upp,¹¹⁷ är brott som begås genom tryckt skrift. Särskilt aktuellt är här bedrägeribrott som begås genom annonser. Huvudregeln säger att även författare till en kommersiell annons som utgör led i bedrägeribrott skyddas av reglerna om anonymitetsskydd.¹¹⁸ Att journalisten även har tystnadsplikt om annonsör beror på att alla meddelanden och uppgifter som lämnas till en tidning för publicering omfattas av meddelarfriheten. Meddelarfriheten omfattar som bekant såväl redaktionella som kommersiella meddelanden. Situationen är förutsedd i lagstiftningen. När en annonsör sätter in bedrägliga annonser i tidningen kan polisen gå till domstolen och begära att särskilt beslut fattas om att tystnadsplikten skall vi-ka. Rätten fattar sådant beslut om den skulle finna att det är av ”synnerlig vikt” från ”allmänt eller enskilt intresse”. Rätten måste här, som i så många andra situationer som avser yttrandefriheten, väga olika motstående intressen och värden mot varandra.

Min erfarenhet från Tidningsutgivarna¹¹⁹ är att tidningsredaktioner, vid meddelande av hotsituationer av allvarigare slag, kontakter polisen. Tidningarna beaktar visserligen tystnadsplikten, men informerar polisen lite allmänt om

¹¹⁶ SOU 1990:12 sid. 66

¹¹⁷ Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, sid. 343

¹¹⁸ Strömberg, Håkan, SvJT 1980 sid. 25 ff.

¹¹⁹ Svenska Tidningsutgivareföreningen, TU

omständigheterna kring hotet och meddelandets innehåll. Vid mordet i Malexander och vid upploppen i Linköping fick några redaktioner anonyma tips varefter polisen kontaktades, dock utan att källan röjdes. Skulle rätten i en sådan situation finna att det är av synnerlig vikt att tystnadsplikten bryts till förmån för vittnesplikten, kan den som sagt befria journalisten från tystnadsplikten vad gäller det aktuella meddelandet.

4.3 Tystnadsplikten enligt TF 3 kap. 3 § och dess tillämpning

Jag kommer i det följande avsnittet att behandla bestämmelsen kring journalistens tystnadsplikt enligt TF 3 kap. 3 § första stycket. Avsnittet behandlar bestämmelsens tillämpning när journalist av oaktsamhet eller uppsåtligen röjer sin källa.

4.3.1 Journalist på Mora Tidning bryter sin tystnadsplikt

Ett exempel som illustrerar anonymitetsskyddet enligt TF 3 kap. 3 § var när en anställd journalist vid Mora Tidning bröt mot sin tystnadsplikt. Omständigheterna i målet var sådana att ett antal meddelanden med sexuella anspelningar under några dagar hade sänts in till Mora Tidnings annons-avdelning via fax. Meddelandena, som i allt väsentligt hade samma innehåll, var ställda till ”Insändarsidan MT” och angav i slutet en signatur. Meddelandet sändes flera gånger på papper med namnet på den firma där uppgiftslämnaren arbetade. En av redaktionens journalister skickade tillbaka ett av faxmeddelandena tillsammans med ett brev till meddelarens arbetsgivare. Brevet hade följande lydelse:

*Mora 3 juli
Claes Göran Jonson*

*Denna insändare har vi fått skickat ett flertal gånger till Mora tidning. Naturligtvis kan vi absolut inte ta in denna typ av insändare skickad från Mora Bilkompani. Returnerar därför insändarmaterialet och ber Er värdsamt att inte skicka något ytterligare fax.
Med vänlig hälsning*

*Gerd Cronestål
Mora tidning*

Tingsrätten ansåg att journalisten omfattades av tystnadsplikten då meddelandet var avsett att publiceras som en insändare i tidningen. Även journalisten hade uppfattat materialet som avsett för publicering. Detta framgick utav hennes brev till uppgiftslämnarens arbetsgivare i vilket hon betecknade materialet som en insändare och ”returnerar materialet”. Även om syftet med brevet var att få en ände på insändarna kunde hon inte undgå ansvar för att uppsåtligen ha röjt

meddelarens identitet när dennes arbetsgivare fick brevet. Journalisten dömdes för brott mot tystnadsplikten och dagsböter utdömdes.¹²⁰

Hovrätten menade att faxet var avsett att offentliggöras, att meddelaren inte avsett att vara anonym samt att det i övrigt inte fanns något samtycke från uppgiftslämnarens sida till ett röjande av källan. Till skillnad från tingsrätten bedömde hovrätten att den åtalade av oaktsamhet röjt uppgifter om meddelarens identitet. I ansvarsfrågan gick man således på journalistens linje och tog i beaktande vad journalisten uppgett. Hon hade inte närmare reflekterat över materialets karaktär eftersom det var insänt per fax till flera avdelningar. Hon uppfattade meddelandets innehåll som huvudsakligen riktat mot kvin-norna på tidningen och i vart fall inte som en insändare. Syftet med det brev hon hade skickat till meddelarens arbetsgivare var att få ett slut på fax-meddelandena vilka hon upplevde som kränkande. Syftet var således inte att avslöja meddelarens identitet.

Enligt hovrätten fanns omständigheter som vid bedömning av straffvärdet talade i mildrande riktning:¹²¹

”Som tingsrätten anför kan det aktuella meddelandet inte anses tillhöra kärnområdet för tryckfriheten och Gerd Cronestål Johansson har personligen drabbats hårt av det inträffade därigenom att hon avskedats från sin anställning.”

I sitt avgörande satte hovrätten ned dagsböterna, och såväl dagsbotens storlek som återbetalningsskyldigheten för försvarskostnaden sänktes.

HD meddelade inget prövningstillstånd.

Domen fick ett rättsligt efterspel i Arbetsdomstolen. Journalisten avskedades med anledning av att hon brutit mot sin tystnadsplikt. AD anförde bland annat:¹²²

”Arbetsdomstolen kommer vid en samlad bedömning fram till att Gerd Cronestål Johansson genom sitt förfarande och bevekelsegrunderna härför visat prov på en sådan hög grad av bristande omdöme och vårdslöshet i sin yrkesutövning att hon därigenom grovt har åsidosatt sina åligganden mot bolaget. Arbetsdomstolen beaktar därvid särskilt att hon genom sitt handlande kommit att åsidosätta det för verksamheten så grundläggande meddelarskyddet och den uppenbara risk för att skada tidningens anseende som handlandet medfört. Bolaget har mot bakgrund härav haft fog för sin inställning att förtroendet för Gerd Cronestål Johansson är förbrukat. Bolaget har alltså varit berättigat att genom avskedande skilja Gerd Cronestål Johansson från hennes anställning.”

¹²⁰ Falu tingsrätt dom meddelad 1998-03-06 i mål nr B 1820-97.

¹²¹ Svea HovR dom meddelad 1998-12-09 i mål nr B 834/98

¹²² AD 1999 nr 107. Jag kommenterar inte AD:s dom då den berör arbetsrätten.

4.3.1.1 Kommentar till avgörandena

I den objektiva delen fattade domstolarna korrekta beslut. Insändaren hade ett tydligt publiceringssyfte då det var adresserat till insändarsidan på tidningen. En ytterligare omständighet som talar för denna uppfattning är att meddelandet även sändes till andra tidningar för offentliggörande.

Av intresse här är i stället frågan om journalistens uppsåt; skedde åsidosättandet av tystnadsplikten uppsåtligt eller av oaktsamhet. Båda instanser uttalar att syftet med brevet var att få en ände på faxmeddelandena. Men medan hovrätten stannar här, gick tingsrätten ett steg längre genom att säga att journalistens syfte med brevet var att arbetsgivaren skulle ta kontakt med uppgiftslämnaren.

Vidare är det intressant att hovrätten beaktar journalistens invändning om insändarens innehåll – menar rätten att tidningar skall agera smakdomare eller menar rätten att den åtalade med tanke på innehållet i meddelandet kände sig personligen ansatt? Jag hade kunnat dela hovrättens mening att avslöjandet skett av oaktsamhet om journalisten inte adresserat brevet till arbetsgivaren. Tingsrätten har således en poäng när den uttalar att brevet, med ord som ”insändare” tillsammans med arbetsgivaren som adressat, syftade till att arbetsgivaren skulle kontakta uppgiftslämnaren för att få tyst på honom. Inte minst talar avskedandet av journalisten för att hovrätten i sitt avgörande borde ha slagit fast att avslöjandet skett uppsåtligt, jfr AD:s skarpa ordalag i sin bedömning.

4.3.2 Journalist på Aftonbladet bryter sin tystnadsplikt

I samband med Aftonbladsmålet prövades gränserna för meddelarfriheten och ensamansvaret. Målet fick ett rättsligt efterspel där journalistens tystnadsplikt enligt anonymitetsskyddet blev föremål för rättens prövning. Den journalist som friades i samband med Aftonbladsmålet åtalades senare för att uppsåtligt eller av oaktsamhet ha avslöjat namnet på uppgiftslämnaren.¹²³

Journalisten uppgav att han, då arbetet påbörjades med artikelserien om nynazistiska grupper, kom i kontakt med en av nazisttynglingarna. Det var samma person som senare skulle leverera bilderna till artiklarna. I samband med gripandet av två personer med anledning av Aftonbladets publicering av nämnda bilder ringde journalisten upp Stockholmspolisens informationschef Cassel för en kommentar. Cassel var upprörd och undrade hur journalisten i sina artiklar kunde skriva att de vapen som förkom på bilderna var skarp-laddade. Journalisten svarade att Stefan sagt så. Han hade inte avsett att avslöja Stefans identitet, omnämmandet var ett misstag. Cassel hade omedelbart förstått vem personen var när namnet Stefan nämndes.

¹²³ Stockholms tingsrätt dom meddelad 2000-06-13 i mål nr B 6709-99.

Tingsrätten gjorde bedömningen att journalisten av oaktsamhet röjt sin källa. Eftersom meddelaren hade lämnat bilder till journalisten i publiceringssyfte omfattades denne av meddelarfriheten och därmed även av meddelarskyddet. Genom att journalisten till Cassel nämnt meddelarens förnamn hade upplysning om meddelarens identitet lämnats. Denna upplysning hade medfört att meddelarens identitet stått klar för Cassel.

4.3.2.1 Kommentar till avgörandet

Som synes alstrar tryckfrihetsrätten få prejudikat. Inledningsvis vill jag därför påpeka att en tingsrättsdom, som i förevarande fall, har ett tämligen be-gränsat rättsligt värde.

När journalisten nämnde meddelarens namn skedde det av misstag. Cassel frågade inte vem som överlämnat bilderna utan hur journalisten kunde veta att de vapen som förekom på bilderna var skarpladdade. Syftet kan således inte ha varit att röja källan. Möjligtvis hade ansvarsfrågan ställts i annan da-ger om Cassel hade frågat av vem journalisten fått veta att vapnen var skarp-laddade.

I målet angående journalisten vid Mora tidning ansåg hovrätten att jour-nalisten åsidosatt tystnadsplikten av oaktsamhet trots att hon hade skickat ett brev med uppgiftslämnarens namn till dennes arbetsgivare. Hon hade ett uppsåt här – genom att avslöja identiteten för arbetsgivaren skulle meddelan-dena upphöra. Ses journalistens samtal med Cassel mot bakgrund av hov-rättens bedömning i målet mot journalisten vid Mora tidning, är tingsrättens bedömning att röjandet skett av oaktsamhet rimlig.

Tingsrätten lämnar i påföljdsfrågan den formalistiska syn som annars är så kännetecknande för domstolarna när tryckfriheten kommer under bedöm-ning, och uttalar bland annat att ”intresset av att upprätthålla meddelar-skyddet i detta speciella fall framstår som mindre beaktansvärt.” Kanske skall uttalandet ses i ljuset utav tingsrättens avfärdande av nazisternas invändning att de handlat inom meddelarfrihetens ramar i Aftonbladsmålet. Tingsrätten hade här ”med full respekt för de grunder som bär upp meddelarfriheten svårt att se det berättigade i invändningen” och ansåg att de tilltalade i detta fall ”lika litet som den som efter att ha begått ett brott meddelare detta till en tidning är förtjänta av straffet”, jfr ovan sid. 28.

4.3.3 Sammanfattning

Vilka slutsatser som kan dras av avgörandena är oklart. Visst försiktighet bör iakttas vid underrätts avgörande. Kanske visar målen att rätten inte ser så strängt på journalistens otillåtna röjande. Det kan ligga en fara i att det otillåtna röjandet bedöms mildare. Förtroendeförhållandet mellan meddelare och journalist bär upp meddelarfrihetens principer. Om uppgiftslämnaren inte kan meddela sig anonymt,

riskerar anonymitetsskyddet att urholkas. Denna typ av röjande torde dock aktualiseras sällan eftersom journalistkåren vinn-läger sig om att respektera anonymitetsskyddet i görligaste mån. Det kan vara en av anledningarna till att rätten, som i målet om journalisten på Mora Tidning, väljer att gå på journalistens linje och därmed är mindre benägen att döma för uppsåtligt röjande.

4.4 Straff för brott mot tystnadsplikten enligt TF 3 kap. 5 §

Den journalist som, uppsåtligen eller av oaktsamhet, åsidosätter tystnads-plikten enligt TF 3 kap. 3 § och som mot meddelares vilja sätter ut dennes namn, pseudonym eller signatur i tidningen, döms till böter eller fängelse i högst ett år enligt TF 3 kap. 5 § första stycket. Oaktsamhet är, som synes, tillräckligt för att brott mot tystnadsplikten skall föreligga.

Bestämmelsens andra stycke stadgar om straff för myndighet eller annat all-mänt organ som uppsåtligen efterforskat vem som lämnat uppgift till pressen. För brott mot uppsåtlig efterforskning döms till böter eller fängelse i högst ett år. Grundlagen ser således strängare på journalistens otillåtna röjande jämfört med myndighetens otillåtna efterforskande, då det vid brott mot den sistnämnda endast är uppsåtliga förfaranden som är straffbara.

För att brott mot tystnadsplikten skall föreligga krävs inte ett direkt uppenbarande av meddelarens identitet. Det är tillräckligt att upplysning lämnas som angår meddelarens identitet. Förbudet hindrar även journalisten att annars lämna upplysningar som kan leda till att uppgiftslämnaren identifieras.

4.5 Journalistens tystnadsplikt vid husrannsakan

4.5.1 Inledning

Av RF 2 kap. 6 § följer att varje medborgare gentemot det allmänna är skyddad mot husrannsakan och liknande intrång. Med husrannsakan i regerings-formens mening menas varje av myndighet företagen undersökning av hus, rum eller slutet förvaringsställe oavsett syftet med undersökningen.¹²⁴ Skyddet är inte absolut, utan får, under vissa förutsättningar, begränsas enligt RB 2 kap. 12 § första stycket. Begränsningen får göras endast för att tillgodose ändamål som är

¹²⁴ Prop. 1975/76:209 sid. 147

godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Den får inte utgöra ett hot mot den fria åsiktsbildningen.

Tvångsmedelsregleringen återfinns i 27 och 28 kap. RB. Med tvångsmedel avses ”direkta ingripanden mot person eller egendom som företas i myndighetsutövning och som utgör någon form av intrång i en persons rätts-sfär [samt] medför synbara eller kännbara verkningar för den som åtgärden riktar sig mot.”¹²⁵

Tvångsmedel som används i brottsutredande syfte eller för att en rättegång med anledning av misstanke om brott skall kunna genomföras benämns straffprocessuellt tvångsmedel.¹²⁶ Vid tvångsmedelsanvändningen aktualiseras konflikten mellan samhällets behov av att effektivt kunna utreda brott i förhållande till den enskildes rättighet till integritet.

Tvångsmedelslagstiftningen och dess förhållande till anonymitetsskyddet har behandlats i bland andra SOU 1976:36, SOU 1984:54 och SOU 1995:47.

4.5.2 Husrannsakan på tidningsredaktioner och annonsavdelningar

Det är ytterst sällsynt att beslut om husrannsakan på tidningsredaktioner aktualiseras, men frågan uppkommer då och då. Ibland inträffar det till exempel att annonsering används som ett led i den brotliga verksamheten. På tidningen finns skriftliga handlingar som eventuellt avslöjar vem som står bakom annonsen genom vilken brottslighet begåtts. De brottsutredande myndigheterna kan då komma in med en begäran om att få ut annons-underlag som kan få betydelse som bevis i brottmål. Här uppstår en konflikt med den i tryckfrihetsförordningen stadgade tystnadsplikten och samhällets intresse av att effektivt kunna utreda brott. I samband med brottsutredningar har de brottsutredande myndigheterna getts befogenheter att ingripa med tvångsmedel i form av bland annat husrannsakan.

Tidningsredaktioner är inte särskilt skyddade från tvångsmedel såsom husrannsakan – över huvud taget innehåller inte TF några regler om hur en sådan åtgärd skall beslutas eller genomföras.

Bestämmelser om husrannsakan återfinns istället i 28 kap. RB. Husrannsakan hos annan än den som är skäligen misstänkt för brott får ske endast om synnerlig anledning förekommer, att genom rannsakingen föremål, som är underkastat beslag, skall anträffas eller annan utredning om brottet vinnas, RB 28 kap. 1 § andra stycket. Vidare får husrannsakan beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse, 3 a §. En förutsättning för att begäran

¹²⁵ SOU 1995:47 sid. 137 f.

¹²⁶ SOU 1995:47 sid. 138

om husrannsakan av rätten skall bifallas är att föremålet kan göras till föremål för beslag. Av 27 kap. 2 § RB jämförd med 36 kap. 5 § sjätte stycket samma balk följer att beslag inte får ske av en skriftlig handling vars innehåll är sådant att den som innehar handlingen är underkastad tystnadsplikt enligt 3 kap. 3 § TF.¹²⁷

Huvudregeln vid beslut om husrannsakan är att sådan fattas av åklagaren, förundersökningsledaren eller rätten. Om husrannsakan kan antas bli av stor omfattning eller medföra synnerlig olägenhet för den hos vilken åtgärden företas, bör rätten besluta om åtgärden, såvida det inte är fara i dröjsmål, 4 §. Som synes skiljer sig husrannsakan från andra tvångsmedel, som exempelvis häktning, där det alltid är domstolen som fattar beslut om att tvångsmedel skall företas. JO har i sammanhanget anfört att:

”--- husrannsakan på en tidningsredaktion inte utan angelägna tidsskäl bör företas utan rättens förordnande eftersom det måste anses vara fråga om en exceptionell åtgärd med hänsyn till att det bl. a kan föreligga risk för att den som företar åtgärden kan komma att ta befattning med material som är anonymitetsskyddat enligt tryckfrihetsförordningen.”¹²⁸

4.5.2.1 Begäran om husrannsakan på Sundsvalls Tidning

Åtalsmyndighetens behov att få ut handlingar som kan antas få betydelse som bevis i brottmål, aktualiserades när en chefsåklagare i Kalmar begärde husrannsakan på Sundsvalls Tidning. Åklagaren ville ta del av ett annonsunderlag som fanns på annonsavdelningen. Bakgrunden till begäran om husrannsakan var att två misstänkta svindlare hade annonserat i ett antal tidningar för att härigenom lura till sig pengar. Polisen misstänkte att de båda misstänkta agerat på uppdrag av annan. Åklagaren vände sig till Sundsvalls Tidning med en begäran om att få veta vem som stod bakom bilannonserna. Ansvarige utgivaren svarade att uppgifterna lämnades ut bara om tingsrätten upphävde tystnadsplikten, varför åklagaren vände sig till tingsrätten med en begäran om husrannsakan.

I rätten invände tidningen att den var förhindrad att lämna ut det begärda materialet med hänvisning till TF 3 kap. 3 §. Kalmar tingsrätt beslutade likväl om husrannsakan på tidningsredaktionen.¹²⁹

Beslutet överklagades och Sundsvalls Tidning yrkade inhibition av tingsrättens beslut. Hovrätten uttalade:

”Huvudregeln enligt TF är emellertid att även författaren till en sådan rent kommersiell annons som utgjort led i ett bedrägeribrott skyddas av reglerna om anonymitetsskyddet, (se t.ex. Håkan Strömberg i SvJT 1980 s. 25 ff). De anställda

¹²⁷ Prop. 1988/89:124 sid. 34

¹²⁸ JO 1975/76 s 154

¹²⁹ Kalmar tingsrätts beslut 1998-10-01 i mål nr B 1555/98

på tidningen är därmed, om inte något av de lagreglerade undantagen föreligger, förhindrade att yppa vem som står bakom annonsen. Det undantag som skulle kunna bryta tystnadsplikten i förevarande fall är det som följer av TF 3 kap. 3 § 5 p tryck-frihetsförordningen.

I samband med ändringar i tryckfrihetsförordningen har den åsikten framförts (se prop. 1988/89:124 s 35) att när det undantag från tystnadsplikten som skulle kunna aktualiseras förutsätter en prövning vid ett vittnesförhör eller under en domstolsförhandling, kan det över huvud taget inte komma ifråga att tillåta tvångsmedel i form av en husrannsakan för att utröna sådana uppgifter. Detta skulle bl.a. följa vid en jämförelse mellan 3 kap. 3 § och 3 kap. 4 § tryckfrihetsförordningen. Med den tolkningen skall alltså åklagarens framställning lämnas utan bifall.

En alternativ tolkning av lagtexten är att rätten vid en begäran om husrannsakan får göra en prövning av om det kan förutses att tystnadsplikten vid ett framtida vittnesförhör skulle få vika för vittnesplikten. För att det skall ske i förevarande fall krävs att det motiveras av ett allmänt eller enskilt intresse av synnerlig vikt. Med den restriktiva tolkning av detta begrepp som lagstiftaren har gett uttryck för (se bl.a. prop. 1975/76:204 s 111 f), saknas det enligt hovrättens bedömning förutsättningar för att anse något sådant intresse föreliggande i förevarande fall. Även med denna tolkning av lagtexten skall alltså åklagarens framställning lämnas utan bifall.”

Hovrätten upphävde tingsrättens beslut och lämnade åklagarens framställning om husrannsakan utan bifall.¹³⁰

Chefsåklagaren begärde att riksåklagaren skulle pröva frågan om över-klagande av hovrättens beslut.¹³¹ RÅ uttalade att det ”i och för sig” fanns ett intresse av att i HD pröva i vad mån en husrannsakan eller editions-föreläggande kunde tillgripas i en situation som den nu uppkomna. I före-varande situation fanns dock inte tillräckliga skäl för att överklaga beslutet till HD.

4.5.2.1.1 Kommentar till avgörandet

Som ovan anförts finns inga uttryckliga regler mot att husrannsakan företas på nyhetsredaktioner. Vid begäran om husrannsakan lär tidningens invändning om att andra källor riskerar att avslöjas vid åtgärden, vara tungt vägande. Kopplas denna invändning dessutom samman med såväl förarbetenas tämligen restriktiva hållning som generalklausulen i femte punkten, förefaller såväl hovrättens som RÅ:s beslut som korrekta. Hovrätten kan här, åtminstone i viss mån, sägas ha förtydligat meddelar-skyddets innebörd. Sedan kan naturligtvis invändas att hovrättsfall har ett be-gränsat rättsligt värde, varför försiktighet bör iakttas när slutsatser dras av avgörandet.

Det kan tyckas besynnerligt att lagen ”tvingar” en tidning att skydda en bedragare. Skälet härtill är att man vill upprätthålla helheten, det vill säga att människor skall

¹³⁰ Göta hovrätts beslut 1998-10-12 i mål Ö 1423/98

¹³¹ Riksåklagarens beslut 1998-11-06 Dnr 1998/1200

kunna vända sig till tidningen inte bara i tron, utan även i vetenskapen om, att de kan få vara anonyma.

Å andra sidan kan hovrättens beslut tyckas märkligt med den invändningen att grundlagen inte var tänkt att skydda eller omfatta dylika situationer. Ur ett tryckfrihetsrätligt perspektiv förefaller det mindre lämpligt att, med hänvisning till ”tryckfrihetens anda”, meddelarskyddet skyddar ett brottsligt för-farande som inte har någonting med yttrandefriheten att göra. Meddelar-skyddet begränsar visserligen indirekt polisens befogenheter vid hus-rannsakan och beslag, vilket naturligtvis inverkar på domstolarnas bedöm-ning i en situation som denna. Frågan är dock om det över huvud taget är korrekt att hovrätten, med hänvisning till meddelarskyddet, avslår chefs-åklagarens begäran. Jag tycker inte att, förarbetena till trots, det är helt själv-klart att husrannsakan inte får företas i förevarande fall. Klart är att ett pre-judikat på området tryckfrihetens gränser är behövligt inte minst då rätts-frågan är så komplex och kontroversiell.

4.5.2.2 Begäran om husrannsakan på TV4

I målet¹³² var fråga om en begäran om husrannsakan i samband med en förundersökning. Ett antal anmälningar hade till åklagarmyndigheten kommit in från enskilda med påståenden om vissa brott. Överåklagarens syfte med husrannsakan var att beslagta bildmaterial från kravallerna vid EU-toppmötet i Göteborg 2001.

I sin bedömning uttalade tingsrätten bland annat:

”Massmedias nyhetsbevakning och samhällsrapportering utgör en fundamental del av en demokrati och det är av vikt att enskilda kan vända sig till media med en välgrundad tilltro till anonymitetsskyddet. Såsom en allmän princip vid tvångsåtgärder av ifrågavarande slag gäller att en tvångsåtgärd får ske endast om skälen för denna uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för något motstående intresse. Denna s.k. proportionalitetsprincip kan genom det anförda inte anses vara uppfyllt för den begärda åtgärden.

Sammanfattningsvis finner tingsrätten att skälen för åtgärden inte uppväger de allvarliga brott som kan följa på denna.”

Domstolen ansåg att ingreppet i förhållande till vad som möjligtvis skulle komma fram inte stod i rimlig proportion till varandra. Vidare uttalades att en husrannsakan på TV-redaktionen troligtvis skulle ge tillgång till ett vid-lyftigt material och att en avgränsning av materialet då skulle bli nödvändig. Problem kunde uppkomma i samband med meningsskiljaktigheter om huru-vida visst material var sekretessskyddat eller inte. Likaså fanns risk för att sekretessskyddat material av förbiseende skulle kunna tas i beslag. Som alltid i situationer som

¹³² Göteborgs tingsrätt dom meddelad 2001-08-29 i mål nr B 9000-01.

denna, uttalades betänkligheter gällande den överskotts-information som i sammanhanget eventuellt skulle komma fram.

4.5.2.2.1 Kommentar till avgörandet

Tingsrätten intar, liksom vid tidigare tillfällen, en ställning som är förutsebar. Den uttalar att det i och för sig finns skäl för att husrannsakan får ske men att dessa inte uppväger de allvarliga skador som kan följa i samband med åt-gården. I allmänhetens ögon kan det nog tyckas märkligt att åklagaren inte får ut det begärda bildmaterialet. Vi kan alla ha olika synpunkter på hur polisen skötte sitt uppdrag under toppmötet. Utgångspunkten måste likväl vara att det i förevarande fall, anmälningarna rörde misshandel alternativt tjänstefel, fanns ett beaktansvärt intresse av att få ut materialet mot bakgrund av anmälningarna om eventuellt övervåld från polisens sida.

4.5.3 Sammanfattning

Man bör vara försiktig med att dra alltför stora slutsatser av rättsfallen när prejudikat saknas. Som avgörandena visar är det näst intill en omöjlighet att husrannsakan medges enligt gällande rätt. Visserligen medgavs sådan åtgärd i samband med IB-affären, men som framgått av framställningen uppvisar IB-målen vissa särdrag då det här rörde sig om spioneri, varför man inte bör dra alltför stora växlar av dess betydelse i förhållande till dagens reglering kring husrannsakan.

Finns anledning att anta att utredning om det påstådda brottet eller de påstådda brotten kan vinnas genom husrannsakan, föreligger i och för sig skäl för att bifalla en framställan om husrannsakan, RB 28 kap. 1 §. Av bestämmelsen framgår dock, att syftet med husrannsakan inte får vara att upptäcka brott eller att skaffa information om annan brottslig verksamhet än det för vilken åtgärd sätts in. Om en husrannsakan på tidningsredaktionen skulle bifallas, finns en överhängande risk för att de brottsutredande myndigheterna får tillgång till en inte oansenlig överskotts-information. Det kan visa sig att mycket av denna information är sekretesskyddad varför den inte får tas i beslag, RB 27 kap. 2 §. Av RB 27 kap. 2 § jämförd med 36 kap. 5 § samma balk följer att beslag inte får ske av en skriftlig handling vars innehåll är sådant att den som innehar handlingen är underkastad tystnadsplikt enligt TF 3 kap. 3 § (prop. 1988/89:124 sid. 34). Motsatsvis skulle detta innebära att husrannsakan kan medges om reglerna om tystnadspliktsgenombrott enligt TF 3 kap. 3 § andra stycket är för handen. Det finns således utrymme för att medge husrannsakan, men det kan bli svårt att vid en intresseavvägning motivera det intrång som åtgärden kommer att medföra.

I begäran om husrannsakan på Sundsvalls Tidning gick hovrätten visserligen aldrig in på proportionalitetsprincipen, men jag har en känsla av att principen fanns med i bakgrunden som ett slags ”hållpunkt”. Principen innebär som bekant att en

tvångsåtgärd av förevarande slag endast får ske om skälen för denna uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för något motstående intresse. I detta fall fanns ett motstående intresse, nämligen grundlagens anonymitetsskydd i TF 3 kap. 3 §. En annan omständighet värd att notera är att tystnadsplikten enligt p 5 endast upphör när rätten fattar sär-skilt beslut om detta, någonting som av tingsrätten aldrig skedde; tingsrättens beslut om husrannsakan föregicks aldrig av något sådant beslut.

För att övergå till tingsrättens beslut avseende begäran om husrannsakan på TV4, uppehöll sig rätten en hel del kring det faktum att husrannsakan be-gärdes hos företag som sysslade med massmedial verksamhet. Åtgärden avsåg här redaktionsavdelningen, till skillnad från åtgärden på Sundsvalls Tidning vilken i stället avsåg annonsavdelningen. Rätten ansåg att det fanns en påtaglig risk att allmänhetens tilltro till sekretesskyddet skulle kunna rubbas om husrannsakan medgavs. Det fanns i sammanhanget anledning anta att husrannsakan skulle ge tillgång till ett synnerligen vidlyftigt material. Anonymitetsskyddets stora betydelse i en demokrati anfördes i samman-hanget. Rätten hänvisade även till proportionalitetsprincipen. Av målet kan slutsatsen dras att husrannsakan på massmedieföretag skulle kunna medges när materialet som det är fråga om har specificerats närmare, samt när sek-retesskyddet inte är i fara, alltså vid ett editionsföreläggande. Av denna slutsats följer, slutligen, att en husrannsakan hos ett massmedieföretag är näst intill en omöjlighet.

4.6 Journalistens tystnadsplikt vid editionsföreläggande

4.6.1 Inledning

Editionsplikt innebär en skyldighet att utge eller förete skriftlig handling, till exempel sådan som är av vikt som bevis i rättegång. Enligt RB 38 kap. 2 § första stycket är den som innehar handling som kan antas få betydelse som bevis skyldig att utlämna handlingen. Av bestämmelsens andra stycke följer dock att befattningshavare eller annan inte är skyldig att lämna ut handlingen om dess innehåll kan antas vara av sådant slag att han inte skulle få höras som vittne om innehållet. Bestämmelsen hänvisar till bestämmelsen i RB 36 kap. 5 § sjätte stycket, i vilken framgår att den tystnadspliktige få höras som vittne endast i den mån det föreskrivs i TF 3 kap. 3 §. Som bekant kan tystnadsplikten brytas igenom när domstol av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse finner det vara av synnerlig vikt att uppgift om identiteten lämnas vid vittnesförhör, 3 kap. 3 § p 5 TF. När den handling som det gäller innehas av ett bolag bör hänvisningen till RB 36 kap. 5 § tolkas så att handlingen inte får lämnas ut om det är någon anställd inom bolaget för vilken frågeförbudet gäller.¹³³

¹³³ Fitger, Peter, Domstolsprocessen: en kommentar till rättegångsbalken, sid. 228

Den som framställer editionsyrkandet skall ange den eller de handlingar som yrkandet gäller, samt vad som skall styrkas med beviset.¹³⁴

Som synes handlar editionsföreläggande, liksom vid husrannsakan, om ett processrättsligt förfarande som kan tillgripas för att erhålla bevis.

Jag skall nedan belysa institutet genom exemplet avseende skattemyndighets föreläggande samt några rättsfall. Rättsfallen behandlar utlämnande av såväl journalistiskt material som annonsmaterial

4.6.1.1 Anonymiteten vid meddelararvoden och tipspengar

Vissa tidningar utbetalar tipspengar eller meddelararvoden till uppgiftslämnare. Dessa utgör skattepliktig inkomst hos meddelaren (mottagaren) och tidningsföretaget skall lämna kontrolluppgifter till skattemyndigheten. I de fall meddelaren inte gör anspråk på att vara anonym uppstår här inga problem.

Inte sällan lämnas dock denna typ av information under förutsättning att uppgiftslämnaren kan göra det anonymt. Mot anonymitetsskyddet står tidningsföretagets skyldighet att lämna kontrolluppgift till skattemyndigheten samt de åtgärder som kan komma att vidtas i samband med skatterevision.

Den så kallade Rättssäkerhetskommittén uppmärksammade visserligen problematiken, men lämnade i praktiken frågan, eller snarare frågorna, obesvarade i sitt betänkande SOU 1993:62.

Risken för röjande av källan är ganska stor då taxeringsrevision företas. Utgångspunkten måste vara att grundlagsskyddet gäller i förevarande situation. Skulle skattemyndigheten likväl komma in med en begäran om att få ta del av material som medför risk för att tystnadsplikten bryts, kan begäran avvisas med hänvisning till TL 3 kap. 13-14 §§, där det anges att handlingar för vilka tystnadsplikt gäller enligt bland annat TF, kan begäras undantagna från föreläggande eller revision. Skulle enighet i frågan inte uppnås kommer frågan att underställas domstols prövning.

4.6.1.2 Editions-föreläggande för Sveriges Television

HD har i två fall bifallit ansökningar av enskilda att hos Sveriges Television få ta del av delvis icke publicerat material, NJA 1981 s 791 och NJA 1992 s 307. I målen slogs fast att bestämmelsen i RB 38 kap. 2 § om skriftliga handlingar var analogiskt tillämplig på filmupptagning respektive videoband varför föreläggandena kunde ske med stöd av RB 39 kap. 5 § om syn.

¹³⁴ Fitger, Peter, Domstolsprocessen: en kommentar till rättegångsbalken, sid. 227

I det första målet, NJA 1981 s 791, sändes i TV några inslag om en demonstration. Sedan en deltagare i demonstrationen åtalats för bland annat försök till våld mot tjänsteman, yrkade han föreläggande för SVT att hos rätten förete visst filmmaterial. Den tilltalade menade att materialet skulle styrka dennes version av händelseförloppet.

I sin bedömning uttalade HD att det ”med hänsyn till vad som i målet upp-lysts om det med åtalet avsedda händelseförloppet kan antas att filmmaterialet kan komma äga betydelse som bevis i det vid TR:n anhängiga brottmålet.” Det uttalades att materialet kunde tänkas röja identiteten hos andra personer som framträtt i programmet. Av betydelse var här om perso-ner-na hade ”framträtt” enligt den dåvarande 9 § radioansvarighetslagen i de programavsnitt saken gällde, jämför YGL 2 kap. 3 §. Bland annat uttalades att uttrycket, när det gällde reportage från allmän plats, i huvudsak fick anses ha betydelse ”endast i fråga om personer som framträder i intervju eller på liknande sätt.”

Domstolen kom fram till att personerna på filmupptagningen inte kunde an-ses ha framträtt i enlighet med uttryckets lydelse i nu aktuella program-avsnitt. SVT fick lämna ut det begärda filmmaterialet.

I det andra fallet, NJA 1992 s 307, yrkade en läkare som ansåg sig ha blivit grovt förtalad i ett TV-program, att SVT till rätten skulle förete original-inspelningen i oklippt version.

SVT gjorde såväl upphovsrättsliga som yttrandefrihetsrättsliga invändningar mot åtgärden. HD beslutade dock, med hänvisning till NJA 1981 s 791, att SVT till rätten skulle tillhandahålla videoinspelningen då denna kunde få betydelse som bevis i mål mot SVT om ansvar och skadeståndsskyldighet på grund av grovt förtal.

4.6.1.2.1 Kommentarer till avgörandena

Det ser ut som om HD genom de båda avgörandena inskränkt anonymitets-skyddet och tystnadsplikten högst betydligt. Ser man till omständigheterna anser jag dock att tystnadspliktsgenombrottet inte är så långtgående som det vid första åsynen kan verka. HD har här bifallit ansökningar från enskilda att få ta del av delvis icke publicerat material som närmare angivits. Det är, åt-minstone enligt min uppfattning, ett tungt bärande skäl för att materialet skall lämnas ut. Vidare redogjorde HD i det tidigare målet tämligen grundligt för vad som gäller när materialet kan tänkas röja identiteten hos andra i film-materialet förekommande personer. I det senare målet samtyckte läkaren till röjandet, varför tidningen inte kan hävda att ett skyddsvärt intresse, i detta fall att inte röja meddelarens identitet, föreligger.

Av betydelse är att det här är enskilda personer som velat ta del av aktuellt material. Av förarbetena framgår nämligen att det vid avvägningen - mellan det

intresse anonymitetsskyddet tillvaratar och det intresse som står på spel i det aktuella målet – skall väga tyngre om den aktuella uppgiften kan antas vara till fördel för den tilltalade än motsatsen gäller.¹³⁵

Invändning kan här göras om att mediernas uppgift är att i allmänhetens tjänst tillhandahålla en så mångsidig och fullständig information som möjligt. Uppgiften äventyras om massmedieföretagens medarbetare uppfattas som presumtiva insamlare av material som senare kan komma att användas för efterforskning av meddelares identitet eller för bevisändamål. Särskilt viktigt är det att anonymitetsskyddet upprätthålls vid journalistisk verksamhet, annars riskerar debatten att tystna.

4.6.1.3 Editions föreläggande för Dagens Nyheter

Frågan om en tidnings skyldighet att till åklagarmyndigheten tillhandahålla vissa skriftliga handlingar aktualiserades när chefsåklagaren i Östersund av Dagens Nyheter ville få ut två brev och ett kuvert, då dessa kunde få betydelse i brottmål. Åklagaren menade att handlingarna inte skyddades av TF då de innehöll hot om allvarlig brottslighet (grovt sabotage alternativt försök till grovt sabotage). Fallet är således ännu ett exempel på tystnads-pliktsgenombrott.

DN vägrade och hänvisande till anonymitetsskyddet. Tidningen menade att uppgiftslämnaren inte uttryckligen lämnat samtycke till att få sin identitet avslöjad, varför det kunde antas att uppgiftslämnaren gjorde anspråk på att få vara anonym.

I sitt beslut¹³⁶ meddelade tingsrätten bland annat att handlingarna hos DN kunde antas få betydelse som bevis. Tingsrätten tolkade undantaget från tystnadsplikten enligt p 5 såsom innebärande att även brott av annat slag än tryckfrihetsbrott enligt 7 kap. TF kan innebära tystnadspliktsgenombrott om det är av synnerlig vikt ur ett allmänt eller enskilt intresse. Domstolen delade åklagarens uppfattning att fara förelåg för fortsatt brottslighet varför ingrepp i anonymitetsskyddet var nödvändigt. Tingsrätten biföll åklagarens begäran och DN fick lämna ut breven och kuvertet.¹³⁷ Beslutet överklagades inte.

4.6.1.3.1 Kommentar till avgörandet

Skillnaden mellan editionsföreläggandet och husrannsakan är att tidningen vid den förra endast har att överlämna just den skriftliga handling som efterfrågas. Här riskerar journalisten inte att avslöja så kallad överskotts-information i samma utsträckning som gäller vid en eventuell husrannsakan. I förevarande fall rörde det sig om ett förestående, akut hot. Man skulle nästan kunna tala om ett föreliggande

¹³⁵ Prop. 1975/76:204 sid. 111f

¹³⁶ Östersunds tingsrätts beslut meddelat 1998-09-25 i mål nr Ä 1428-98.

¹³⁷ Beslutet fattades med stöd av RB 38 kap. 4 § vilken bland annat lyder: Är någon skyldig att förete skriftlig handling som bevis, äge rätten förelägga honom att företa handledningen.

nödläge som motiverade att åklagaren fick ut breven. I dessa lägen anser nog tidningarna att det är rimligt att göra avkall från den annars så heliga tystnadsplikten.

Det är möjligt att tingsrätten i sitt beslut att låta DN lämna ut breven och kuvertet, ansåg att en "brevlådesituation" förelåg. I sådant fall hade den person som skickade breven med hot om sprängningar egentligen velat att breven skulle komma till polisens kännedom. Detta är endast spekulationer, dock. Jag tror att en tidnings invändning om tystnadsplikt görs i ren självbevarelsedrift; säkerligen anser man på redaktionen att hot av detta slag skall komma till polisens kännedom. Samtidigt är tystnadsplikten sträng och pressen ser i det närmaste reglerna kring anonymitetsskyddet som en privi-legielagstiftning, varför man är noga med att inte äventyra detsamma.

4.6.1.4 Editions föreläggande för Göteborgs-Posten

Med anledning av en pågående förundersökning av misstänkta bedrägerier som skett genom annonser i GP, yrkade åklagaren i målet dels att vittnesförhör enligt TF 3 kap. 3 § p 5 skulle hållas, dels att rätten skulle förelägga GP lämna ut visst annonsmaterial.

Tidningen vägrade och anförde att de bakomliggande omständigheterna i brottmålet inte rörde så allvarlig brottslig verksamhet att synnerliga skäl förelåg för att tystnadsplikten skulle vika. Därmed skulle grund saknas för bifall till åklagarens båda begäranden.

I sitt beslut¹³⁸ avslag tingsrätten åklagarens begäran om vittnesförhör under förundersökningen. Det fanns ingen skäligen misstänkt för brottet, vilket krävs för hållande av sådant förhör, se RB 23 kap. 13 §. Begäran om föreläggandet bifölls däremot.

Beslutet överklagades. Hovrätten uttalade att det var av verklig betydelse att åklagaren för brottsutredningen fick tillgång till uppgifterna om vem som låg bakom annonsen. Vidare anfördes att brottet var av tillräckligt allvarligt slag för att det såväl av enskilt som allmänt intresse var av synnerlig vikt att upp-gift om identiteten lämnades vid vittnesförhör. Tystnadsplikten utgjorde där-för inget hinder mot att lämna ut aktuella annonser. Hovrätten fastställde tingsrättens dom, med den begränsningen att utlämnandet endast borde avse handlingarna i den del de innefattade uppgifter beträffande meddelarens iden-titet.¹³⁹

Efter GP:s överklagande har prövningstillstånd meddelats av HD.¹⁴⁰

¹³⁸ Göteborgs tingsrätt dom meddelad 2001-11-08 i mål nr B 9778-01

¹³⁹ HovR för Västra Sverige dom meddelad 2002-04-09 i mål nr Ö 4455/01

¹⁴⁰ HD prövningstillstånd meddelat 2002-08-19 i mål nr Ö 1839-02

4.6.1.4.1 Kommentar till avgörandet

Hovrättens avgörande får sägas ansluta sig väl till tidigare avgöranden. Domstolen uttalar att den uppgift som åklagarens ansökan tar sikte på ”i och för sig” omfattas av tystnadsplikten. Härefter skulle kunna ligga ett, om än litet, avståndstagande från att uppgiften om vem som satt in en annons inte berör det område TF är avsedd att skydda. Av målet framgår att det vid bedrägeribrott genom tryckt skrift är fråga om brott av tillräckligt allvarlig art för att undantagsbestämmelsen i TF 3 kap. 3 p 5 skall vara tillämplig. Om högsta instans slår fast hovrättens avgörande, innebär detta att tystnadsplikten vad gäller meddelares identitet vid bedrägeribrott genom tryckt skrift, kan komma att inskränkas. Uttrycket ”synnerliga skäl” får i sådant fall en utvidgad tolkning.

Det är ingen nyhet att anonymitetsskyddet kan vika för vittnesplikten när bedrägeri begåtts genom tidningsannons. Tillämpningen av p 5 kräver dock att domstolen efter en intresseavvägning – mellan det intresse anonymitetsskyddet tillvaratar och det intresse som står på spel i det aktuella målet – beslutar att meddelarskyddet skall vika. Fråga är om aktuellt brott motiverar ett tystnadspliktsgenombrott.

4.6.2 Sammanfattning

Situationen vid ett editionsföreläggande, skiljer sig som synes från den vid husrannsakan. I mål angående editionsföreläggandet preciserar åklagaren vilka handlingar han av tidningen önskar att få ut, varför risken att denne får tillgång till ett vidlyftigt material är betydligt mindre. Vid husrannsakan däremot, kan myndigheten riskera att av olyckshändelse ta del av skyddade uppgifter.

Vilka slutsatser som kan dras av avgörandena står inte helt klart. Målen upp-visar stora skillnader sinsemellan. Klart är dock att domstolarna är benägna att fatta beslut om att vissa handlingar, som kan ha betydelse som bevis i mål, skall lämnas in till rätten. Rättspraxis håller dock fast vid en tämligen restriktiv hållning vad gäller röjande av meddelares identitet. Denna hållning gäller när det finns ett ur tryckfrihetssynpunkt berättigat intresse av att beakta anonymitetsskyddet. Att rättspraxis även håller fast vid en tämligen restriktiv hållning gentemot röjande av annonsörs identitet, framstår inte som lika klart. Det visar det prövningstillstånd som nyligen meddelades av HD. En av anledningarna till denna restriktiva hållning är att uttrycket ”synnerliga skäl” annars tenderar att ges en utvidgad tolkning. En sådan tolkning rimmar illa med förarbetenas så restriktiva inställning på området.

Intressant är att tidningarna uppvisar viss förståelse för åklagarens behov av att få ut bevismaterial vid allvarligare brottslig verksamhet. Att DN inte över-klagade editionsföreläggandet, torde visa på detta faktum. Av intresse är annars HD:s kommande ställningstagande i GP-målet. I enlighet med ovan anförda väntar jag med spänning på om HD, vid sin intresseavvägning mellan det intresse anonymitetsskyddet tillvaratar och intresset av att få ut vissa handlingar, beslutar

att tystnadsplikten skall vika. Här handlar det om kommersiella annonser som rimligen inte kan anses tillhöra det kärnområde grundlagen var avsedd att skydda. Man skall inte föregripa dom, men jag tror att HD i sin intresseavvägning kommer att finna att tidningens intresse av att upprätthålla anonymitetsskyddet i förevarande situation väger mindre än åklagarens intresse att få ut handlingar som rör annonsörens identitet. Utgången skulle ha blivit en annan om det i stället varit fråga om uppgifter vilka berörde tidningens publicistiska verksamhet.

Konflikten ser dock allvarligare ut än den verkligen är. Blotta vetskapen om konflikten har visat sig vara ett incitament för våra domstolar att ytterst sällan låta brottsbeivrandet bryta igenom grundlagens källskydd. Kanske kan HD:s avgörande i GP-målet komma att lätta på den annars så restriktiva hållning förarbetena har förespråkat i frågan.

5 Slutdiskussion

Regleringen kring meddelarskyddet är, vilket torde ha framgått av framställningen, tämligen komplicerad. Regelverket är svåråtkomligt och står långt ifrån oemotsagt. Ämnet är särskilt svårt att angripa eftersom det rör ett av tryckfrihetens mest kontroversiella område. Att debatten många gånger är icke-rättslig och värdeladdad, underlättar inte ämnets svårtillgänglighet. Dessutom omständigheter, tillsammans med den tämligen torftiga juridiska litteratur som finns att tillgå samt de så få prejudikat som tryckfrihetsrätten alstrar, utgör i sig ett problem.

Meddelarfriheten, vilken garanteras genom olika anonymitetsregler, har ansetts som en grundläggande förutsättning för åsikts- och informationsfriheten i det svenska samhället. Principen om meddelarfrihet och det därtill hörande ensamansvaret har dock, från gång till annan, uppvisat brister. Det är inte förrän grundlagens regler prövas i kontroversiella och särpräglade situationer som meddelarskyddet har skakats i dess grundvalar. En kedja är aldrig starkare än dess svagare länk. Den tryckfrihetsrättsliga historien visar dock att lagstiftaren vid oförutsedda och orimliga situationer varit benägen att företa nödvändiga grundlagsändringar. Inte minst är IB-affären och Aftonblads-målet exempel på detta. Likaså ändrades regelverket kring anonymitets-skyddet efter JK:s beslut att hålla vittnesförhör med en journalist. Lagstiftaren tog kritiken på allvar när den förvånade och upprörda allmänheten hade svårt att förlika sig med de rättsliga turerna kring de olika målen.

Aftonbladsmålet aktualiserade brister i meddelarfriheten och ensamansvaret. I debatten som följde kritiserades HD:s ställningstagande i, stundtals, skarpa ordalag. Allmänheten ställde sig frågande till hur i dess ögon moraliska brottslingar kunde ges en fristad inom grundlagens skydd. I jakten på en sensationell nyhet som kunde öka upplageförsäljningen hade några nazistiska ungdomar, tillsammans med en reporter, iscensatt ett händelseförlopp som bland annat innefattade olaga hot. Denna typ av iscensättande av händelseförlopp är troligtvis ovanlig, men kom att realiseras i en tämligen allvarlig situation där såväl meddelarna som den ansvarige utgivaren undgick straffansvar.

Grundproblemet, att olaga hot inte finns upptaget som tryckfrihetsbrott och att meddelarfriheten därför kunde missbrukas, har hanterats genom att TF:s straffbara område avseende tryckfrihetsbrott kommit att utökas med bland annat olaga hot. Av brottskatalogen framgår nu att den ansvarige utgivaren, för att undgå ansvar, måste vägra publiceringen av hotet. Därmed inte sagt att problematiken kring det tryckfrihetsrättsliga ansvaret vid dylika situationer är löst. Meddelarfriheten gäller som bekant oavsett publicering skett eller inte. Om den ansvarige utgivaren vägrar publicering av hotet, medför inte detta att meddelarens "hotande hot" har försvunnit. Det "hotande hotet" kan inte göras

ogjort; meddelaren har ju genom förevisandet av hotbilderna hotat sitt offer. Det publicerade hotet kommer man åt genom brotts-katalogens nya lydelse, men man kommer inte åt meddelaren och dennes brottsliga gärning. För att ensamansvaret skall utlösas skall den brottsliga gärningen "begås genom tryckt skrift", det vill säga ensamansvaret förutsätter publicering. Detta skulle innebära att lagstiftaren anser att hotet sker genom publiceringen och inte genom det "hotande hotet". Kanske borde HD, i enlighet med det nu anförda, ha uppehållit sig mer kring meddelarens ansvar utöver det som stadgas i TF 7 kap. 3 §. Det finns en möjlighet att avgränsa TF:s exklusiva tillämplighet utifrån en tolkning av tryckfrihetens syfte. Frågan är dock om det i förevarande situation fanns ett utrymme att beivra hotet utan hinder av grundlagen. HD löste rättsfrågan genom att be-döma ungdomarnas faktiska handlande; nazisterna var, när de överlämnade filmrullarna till reportern, meddelare och omfattades därmed av grundlagens meddelarfrihet. Hotbrott finns inte upptaget som meddelarbrott, varför nazis-terna undgick ansvar.

Anonymitetsskyddet är tämligen långtgående. Inte sällan har i den juridiska debatten förts fram åsikter som att anonymitetsskyddet skulle vara en förutsättning för meddelarfriheten. Enligt debatten skulle tryckfrihetens så starka ställning i det svenska samhället ha möjliggjorts av anonymitetsskyddet. Journalistens tystnadsplikt skulle då vara en förutsättning för att medborgarens meddelarfrihet garanteras. Själva uppgiftslämnandet, meddelarfriheten, skulle i sådant fall vara underordnat anonymitetsskyddet. Klart är dock att det är av synnerlig vikt för informationsflödet att meddelaren anonymt kan vända sig till pressen för att offentliggöra information som främjar den fria åsiktsbildningen. Vilket som sedan kom först, hönan eller ägget, anser jag vara tämligen ointressant. De båda principerna är idag, vilket uppsatsen visar, hårt sammanflätade i varandra och verkar inbördes.

Det finns en tendens att, i debatten kring reglerna om journalistens tystnads-plikt i förhållande till sin källa, överdriva regelverkets betydelse och existens. I sammanhanget märks pressen och dess tryckfrihetsanhängare i synnerhet. I den tryckfrihetsrättsliga debatten glöms grundlagens syfte, att värna det tryckta ordet och säkerställandet av den offentliga debatten, bort. Det är ofrånkomligen så att det är våra medier som möjliggör den fria åsikts-bildningen. Samtidigt är det viktigt att se på pressen och dess funktion för vad den verkligen är. Pressen är ett *medel* att förverkliga opinionsbildningen och informationsflödet. TF med därtill hörande principer såsom offentlighets-principen, ensamansvaret och anonymitetsskyddet vänder sig ytterst till medborgaren. Det är medborgaren som skall ha en insyn och möjlighet att grans-ka makthavarna, inte journalistkåren. Det kan ligga en fara i att journalist-kåren ser TF som "sin" lag, som ett slags privilegielagstiftning, och inte som samhällets, och den enskildes, lag.

Det kan ligga en fara i att meddelarskyddet stundtals omfattar meddelare med något betänkliga syften. Det kan aldrig vara bra när kriminella hand-lingar som

exempelvis bedrägliga annonser grundlagsskyddas. Att journalisten har tystnadsplikt om annonsör rimmar illa med det allmänna rätts-medvetandet. Tystnadsplikten beror på att alla meddelanden och uppgifter som lämnas till en tidning för publicering omfattas av meddelarfriheten. Situationen är dock förutsedd av lagstiftaren. När en annonsör sätter in bedrägliga annonser i tidningen kan polisen gå till domstolen och begära att särskilt beslut fattas om att tystnadsplikten skall vika. Rätten fattar sådant beslut om den skulle finna det vara av synnerlig vikt från allmänt eller enskilt intresse. Rätten måste här, som i så många situationer som avser tryck-friheten, väga olika motstående värden och intressen mot varandra.

Likaså kan det svårt för den laglydiga medborgaren att förstå varför meddelaren som på ett eller annat sätt drar personlig fördel av uppgiftslämnandet, i grundlagen har ansetts lika skyddsvärd som den meddelare som utav ett genuint samhällspatos avslöjar samhällsmissförhållanden. Här ligger att av meddelarskyddets största problem. Det är tråkigt och mindre lämpligt när samhällsrapporteringen bygger på penningjournalistik. Huvudsaken måste dock vara att den för samhället så viktiga informationen kommer ut, oavsett om meddelaren fått betalt eller inte.

Det är inte ovanligt att det i samhället uppstår konflikter mellan olika från varandra motstående värden och intressen. Det är heller inte ovanligt att dessa konflikter står mellan å ena sidan grundlagen i allmänhet och tryck- och yttrandefriheten i synnerhet, och å andra sidan andra, starka och välmotiverade intressen. Ofrånkomligen blir lagstiftningen svårtillgänglig när olika intressen kommer i konflikt med varandra och en intresseavvägning därför måste ske. Här ligger, såvitt jag kan se det, grundproblematiken kring tystnadsplikten i förhållande till de brottsutredande myndigheternas behov av bevismaterial vid pågående brottsutredning.

Konflikten mellan journalistens tystnadsplikt och de brottsutredande myndigheternas behov av information ser dock allvarigare ut än den verkligen är. Just vetenskapen om konflikten har visat sig vara ett incitament för våra domstolar att ytterst sällan låta brottsbeivrandet bryta igenom grundlagens källskydd.

Regleringen kring journalistens tystnadsplikt är, vilket framställningen visar, komplex. Den utgörs av ett antal bestämmelser, såväl i TF som RB, vilka inbördes verkar. Stundtals kan det vara svårt, såväl för meddelaren som för den journalist till vilken uppgift lämnats, att se hur kollisionen mellan vittnesplikten eller utlämnande av bevismaterial å ena sidan och tystnadsplikten å andra sidan skall lösas. Det kan ligga en fara i att meddelarskyddets principer sällan prövas eller ställs på sin spets. När kontroversiella bestämmelser, som i detta fall grundlagen, aktualiseras är det viktigt att dessa är klara och tydliga. Reglernas svårtillgänglighet underlättas inte av att de sällan prövas i högre instans.

Tidningsredaktioner har inte ansetts särskilt skyddsvärda vad gäller tvångs-medel i form av husrannsakan. TF innehåller därför inga regler om hur en sådan åtgärd skall beslutas och genomföras. Likväl är ett medgivande om husrannsakan näst intill en omöjlighet, såvida den brottsliga gärningen inte berör brott av allvarligt slag, såsom spioneri. Om en husrannsakan på tidningsredaktionen skulle bifallas, finns en överhängande risk för att de brotts-utredande myndigheterna får tillgång till en inte oansenlig överskotts-information. Som en allmän princip vid husrannsakan gäller att sådan åtgärd får ske endast om skälen för denna uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för något motstående intresse. Med beaktande av de motstående intressen som står på spel, såsom det grundlagsskyddade anonymitetsskyddet och att massmedias samhällsrapportering utgör en av hörnstenarna i en demokrati, har jag svårt att se hur institutet skulle aktualiseras särskilt ofta. Risken med ett så långtgående anonymitetsskydd är dock att det inte överensstämmer med människors rättsmedvetande. Det kan tyckas en aning märkligt att brottslingars identitet stundtals skyddas av grundlagen. Mot detta kan invändas att rätten varit benägen att bifalla begäran om editionsföreläggande. Här riskerar tidningen så mycket mindre eftersom den begärda handlingen är specificerad. Tidningen riskerar inte att myndigheten vid editionsföreläggandet, till skillnad från husrannsakan, får tillgång till ett vidlyftigt material. Begäran om husrannsakan är dock, som synes, ovanlig varför dess betydelse inte skall överdrivas. Säkerligen medför detta en viss försiktighet där domstolen med beaktande av meddelarskyddet, censurförbudet och kanske med den så kallade instruktionen, gör bedömningen att en begäran om husrannsakan allt som oftast avslås, så när som på IB-affären.

Vid intressekonflikter av förevarande slag måste lagstiftningen vara klar och tydlig. För att inte riskera att grundlagens trovärdighet går om intet måste undantagen från anonymitetsskyddets principer vara djupt förankrade i rättsmedvetandet. Meddelaren och journalisten skall kunna förutse när en undantagssituation eventuellt kommer att kunna aktualiseras. I samtliga intressekonflikter - intresset av att kunna beivra allvarlig brottslighet och intresset av att skydda massmediers källor – uppstår ofrånkomligen frågan: Skall journalistkåren vara samhällsdeltagande eller samhällsobservatör? Något allennarådande svar på frågan finns inte, men utgångspunkten måste vara att journalistens roll är den att vara samhällsobservatör och bevaka nyheter samt att rapportera om samhällsliga företeelser.

Situationer där samhällets intresse och behov av att lösa journalisten från dennes tystnadsplikt väger tyngre än skyddet för meddelarens identitet, kommer dock alltid att uppstå. Journalistens roll som samhällsobservatör kan därför komma att utsträckas till att avse även en samhällsdeltagande sådan. Journalisten kommer således oundvikligen att, i vissa situationer, agera i två roller. För att intresset av att förse myndigheterna med information i form av skriftliga handlingar eller vid vittnesförhör skall ges företräde framför tystnadsplikten måste, vid en intresseavvägning, synnerliga skäl talar härför. Vid en sådan intresseavvägning är

det endast mycket starka skäl såsom all-varlig brottslighet som skall kunna bryta igenom tystnadsplikten. Det finns således visst utrymme för att förvisso viktiga principer såsom källskyddet får vika för samhällets intresse av att bekämpa brott. Det är viktigt att myndigheterna medverkar till att pressen kan uppfylla sina skyldigheter att tillhandahålla en så mångsidig och fullständig information som möjligt. Tidningens uppgift att i allmänhetens tjänst observera och informera, kan komma att äventyras om dess medarbetare av medborgaren uppfattas som insamlare av uppgifter vilka av de brottsutredande myndigheterna kan komma att användas som bevis i brottsutredningar.

Slutligen vill jag återigen understryka meddelarskyddets betydelse som en av yttrandefrihetens hörpelare. Det är en medborgerlig rättighet att den enskilde, med en välgrundad tilltro till anonymitetsskyddet, kan vända sig till media. Anonymitetsskyddet och den därtill hörande tystnadsplikten skall, för att få genomslagskraft, ytterst sällan träda åt sidan för myndigheternas intresse av att beivra brott. Om förtroendeförhållandet mellan journalisten och meddelaren inte respekteras, riskerar annars debatten att tystna och dö ut i mörkrets korridorer.

Litteratur- och källförteckning

Litteratur

Axberger, Hans-Gunnar, "Tryckfrihetens gränser", Schmidts Boktryckeri AB, Stockholm 1984

- Axberger, Hans-Gunnar, "Tänka fritt är större", Fritzes Förlag AB, Stockholm 1995

Eek, Hilding, "Om tryckfriheten", Geber, Stockholm 1942

- Eek, Hilding, "1766 års tryckfrihetsförordning dess tillkomst och betydelse och rättsutveckling", Statsvetenskaplig Tidskrift 1943 s. 220 f

Fitger, Peter, "Domstolsprocessen: en kommentar till rättegångsbalken", 1 uppl. Nordstedts Juridik, Stockholm 1993

Funcke, Nils, "Tryckfriheten under tryck", MediePrint, Uddevalla 1997

Holstad, Sigvard, "Sekretess i allmän verksamhet en vägledning till de grundläggande reglerna i tryckfrihetsförordningen och sekretesslagen", Allmänna förlaget, Helsingborg 1990

Leijonhufvud, Madeleine, "Aftonbladsmålet", i JT 1999-2000 s. 160

Olsson, Anders R, "Yttrandefrihet och tryckfrihet", Rabén Prisma, Stockholm 1997

Petrén, Gustav, "Tryckfrihetslagstiftningen", 6 uppl., Perfekta, Malmö 1978

Petrén, Gustav och Ragnemalm, Hans, "Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar", 12 uppl., Liber Förlag, Stockholm 1980

Rättsfonden, Axberger Hans-Gunnar "Meddelarfrihet – till statens tjänst?" publicerad i Om våra rättigheter III, Nordstedts tryckeri, Stockholm 1987

Sefastsson, Trond, "Offentlighetsprincipen i praktiken", Bokförlaget Arena, Stockholm 1999

- Sefastsson, Trond, "Vad får tidningar skriva? – Handbok i personjournalistik" Examensarbete i offentlig rätt vid Stockholms universitet 1991

Strömberg, Håkan "Tryckfrihetsrätt och annan yttrandefrihetsrätt", 13 uppl., Studentlitteratur, Lund 1999

- Strömberg. Håkan, ”Tryckfrihet och marknadsföring”, i SvJT 1980 s 25 ff

Sylwan, Otto ”Ur tidningspressens historia”, Nordstedts, Stockholm 1902

Thurén, Torsten, ”Ljustes riddare och djävulens advokater” Tidens förlag, Stockholm 1988

Åhlén, Bengt, ”Ord mot ordningen: farliga skrifter, bokbål och kättarprocesser i svensk censurhistoria”, Ordfront, Stockholm 1986

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1887:21

Prop. 1975/76:204

Prop. 1975/76:209

Prop. 1988/89:124

Prop. 1990/91:64

Prop. 2001/2002:74

Betänkanden

Betänkande med förslag till Tryckfrihetsförordning, Stockholm 1912 (1912 års betänkande)

SOU 1940:5 ”Promemoria med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten” utarbetad av inom Justitiedepartementet sakkunniga”

SOU 1947:60 ”Förslag till tryckfrihetsförordning” avgivet av 1944 års tryckfrihetssakunniga

SOU 1953:14 ”Förslag till brottsbalk” avgivet av Staffrättskommittén

SOU 1975:49 ” Massmediegrundlag” betänkande av Massmedieutredningen

SOU 1983:70 ”Värna yttrandefriheten” betänkande av Yttrandefrihetsutredningen

SOU 1984:54 “Tvångsmedel – anonymitet – integritet” betänkande av Tvångsmedelskommittén

SOU 1990:12 “Meddelarrätt: meddelarfrihet i företag och föreningar, m. m” betänkande av Meddelarskyddskommittén

SOU 1993:62 “Rättssäkerheten vid beskattningen” betänkande av Rättssäkerhetskommittén

SOU 1995:47 “Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen” slutbetänkande av Polisrättsutredningen

SOU 2001:28 “Yttrandefrihetsgrundlagen och Internet: utvidgat grundlagsskydd och andra frågor om tryck- och yttrandefrihet” betänkande av Mediegrundlagsutredningen

Departementspromemorior

Ds 2001:28

Internetadresser

www.justitiekanslern.se

www.tu.se

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1901 s 280
NJA 1975 C 295
NJA 1975 s 585
NJA 1981 s 791
NJA 1991 s 155
NJA 1992 s 307
NJA 1999 s 275

Hovrätterna

Publicerade

SvJT 1974 rf s 84
RH 890227

Opublicerade

Svea HovR mål nr B 834/98
Göta HovR mål nr Ö 1423/98
HovR för Västra Sverige mål nr Ö 4455-01 (överklagat, HD har meddelat
prövningstillstånd mål nr Ö 1839-02)

Tingsrätterna

Falu TR mål nr B 1820-97 (överklagat, Svea HovR mål nr B 834/98)
Östersunds TR mål nr Ä 1428-98
Kalmar TR mål nr B 1555-98 (överklagat, Göta HovR mål nr Ö 1423/98)
Stockholms TR mål nr B 6709-99
Göteborgs TR mål nr B 9000-01
Göteborgs TR mål nr B 9778-01 (överklagat, HovR för Västra Sverige mål nr Ö
4455-01)

Arbetsdomstolen

AD 1999 nr 107

Justitieombudsmannens ämbetsberättelser

JO 1856 s 57
JO 1910 s 224
JO 1975/76 s 154
JO 1984/85 s 278

Justitiekanslerns beslut

Publicerade

JK-beslut 1989 B 2

JK-beslut 1992 B 11

Opublicerade

JK-beslut 1998-01-09

JK-beslut 2000-09-22